

MONITOR RACISME EN EXTREEM RECHTS

UNIVERSITEIT LEIDEN
Departement
BESTUURSKUNDE

DERDE RAPPORTAGE

Jaap van Donselaar

Monitor racism en extreem-rechts

derde rapportage

Jaap van Donselaar

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Donselaar, Jaap van

Monitor racisme en extreem-rechts. Derde rapportage / Jaap van Donselaar – Leiden:
Departement Bestuurskunde, Universiteit Leiden. – met lit. opgave.

ISBN: 90-74062-02-4

Trefwoorden: monitor / racisme / extreem-rechts

© Universiteit Leiden, 2000

Departement Bestuurskunde
Wassenaarseweg 52, 2333 AK Leiden, tel. 071 – 5273841, fax 071 – 5273979

Ontwerp omslag: HGVB, Bert Hoogeveen
Druk: Drukkerij Sinteur, Leiderdorp

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means without the prior written permission from the publisher.

Inhoud

1	Inleiding	1
2	Racistisch en extreem-rechts geweld	5
2.1	Soorten gewelddadige voorvallen	8
2.2	De omvang van racistisch en extreem-rechts geweld	13
2.3	Slachtofferschap	17
2.4	Daderschap	19
2.5	De sociale dimensies van racistisch en extreem-rechts geweld	24
2.6	Rol van de media	25
2.7	Schade naar ernst en omvang	27
2.8	Slotopmerkingen	29
3	Extreem-rechts in Nederland, 1997-1999	33
3.1	De volksvertegenwoordigers aan het werk	34
3.2	De handtekeningeneis	37
3.3	Centrumpartij'86: crisis en scheuring	39
3.4	Opiniepeilingen ten tijde van de verkiezingen van 1998	40
3.5	De verkiezingen van 1998	42
3.6	De nederlaag verklaard?	44
3.7	Repressieve maatregelen: gang van zaken na de nederlaag	47
3.8	Parade van extreem-rechts in Nederland	53
3.9	Aanhang in getallen: leden en actieve kern	69
3.10	Slotopmerkingen	71
4	Racisme, extreem-rechts en internet	75
4.1	Algemene trends	75
4.2	De situatie in Nederland	81
4.3	Extreem-rechtse politieke partijen	84
4.4	Extreem-rechtse organisaties	88
4.5	Racistische strijdgroepen	90
4.6	Afzonderlijke personen	94
4.7	Militaria	97
4.8	De muziek scene	99
4.9	Conservatieven	100
4.10	Patronen van respons	100
4.11	Slotopmerkingen	103
5	Patronen van respons: klachten en justitiële afdoening	109
5.1	Overzicht antisemitische incidenten in Nederland 1998 (CIDI)	109
5.2	Het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI)	111
5.3	De Anti Discriminatie Bureaus (ADB's)	111
5.4	Commissie Gelijke Behandeling (CGB)	116
5.5	Justitiële afdoening: statistische gegevens over omvang aard en afdoening van discriminatiezaken	119
5.6	Slotopmerkingen	127

6	Samenvatting en slotbeschouwing	131
6.1	Racistisch en extreem-rechts geweld	132
6.2	Extreem-rechts in Nederland, 1997-1999	135
6.3	Racisme, extreem-rechts en internet	138
6.4	Patronen van respons: klachten over racisme en juridische afdoening	141
6.5	Aanbevelingen	142
	Geraadpleegde literatuur	145

Overzicht figuren:

Figuur 2.1	Racistisch en extreem-rechts geweld	15
Figuur 2.2	Bekendheid dader	20
Figuur 2.3	Recidive	20
Figuur 2.4	Betrokkenheid extreem-rechts, 1997 en 1998	22
Figuur 2.5	Betrokkenheid extreem-rechts, 1992 en 1993	23
Figuur 3.1	Aantal extreem-rechtse zetels in Gemeenteraden	44
Figuur 5.1	Discriminatiezaken in soorten: artikel 137c, d, e, g	125
Figuur 5.2	Afdoening discriminatiezaken in 1997	125
Figuur 5.3	Beslissing over afdoening	127

Overzicht tabellen:

Tabel 2.1	Racistisch en extreem-rechts geweld, naar categorie	14
Tabel 2.2	Confrontatie met racisme	16
Tabel 2.3	Persoons- en zaakgerichte geweldpleging	18
Tabel 2.4	Racistisch en extreem-rechts geweld, naar categorie	29
Tabel 3.1	Door het NIPO in de periode februari-mei 1998 voorspelde verkiezingsaanhang van de CD voor de Tweede Kamerverkiezingen van 6 mei 1998	41
Tabel 3.2	Door Bureau Interview in de periode februari-mei 1998 voorspelde verkiezingsaanhang van de CD voor de Tweede Kamerverkiezingen van 6 mei 1998	42
Tabel 3.3	Gemeenteraadsverkiezingen 1998: overzicht deelname extreem-rechtse partijen in diverse gemeenten	43
Tabel 3.4	Resultaten extreem-rechtse groeperingen bij gemeenteraadsverkiezingen van 1998	43
Tabel 3.5	Verkiezingsresultaten extreem-rechtse groeperingen bij landelijke verkiezingen	45
Tabel 3.6	Verkiezingsresultaten extreem-rechtse politieke partijen bij verkiezingen voor de Provinciale Staten in 1995 en 1999	56
Tabel 3.7	Ledental en actieve kern van extreem-rechtse groeperingen in Nederland	70
Tabel 4.1	Aantallen meldingen bij het MDI, naar aard	103
Tabel 5.1	Aantallen meldingen bij het MDI, naar aard	111
Tabel 5.2	Totaal aantal discriminatieklachten per ADB	114
Tabel 5.3	Discriminatieklachten naar discriminatiegrond	115
Tabel 5.4	Totaal aantal discriminatieklachten uitgesplitst naar de terreinen arbeidsmarkt, buurt, huisvesting, horeca en politie per ADB	116

Tabel 5.5	Discriminatiegrond bij verzoeken	117
Tabel 5.6	Discriminatiegrond bij verzoeken inzake ras, nationaliteit en godsdienst	118
Tabel 5.7	Oordelen over gronden ras, nationaliteit en godsdienst	119
Tabel 5.8	Aantallen ingeschreven discriminatiezaken bij de Arrondissementsparketten	122
Tabel 5.9	Aantallen discriminatiezaken bij de Arrondissementsparketten, naar instroom en afdoening in 1997	123
Tabel 5.10	Beslissing over afdoening discriminatiezaken in 1997 in 15 Arrondissementsparketten	126
Tabel 6.1	Racistisch en extreem-rechts geweld, naar categorie	133

1 Inleiding

Hoe intolerant zijn de autochtone Nederlanders jegens allochtonen? Al bijna 25 jaar peilt het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) de publieke opinie over allochtonen en publiceert daar geregeld over. Eind jaren tachtig, begin jaren negentig zien we een lichte verharding van het opinieklimaat, maar volgens het SCP zijn er over het algemeen weinig veranderingen. Ongeveer 80% van de bevolking vindt dat autochtonen en allochtonen gelijke behandeling moeten hebben bij verdelingsvraagstukken, zoals bij huisvesting en werkgelegenheid. Ongeveer 13% van de autochtone bevolking staat afwijzend tegenover allochtonen. Ongeveer 50% van de autochtone bevolking is tegen immigratie gekant.

Wat dit laatste betreft vond het NIPO in 1998 een andere uitkomst:¹ niet de helft, maar driekwart van de autochtone Nederlanders is tegen verdere immigratie gekant. Er is – volgens het NIPO – een groeiend draagvlak voor immigratiebeperking terwijl tegelijkertijd het vertrouwen in integratie en aanpassing van allochtonen afneemt. Het NIPO vond deze trend aan de hand van opiniepeilingen in de jaren 1993, 1995 en 1998.

Eind 1999 bleek uit ander NIPO-onderzoek dat eenderde van de Nederlanders gekant is tegen het verlenen van asiel aan politieke of economische vluchtelingen.² Tweederde van de Nederlanders ondersteunde wel het beleid van de overheid om politieke vluchtelingen die in hun eigen land vrezen voor hun leven asiel te geven. Ongeveer de helft van de ondervraagden vond dat asielzoekers overlast geven. Verder dacht zo'n veertig procent dat asielzoekers gemiddeld criminelere zijn dan Nederlanders.

Kortom, het opinieklimaat wordt er niet beter op, al lijkt er ook weer geen sprake te zijn van een snelle verslechtering. In het opinieklimaat, zoals hierboven in het kort is weergegeven, zijn trends te ontwaren die wijzen op negatieve opvattingen over allochtonen. Racisme, vooroordeel en discriminatie kunnen zich in heel uiteenlopende uitingvormen voordoen. Zo kan het naast negatieve opvattingen over etnische groepen gaan om veel harder vormen, zoals racistische geweldpleging, extreem-rechts activisme, of om regelrechte discriminatie bij toetreding tot de arbeidsmarkt. Deze verschijnselen zijn pluriform en laten zich niet uitdrukken in enkele getallen. Om racisme en extreem-rechts in hun uiteenlopende gedaanten te volgen is medio jaren negentig door de Leidse Universiteit een monitor-project ontwikkeld. Dit is de *derde rapportage* van het project *Monitor racisme en extreem-rechts*, dat wordt uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, met steun van de Anne Frank Stichting. Het monitor-project heeft twee centrale doelstellingen:

¹ NIPO het marktonderzoekinstituut, 28 september 1998.

² NIPO-enquête in opdracht van de KRO radio en televisie, 21 december 1999.

1. monitor racisme en extreem-rechts: het waarnemen van deze verschijnselen in Nederland, alsmede van de (overheids)respons op deze verschijnselen
2. periodieke rapportage, op twee manieren:
 - (a) 'generale rapportage', een algemene rapportage aan de hand van een vast stramien;
 - (b) een 'verdiepingslag', rapportage waarin een speciaal onderwerp wordt belicht.

Het nut van periodieke rapportage is velerlei. Er wordt op basis van een 'vaste meetlat' de balans opgemaakt van de belangrijkste uitingen van racisme en rechts-extremisme, alsmede van de ontwikkeling van strategieën ter bestrijding. Door de rapportages wordt men – ook volksvertegenwoordigers, politici en vertegenwoordigers van overheden – aangespoord zich op de problematiek te bezinnen. De rapportages kunnen door hun systematische en periodieke karakter bijdragen aan accumulatie van kennis en inzichten. Er wordt inzicht verkregen in ontwikkelingen die zich op langere termijn voordoen. Dat geldt niet alleen de achterliggende periode maar ook de toekomst. De monitor kan bijdragen aan vroegtijdige onderkenning van relevante, nieuwe ontwikkelingen.

De periodiciteit van het project houdt in dat in het ene jaar een generale rapportage verschijnt en in het andere een speciaal onderwerp wordt belicht. De *eerste rapportage* (1997) was een generale, waarin het ging om een breed beeld van de verschijnselen racisme en extreem-rechts in Nederland, alsmede van de overheidsreacties daarop. Onderwerpen die in deze eerste rapportage aan bod kwamen waren onder andere:

- de ontwikkeling van extreem-rechtse organisaties
- ledentallen van de diverse extreem-rechtse organisaties
- extreem-rechtse, racistische propaganda
- verkiezingsdeelname/resultaten extreem-rechts
- betrokkenheid van extreem-rechts bij racistisch en politiek geweld
- (overheids)maatregelen tegen extreem-rechts
- racistische incidenten
- antisemitische incidenten
- het opinieklimaat (negatieve opvattingen over allochtonen)
- werkzaamheden van de Commissie Gelijke Behandeling
- de afdoening van discriminatiezaken door het openbaar ministerie
- registratie van discriminatieklachten door antidiscriminatiebureaus.

De *tweede rapportage* (1998) had betrekking op het thema 'media, racisme extreem-rechts'. Het onderzoek viel uiteen in drie deelprojecten:

- De berichtgeving van de nieuwsmedia over racistische voorvallen
- De interactie tussen de nieuwsmedia en extreem-rechtse, racistische organisaties
- Racisme, extreem-rechts en internet

De hier voorliggende derde rapportage is net als de eerste breed van opzet. Bovendien is getracht een aantal 'lijnen' uit de eerste rapportage verder te ontwikkelen, met name de racistische en extreem-rechtse incidenten, de discriminatieklachten en de afdoening van discriminatiezaken door het openbaar ministerie. Toegevoegd, in vergelijking met de eerste rapportage, is de nieuwe en explosief gegroeide problematiek rond het thema 'racisme, extreem-rechts en internet'. Het stramien van de derde rapportage ziet er globaal als volgt uit

- Racistisch en extreem-rechts geweld
 - Soorten voorvallen
 - Omvang van het verschijnsel
 - Dader- en slachtofferschap
 - De schade naar ernst en omvang

- Extreem-rechts in Nederland, 1997-1999
 - Verkiezingsnederlagen van 1998
 - Maatregelen tegen extreem-rechts
 - Parade van extreem-rechtse formaties
 - Aanhang van extreem-rechts in getallen

- Racisme, extreem-rechts en internet
 - Algemene ontwikkelingen
 - Recente ontwikkelingen in Nederland: groei en diversiteit
 - Patronen van respons

- Patronen van respons: klachten en justitiële afdoening
 - Antisemitisme (Centrum Informatie en Documentatie Israël)
 - Internet (Meldpunt Discriminatie Internet)
 - Discriminatieklachten (Landelijke Vereniging van meldpunten en ADB's)
 - Naleving Algemene Wet Gelijke Behandeling (Commissie Gelijke Behandeling)
 - Justitiële afdoening (Landelijk Expertise Centrum Discriminatie)

De voor het onderzoek benodigde gegevens zijn op uiteenlopende manieren verzameld. Er is geput uit de beschikbare literatuur: boeken, tijdschriften, artikelen en brochures van meer of minder wetenschappelijke aard. Ook is gebruik gemaakt van publicaties in dag- en weekbladen, dit in nauwe samenwerking met het Expertise Centrum Extreem-rechts en Racisme (ECER) van de Anne Frank Stichting. Veel informatie kon worden verkregen via internet. Verder is een beroep gedaan op sleutelinformanten en -instellingen, zowel binnen als buiten de overheid: de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD), het Landelijk Expertise Centrum Discriminatie (arrondissementsparket Amsterdam), de Commissie gelijke Behandeling (CGB), het Centrum Informatie en Documentatie over Israël (CIDI), het Fascisme Onderzoek Kollektief (FOK), de onderzoeksgroep Kafka, de Landelijke Vereniging van ADB's en Meldpunten (LV), de Rotterdamse Anti Discriminatie Actie Raad (RADAR), het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI), de Stichting Magenta, het Landelijk Bureau ter bestrijding van Rassendiscriminatie (LBR), collega-onderzoekers in binnen- en buitenland en – last but not least – journalisten.

2 Racistisch en extreem-rechts geweld

Wat is racistisch geweld? En extreem-rechts geweld? Over die vragen lopen de meningen ver uiteen. Wat is het en hoe vaak komt het voor? Over statistieken, voor zover voorhanden, valt te twisten en dat gebeurt dan ook volop, onder andere over de zogenaamde *underreporting*: het probleem dat slechts een deel van het verschijnsel zichtbaar wordt en dat een ander, onbekend deel verborgen blijft. Wat zijn racistische en extreem-rechtse gewelddadige voorvallen? Deze vraag levert aanzienlijke definitie- en afbakeningsproblemen op, want aan gewelddadige voorvallen kunnen heel wat aspecten worden onderscheiden. Zo is er de uiterlijke vorm die voorvallen hebben; zij dienen zich veelal primair aan als bijvoorbeeld een bekladding, of als een brandstichting, een valse bommelding, een bedreiging, enzovoorts. Het maken van onderscheid lijkt op het eerste gezicht eenvoudig, maar dat is het soms allerminst. Neem een fictieve bekladding als voorbeeld. In de krant verschijnt een berichtje met als kop 'Hakenkruis op woning gekalkt'. Is dat een bekladding? De journaliste heeft de vraag bevestigend beantwoord waarbij zij zich baseerde op mededelingen van de politie. Het is echter de vraag of iemand die een hakenkruis op zijn voordeur aantreft, dit voorval niet eerder als een bedreiging dan als een bekladding wil zien. Wie maakt in zo'n geval uit hoe het voorval wordt benoemd, en dus geïnterpreteerd? De politie of het slachtoffer? Het voorbeeld kan nog ingewikkelder worden gemaakt door het slachtoffer nader te omschrijven. In hoeverre doet het er toe of de woning waarvan de voordeur beklad is, bewoond wordt door een autochtoon 'Hollands' gezin, een Turks gezin, een joods gezin, iemand die bekend staat als een geharnaste antifascist, of door een burgemeester die zich heeft ingespannen voor de bouw van een moskee of de komst van een asielzoekerscentrum?

Het zijn relevante vragen. Benoeming en interpretatie van de vorm van een voorval zijn arbitraire aangelegenheden omdat het doelwit, het slachtoffer, het resultaat van een voorval en ook speculatie over mogelijke achtergronden van belang kunnen zijn.

Gissen naar de achtergronden, daar blijft het soms bij want veel voorvallen worden nooit opgehelderd. In andere gevallen worden daders wel gegrepen. Op dat moment kunnen wederom uiteenlopende interpretaties ontstaan. We halen het bovengenoemde voorbeeld weer aan. De bekladding blijkt het werk te zijn van de veertienjarige buurjongen die 'iets spannends' wilde doen en tevreden zijn werk in de krant zag vermeld. Of misschien was het een wraakactie na die uitbrander van een dag eerder, toen zijn voetbal in de tuin van de burens terecht was gekomen. Maar er is ook een andere mogelijkheid: de bekladding blijkt het werk te zijn van een ideologisch gedreven, militante neonazi die zijn tegenstander (dat kan de geharnaste antifascist zijn, maar ook de burgemeester of het joodse gezin) een hak wilde zetten. De dader blijkt bovendien lid van een extreem-rechtse politieke partij.

Eén en hetzelfde (gewelddadige) voorval kan dus door diverse betrokkenen heel uiteenlopend worden beoordeeld. Het voorval leidt – in sociologische termen uitgedrukt – tot uiteenlopende *definities van de situatie*. Zo'n definiëring is uiteraard in hoge mate afhankelijk van waar men naar kijkt: daders en hun achtergronden

(politieke bindingen, motieven, intenties), de uiterlijke vorm van het voorval zelf, het gekozen doelwit of slachtoffer, de *impact* van het voorval.

Het uiteenlopen van de definities van de situaties kan ingrijpende gevolgen hebben, bijvoorbeeld wanneer er sprake is van een reeks van gewelddadige voorvallen. De één kan stellen dat er géén verband bestaat tussen de afzonderlijke voorvallen, terwijl de ander meent dat zulks wel degelijk het geval is. Beiden kunnen in zekere zin gelijk hebben. De kwalificatie 'geen verband' kan slaan op de daders, de kwalificatie 'wel verband' kan gebaseerd zijn op de constatering dat alle slachtoffers allochtonen waren. Zo kan het gebeuren dat er scherpe tegenstellingen ontstaan tussen enerzijds allochtonen en hun organisaties, die een *slachtoffer-perspectief* hebben, en anderzijds de overheid, die primair oog heeft voor de (opsporing van) daders.

Een ander voorbeeld. Een bepaald voorval – vernielingen aangericht bij een moskee – kan door de één als racistisch worden bestempeld, bijvoorbeeld omdat het doelwit een allochtoon object betreft. Een ander daarentegen is terughoudender omdat er over de dader niets bekend is en dus ook niet over de vraag in hoeverre de dader racistische dan wel andere motieven heeft gehad. Vaak is er over een gewelddadig voorval maar zo weinig bekend dat de uiterlijke vorm en het doelwit de enige aanknopingspunten zijn. Soms is het daarbij zelfs de vraag of er wel sprake is van geweld, bijvoorbeeld wanneer de oorzaak van een brand niet bekend is.

Dit zijn – in een *nutshell* – de vragen en problemen waarmee men bij het verschijnsel racistisch geweld te kampen krijgt. Wat vooral van belang is, is de vraag om welke van de vele denkbare definities van de situaties het gaat: van daders, van slachtoffers, van de politie, van justitie, van de rechterlijke macht, van de zijde van het openbaar bestuur, van politici, van media, van onderzoekers, enzovoort. Juist vanwege de uiteenlopende perspectieven – in sociologisch jargon: de verschillende 'definities van de situatie' – verdient het aanbeveling de werkschrijving van racistisch geweld ruim te houden.

Onder *geweld* kan in dit verband worden verstaan:

gedrag waarbij de ene partij de andere partij opzettelijk schade toebrengt, of ermee dreigt dat te doen, en waarbij dit gedrag in hoofdzaak is gericht op fysieke aantasting van objecten en/of personen.

In aansluiting hierop kan onder *racistisch* geweld worden verstaan:

die vorm van geweld waarbij de slachtoffers of doelwitten zijn uitgekozen vanwege hun etnische, raciale, etnisch-religieuze, culturele of nationale herkomst.

Bij *extreem-rechts* geweld kan het gaan om racistisch geweld, maar dat hoeft niet per se het geval te zijn. Extreem-rechtse groepen hebben van oudsher een tweeledig vijandbeeld. Men keert zich tegen 'volksvreemde' en 'volksvijandige elementen'. In het nationaal-socialisme van voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog golden met name joden en zigeuners als volksvreemd. Na 1945 is 'volksvreemd' in de extreem-rechtse gedachtewereld verbreed en worden daar ook meer in het algemeen etnische minderheden en allochtonen toe gerekend. Volksvijandig zijn – vanuit extreem-rechts perspectief – de politieke tegenstanders van extreem-rechts, met name ter linker zijde. Het kan gaan om antifas-

cistische activisten en demonstranten, maar ook om politici en bestuurders die maatregelen treffen tegen extreem-rechts, of maatregelen ten gunste van allochtonen. De 'volksvijandigen' worden vaak afgeschilderd als verraders. Deze gedachtegang kwam bijvoorbeeld treffend tot uitdrukking in een door aanhangers van de CP'86 gehanteerde leuze 'Kok, Pronk en Bolk zijn de verraders van het eigen volk'. Ook homoseksuelen en gehandicapten worden vaak beschouwd als vijanden.

Acties van de zijde van extreem-rechts tegen politieke tegenstanders kunnen verschillend van aard zijn. Zo wendde CD-leider Janmaat zich na de verkiezingen van 1998 per brief tot een groot aantal personen die met hun handtekening steun hadden verleend aan kandidatenlijsten van de PvdA. Dit schrijven bevatte geen expliciete bedreiging, maar omdat Janmaat de hoop uitsprak dat geweld zou uitblijven, werd het door velen als een persoonlijke bedreiging opgevat. Voorbeelden van meer militante uitingsvormen: belediging, pesterijen, intimidatie, bedreiging, verstoring van bijeenkomsten, geweldpleging. Daarbij dient te worden opgemerkt dat de 'lichtere' vormen het meest voorkomende en de 'hardere', zoals geweldpleging tegen personen, tamelijk zeldzaam zijn.

Eind 1995 kwamen acties tegen politieke tegenstanders van extreem-rechts in een stroomversnelling. Zo werden prominente vertegenwoordigers van Groenlinks lastig gevallen en werd een poging ondernomen het congres van deze partij in Zutphen te verstoren. In Rotterdam waren de wethouders Meier (Groenlinks) en Simons (PvdA) doelwit van met name bedreigingen op grote schaal. Een en ander leidde tot spanningen tussen het Rotterdamse gemeentebestuur en de Rotterdamse fractie van de CP'86, alsmede tot sluiting van de fractiekamer van de CP'86.

Het feit dat aanhangers van de CP'86 – en van verwante groepen – bij een aantal acties tegen politieke tegenstanders betrokken waren, suggereert dat deze acties door de top van deze groepen waren geïnitieerd. Er bestaan echter geen aanwijzingen dat we te maken hadden met een centrale sturing. Er was veeleer sprake van een reeks incidentele voorvallen, die elders navolging kregen of die door anderen werden geïmiteerd. Deze navolging en imitatie werden bevorderd door de steeds ruimere aandacht van de nieuwsmedia.

Tijdens de aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen van maart 1998 zien we een forse toename van extreem-rechts activisme tegen politieke tegenstanders. Het gaat bij elkaar om enkele tientallen gevallen van met name bedreigingen en een enkel geval van vernieling. Meestal waren politici van Groenlinks het doelwit, vaak een aantal keren. Ook personen die hadden getekend voor kandidatenlijsten van Groenlinks of de Socialistische Partij waren doelwit van met name telefonische bedreigingen. Zo werd iemand opgebeld met het advies 'zet de rookmelder maar vast aan'. Ook waren er intimidaties, zoals opzichtige aanwezigheid of werden er foto's gemaakt. Na de verkiezingen van 1998 zien we extreem-rechtse acties tegen politieke tegenstanders sterk afnemen.

2.1 Soorten gewelddadige voorvallen

Extreem-rechts geweld kan, zoals gezegd, een interetnische dimensie hebben, maar kan ook gericht zijn tegen autochtonen. Racistisch geweld kan uiteenlopende interetnische dimensies hebben, waarvan de volgende hoofdcategorieën in dit onderzoek zijn betrokken: (1) autochtoon versus allochtoon, (2) allochtoon versus autochtoon en (3) allochtoon versus allochtoon die tot een andere etnische groep behoort.

De geweldplegingen kunnen zich in diverse gedaanten voordoen. In Nederland gaat het hoofdzakelijk om de navolgende specifieke uitingen: bekladding, bedreiging, bommelding, confrontatie, vernieling, brandstichting, bomaanslag, mishandeling, doodslag. Hieronder worden zij nader belicht.

Bekladding

Bij een bekladding wordt een vernieling aan een object aangericht. Het kan gaan om een met viltstift getekend hakenkruisje op de muur van een openbaar toilet, of om grootschalige racistische graffiti op een oorlogsmonument. Bekladdingen, vooral in de vorm van lichte vernielingen, zijn uitingen van geweld die relatief vaak voorkomen.

In dit onderzoek zijn alleen de 'zwaardere' gevallen opgenomen, namelijk de 'doelkladdingen' – zijnde acties met expliciet doelwit – en verder de grootschalige bekladdingen. Enkele voorbeelden uit 1997 en 1998:

- Vught, 4 mei 1997: bekladding van het oorlogsmonument.
- Amsterdam, juli 1997: woning van lokale politicus beklad met hakenkruisen.
- Den Haag, eerste kwartaal 1998: meer dan 100 meldingen van racistische graffiti – hakenkruisen en White Power-symbolen – in de wijk Duindorp.
- In januari 1998 trof een medewerkster van de Stichting Vluchtelingenwerk in de provincie Noord Brabant een hakenkruis aan op haar garagedeur.
- Den Haag, april 1998: leuzen op de voordeur van een Turkse familie, 'WP' en 'ga terug naar je eigen land'.
- Drenthe, september 1998: op een huis dat voor vluchtelingen was bestemd werd een spandoek bevestigd met de tekst 'asielzoekers nee!'

Bedreiging

Bedreigingen komen relatief vaak voor en in vele gevallen wordt er geen aangifte bij de politie gedaan. Tot de meer dan 270 bedreigingen die in 1997 en 1998 door de politie werden geregistreerd, behoren de onderstaande concrete gevallen:

- Zuid-Holland, mei 1997: allochtone vrouw ontvangt dreigbrief, ondertekend met White Power.
- Tilburg, april 1997: dreigbrief ontvangen door auteurs van artikelen over rechtsextremisme.
- Diverse plaatsen, voorjaar 1997: gemeenteraadsleden ontvangen dreigbrieven en scherpe munitie voor handvuurwapens.
- Amsterdam, maart 1997: Marokkaanse man bedreigt autochtoon met vuurwapen, als reactie op racistische uitlatingen.

- Velzen, april 1997: het zogeheten Anti Islamitisch Front verspreidt meer dan vijftig dreigbrieven onder voornamelijk allochtone bewoners van Velzen.
- Amsterdam, 1997: bedreiging en mishandeling van joodse kinderen door Marokkaanse jongeren.
- Amsterdam, 1997: joodse man telefonisch bedreigd ('ik steek je kapot kan-kerjood; kijk maar achterom als je op straat loopt').
- Voorjaar 1998: politici van Groenlinks in diverse plaatsen zijn doelwit van bedreigingen, waaronder een per email ('jullie zullen hangen aan pianosna- ren en vleeshaken', 'Sieg Heil').
- Vlijmen, september 1998: een Afghaanse familie wordt door buurtbewoners zodanig bedreigd en geïntimideerd dat zij een tijdlang niet meer in hun wo- ning durven komen.
- Limburg, 1998: allochtone cafetariahouder meermalen bedreigd ('oprotten, Chinees, anders komt de White Power').

Bommelding

Een specifieke vorm van bedreiging is de bommelding. Het gaat hier om evi- dente dreigingen met geweld – met variabele ernst – die echter niet worden uit- gevoerd. Enkele voorbeelden uit 1997 en 1998:

- Den Haag, 1997: bommelding in combinatie met racistische bekladdingen bij middelbare school.
- Noord-Brabant, 1997: bommelding bij shoarmazaak.
- Zeeland, 1998: bommelding bij bibliotheek ('White Power').
- Utrecht, 1998: bommelding bij discotheek tijdens feest van allochtone jon- geren.
- Leusden, 1998: bommelding bij Asielzoekerscentrum.
- Utrecht, 1998: melding bij politie dat bom zou zijn geplaatst bij Turks kof- fiehuis.
- Haarlem, 1998: Surinaams feest verstoord door bommelding.
- Noord-Brabant, 1998: bommelding bij kerk door Fascistisch Aktie Front

Confrontatie

Een 'confrontatie' is vaak spontaan, maar soms ook georganiseerd straatge- weld met een min of meer racistisch of extreem-rechts karakter. Er is sprake van meer partijen, groepjes jongeren bijvoorbeeld die slaags raken bij scholen of in het uitgaansleven. Vaak is het onderscheid tussen daders en slachtoffers niet eenvoudig vast te stellen. Hieronder enkele voorbeelden uit 1997 en 1998.

- Leidschendam, 1997: gabberfeest loopt uit op vechtpartij met een groep Ma- rokkanen.
- Friesland, 1997: vechtpartij tussen Algerijnen en Somaliërs in asielzoekers- centrum.
- Leerdam, 1997: groep skinheads en groep Turken met elkaar op de vuist.
- Hengelo, 1997: een afgesproken treffen tussen een groep Turken en een groep gabbers kon door de politie worden voorkomen.
- Apeldoorn, 1997: politie haalt grote groep vechtende Turken en Koerden uit elkaar.

- Tiel, 1998: dreigende vechtpartij – politie grijpt in – tussen gabbers en Marokkanen (in het totaal ongeveer 80 personen).
- Apeldoorn, 1998: vechtpartij tussen groepen Molukkers en Turken.
- Twente, 1998: vechtpartij tussen allochtonen en autochtonen tijdens ker-mis.
- Amsterdam, 1998: groep rechtsextremisten vecht met allochtone jongeren.
- Amsterdam, 1998: grote groep Marokkaanse jongeren slaag met de politie.
- Haarlem, 1998: gewapend treffen tussen allochtone en autochtone jongeren, waarbij door messteken gewonden vielen.

Vernieling

Vernieling is het opzettelijk toebrengen van schade met racistische of extreem-rechtse motieven. Enkele gevallen uit 1997 en 1998:

- Gorinchem, 1997: zeven ruiten ingegooid bij Turkse vereniging.
- Harlingen, 1997: beschadiging van joodse graven.
- Aalsmeer, 1997: auto's van allochtonen bekrast en beklad met onder andere hakenkruisen.
- Gelderland, 1997: ruiten van Islamitische school vernield.
- Venlo, 1997: BMW met Duits kenteken met scherp voorwerp bekrast ('mof', 'WOII').
- Noord-Brabant, 1997: fietsen van Somaliërs vernield.
- Haarlem, 1997: vernielingen aan voordeur door allochtone vader als reactie op racistische bejegening van zijn kinderen.
- Brabant, 1998: rolluik woning vluchtelingen beschadigd.
- Gelderland, 1998: bij een gemeenteraadslid (Groenlinks) wordt getracht met een baksteen een ruit te vernielen; tevens worden bedreigingen geuit.
- Limburg, 1998: Turken vernielen ruit bij autochtoon wegens leuze 'vol is vol'.

Brandstichting

Begin 1992 was de Turkse moskee in Amersfoort doelwit van brandstichters. Deze nooit opgehelderde zaak fungeerde destijds als eye-opener voor de problematiek van racistisch geweld in Nederland. In 1997 en 1998 registreerde de politie vijftien gevallen van brandstichting met racisme als achtergrond. Hieronder enkele voorbeelden:

- Dordrecht, 1997: brandstichting bij internaat voor Turkse jongeren.
- Emmen, 1997: in een maand tijds drie maal (pogingen tot) brandstichting bij panden van of voor allochtonen.
- Sliedrecht, 1997: brandstichting bij moskee.
- Limburg, 1998: brandstichting bij Turks cultureel centrum.
- Weesp, 1998: poging tot brandstichting met vier molotovcocktails bij mos-kee.

Bomaanslag

In Nederland zijn racistische of rechtsextremistische aanslagen met explosieven een zeldzaam verschijnsel. In de jaren negentig gemiddeld minder dan een

per jaar. Volgens politieopgave hebben dergelijke bomaanslagen in 1997 en 1998 niet plaatsgevonden.

Mishandeling

In de jaren negentig zijn er jaarlijks enkele tientallen gevallen van racistische mishandeling, althans die bij de politie worden gemeld. De slachtoffers kunnen allochtonen zijn, maar ook autochtonen. Met name recent komt het nogal eens voor dat autochtonen door allochtonen worden mishandeld als reactie op racistische uitlatingen of interetnische conflicten.

- Amsterdam, 1997: groep skinheads mishandelen allochtonen na discotheekbezoek.
- Nijmegen, 1997: 4-jarig Turks meisje door groep oudere kinderen (autochtonen) zodanig mishandeld dat ziekenhuisbehandeling noodzakelijk was.
- Hilversum, 1997: allochtonen met chloor bespoten.
- Alkmaar, 1997: eigenaar van shoarmazaak door klanten geslagen.
- Rotterdam, 1997: Marokkaanse man geslagen door (vermoedelijk) aanhangers van CP'86.
- Haarlem, 1997: gabbers treiteren en slaan buitenlandse vrouw in de bus.
- Den Haag, 1998: groep autochtonen mishandelt 20-jarige allochtone man in snackbar.
- Drachten, 1998: twee Irakezen mishandelen man die zegt neonazi te zijn.
- Huizen, 1998: gehandicapte Marokkaanse jongen door twee gabbers mishandelt.
- Hilversum, 1998: groep Molukkers molesteert autochtone man naar aanleiding van diens racistische uitlatingen.
- Brabant, 1998: autochtone vrouw door autochtone man mishandeld omdat zij een Turkse vriend heeft.
- Maastricht, 1998: joodse man vanwege zijn joods identiteit bedreigd en geslagen.
- Alkmaar, Iraanse man gooit van eerste verdieping kokend water naar de burenen beneden omdat die grappen over hem maken.
- Noord-Holland, 1998: autochtone man door groep buitenlandse jongeren mishandeld nadat hij hen had uitgescholden.
- Hoorn, 1998: Turkse man door Nederlandse burenen bedreigd en geslagen

Dodelijke afloop

In 1998 werd in Texas (VS) een gruwelijke racistische moord gepleegd. Drie blanke mannen pikten een zwarte lifter op, bonden hem achter hun truck en sleepten hem voort totdat hij stierf. In 1992 werd een van de leiders van een Duitse extreem-rechtse organisatie met messteken om het leven gebracht. Een naaste medewerker overleefde de aanslag, maar werd zwaar gewond. De daders, een groep van zeven Koerden, waren leden van een radicale antifascistische organisatie. Zij zagen hun daad als wraak voor het racistische geweld in Duitsland. Recent zijn in Zweden twee antifascistische activisten bij moord-aanslagen om het leven gekomen.

Racistische moord, een 'executie' als reactie op racistisch geweld en moord-aanslagen op tegenstanders van extreem-rechts. Het zijn voorvallen die vooralsnog ver van ons lijken te zijn verwijderd. Zware geweldsmisdrijven met een

racistische of rechtsextremistische achtergrond, zoals ontvoering, gijzeling en kaping, zijn in Nederland tot dusverre niet voorgekomen. Hetzelfde geldt voor moord en doodslag, althans in de strikt juridische zin. Wat bekend staat als de 'moord' op Kerwin Duijnmijs (in 1983) was in de strafrechtelijke betekenis een geval van zware mishandeling die de dood tot gevolg had. Ook in een aantal andere gevallen had (vermeende) racistische dan wel extreem-rechtse geweldpleging een dodelijke afloop.

In 1986 werd Michael Poyé op het station in Hilversum in een gevecht met skinheads doodgestoken omdat hij er 'punkachtig' uitzag. Twee van deze skinheads zouden zich later bij de Centrumdemocraten aansluiten.

Eveneens in 1986 werd een 19-jarige Marokkaanse man voor de deur van een koffieshop doodgeschoten. Deze daad was een reactie op de overlast die de vooral door buitenlanders bezochte koffieshop zou hebben veroorzaakt. Een eventueel racistisch motief werd niet opgehelderd. Het laatste geldt ook voor een vechtpartij met dodelijke afloop, twee jaar later in Utrecht.¹

In augustus 1992 werd een Marokkaanse jongen in Hilversum met een jachtgeweer doodgeschoten. De dader had tevoren conflicten gehad op een pleintje over geluidsoverlast met de (etnisch gemengde) groep jongeren waartoe het slachtoffer behoorde. Voorts zou de dader zich eerder negatief hebben uitgelaten over buitenlanders en gezegd dat het pleintje 'blank' gehouden moest worden. De racistische achtergronden van de zaak zijn evenwel niet overtuigend vastgesteld.

In 1993 werd een 12-jarig Turks meisje in Amsterdam doodgeslagen door een zwaar geesteszieke man. Ook in dit geval werd een racistische achtergrond gesuggereerd, maar kon niet worden vastgesteld.

In 1994 waren er twee gevallen van dodelijke afloop.² Tijdens een vechtpartij in een café tussen autochtone jongeren en een Marokkaan kwam laatstgenoemde ten val en verwondde daarbij zijn hoofd zo ernstig dat hij enkele dagen later overleed. Een allochtone man overleed na te zijn getreiterd en mishandeld door skinheads.

Bij een vechtpartij in een café in Heerenveen, april 1995, werd een 17-jarige jongen doodgestoken door een man met een extreem-rechtse achtergrond.³ In 1996 werd in Rotterdam een Marokkaanse man doodgeschoten door de portier van een discotheek. De schutter was in de jaren tachtig actief geweest in enkele extreem-rechtse organisaties. Er werd een zware gevangenisstraf geëist, maar de man werd vrijgesproken. De rechtbank was van oordeel dat uit noodweer was gehandeld. De portier werd overigens wel veroordeeld voor het feit dat hij bij dezelfde gelegenheid andere Marokkanen met een honkbalknuppel had achtervolgd.

Bij brandstichting in de Haagse Schilderswijk (maart 1997) kwamen zes leden van de Turkse familie Kösedag om het leven. Het voorval werd meteen in verband gebracht met aanslagen die vrijwel tegelijkertijd in Den Haag hadden plaatsgevonden: een Islamitisch jongerencentrum en een multicultureel centrum waren met molotovcocktails bestookt. Door de coïncidentie ontstond de

¹ Bron: onderzoeksgroep Kafka.

² Bron: onderzoeksgroep Kafka.

³ Kafka, 1998: 62.

verdenking dat de familie Kösedag het slachtoffer was geworden van een racistische aanslag, vergelijkbaar met die in de Duitse plaatsen Mölln (1992) en Solingen (1993). Dit leidde tot grote beroering. Uiteindelijk bleek de toedracht een geheel andere te zijn: de brandstichting was het gevolg van een uit de hand gelopen familieruzie.

Volgens onderzoeksgroep Kafka zijn er in 1997 minstens vier gevallen van geweldpleging met dodelijke afloop geweest, waarbij de vraag kan worden opgeworpen in hoeverre de etnische verschillen tussen dader en slachtoffer een rol hebben gespeeld: de schietpartij bij een discotheek in Heerhugowaard, het doodschieten van een 27-jarige Marokkaan in Urk, een zware mishandeling van een man in Hengelo als reactie op diens racistische uitlatingen en een schietpartij op straat in Den Haag waarbij een 20-jarige allochtone man het leven liet.

Volgens opgave van de politie is in de hier onderzochte jaren 1997 en 1998 één geval geweest van doodslag geweest. In de zomer van 1997 vond in Den Haag een ruzie plaats die later uitliep op een steekpartij. Het slachtoffer, een 22-jarige autochtone Hagenaar, is enkele dagen later aan zijn verwondingen bezweken. Het conflict was ontstaan toen vanuit een groepje autochtone Hagenaars racistische opmerkingen werden gemaakt over passerende Marokkanen. Korte tijd later kwam het tot een treffen waarbij een van de Marokkanen de 22-jarige man neerstak.

2.2 De omvang van racistisch en extreem-rechts geweld

Wat betreft de verzameling van gegevens over racistisch en extreem-rechts geweld in 1997 en 1998 is als volgt te werk gegaan. Door het ministerie van BZK, in casu de Binnenlandse Veiligheidsdienst is aan de 25 politieregio's verzocht aan de hand van een bepaald stramien gegevens te verzamelen over racistisch en extreem-rechts geweld. Deze gegevens zijn door de BVD ingevoerd in een centraal databestand. De format van dit databestand is ontwikkeld in samenwerking met de Universiteit Leiden, mede op basis van ervaringen die in andere landen met dergelijke bestanden zijn opgedaan. Vervolgens zijn de databestanden (over de jaren 1997 en 1998) door mij bewerkt en geanalyseerd. De resultaten worden in het navolgende weergegeven.

Het ontwikkelen van statistische (politie-) gegevens over extreem-rechts en racistisch geweld is lang geen sinecure. Een van de problemen is het feit dat de benodigde informatie bij de politie tot dusverre niet is geautomatiseerd, zodat de dataverzameling handmatig dient te geschieden. Dat is een arbeidsintensieve aangelegenheid waaraan meer of minder prioriteit kan worden gegeven. Er zijn enkele politieregio's waar het probleem in kwestie zich blijkens hun rapportages niet of nauwelijks zou voordoen en die in de jaren 1997 en 1998 slechts één of zelfs geen enkel voorval rapporteren. Dat is ongeloofwaardig en vermoedelijk veleer een indicatie van de prioriteit die aan deze dataverzameling wordt toegekend.

Een ander probleem zijn de uiteenlopende opvattingen over het extreem-rechtse of racistische gehalte van bepaalde voorvallen. Anders gezegd: de beoordeling van concrete gevallen heeft een arbitrair karakter. Wat de een als bijvoorbeeld een neonazistische actie beschouwt kan door de andere niet als zodanig worden onderkend

Dan is er het tellen. Wat in de ene politieregio als één geval van bedreiging wordt gezien – bijvoorbeeld de verzending van tien dezelfde dreigbrieven – kan in een andere regio als tien verschillende gevallen van bedreiging worden geteld.

Sommige voorvallen zijn ‘samengesteld’: een geval van vernieling waaraan een bekladding is voorafgegaan, of een geval van bedreiging die uitloopt op een mishandeling. Vaak bestaat er de neiging om dergelijke voorvallen ‘weg te schrijven’ onder het zwaarste delict, in dit geval respectievelijk dus als vernieling en als mishandeling.

Wanneer men op landelijk niveau een overzicht wil trachten te krijgen dan moet men proberen aan deze problematiek het hoofd te bieden. Die poging is dan ook ondernomen, waardoor een redelijk resultaat kon worden geboekt op het vlak van uniformisering van de arbitrage, alsmede op dat van de telling van de samengestelde voorvallen. Maar daarmee is uiteraard nog niet het probleem van de dekkinggraad opgelost. Slechts een deel van wat zich in de diverse politieregio's heeft afgespeeld kon in deze inventarisatie worden opgenomen. Men dient dat bij kennisneming en interpretatie van de navolgende statistische gegevens goed voor ogen te houden.

Tabel 2.1 Racistisch en extreem-rechts geweld, naar categorie, in 1997 en 1998

Categorie	1997	1998
Doelbekladding	55	41
Bedreiging	119	157
Bommelding	13	23
Confrontatie	22	18
Vernieling	41	27
Brandstichting	11	6
Bomaanslag	–	–
Mishandeling	36	41
Doodslag	1	–
Totaal	298	313

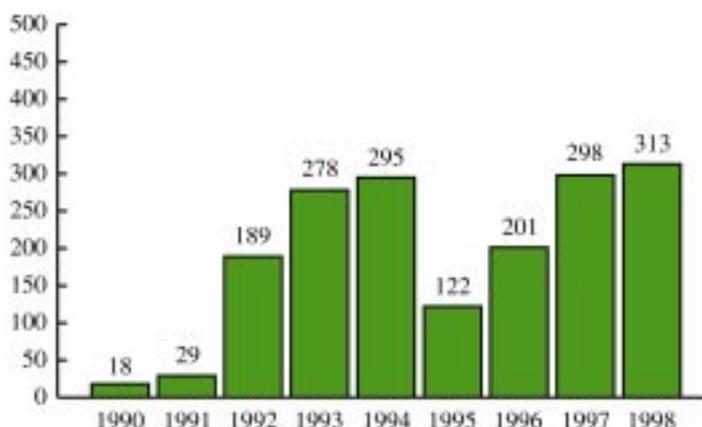
Bij de categorie ‘doelbekladding’ gaat het, zoals reeds werd opgemerkt, om een selectie van racistische of rechtsextremistische bekladdingen, namelijk die gevallen die een duidelijk doel hebben – een voordeur van een woning bijvoorbeeld – en om gevallen van grootschalige bekladdingen. Bij een ruimere definitie zouden de aantallen bekladdingen veel hoger zijn.

Uit het overzicht blijkt dat de bedreigingen de omvangrijkste categorie vormen. De opvallende toename in 1998 wordt grotendeels veroorzaakt door acties van extreem-rechts tegen politieke tegenstanders (met name Groenlinks). Deze acties zijn na de verkiezingen van 1998 vrijwel geheel gestopt.

Verder valt op dat de totalen, 298 in 1997 en 313 in 1998, elkaar niet veel ontlopen. Is dat ook het beeld over een wat langere periode?

Figuur 2.1 geeft een overzicht van het totaal aantal racistische en extreem-rechtse geweldplegingen in de jaren negentig, die bij de politie bekend zijn geworden. De toename van begin jaren negentig was evident, maar men moet tevens bedenken dat er in die tijd registratiesystemen werden opgezet, waardoor het probleem in kwestie werd gevisualiseerd. Daardoor was de reële stijging wellicht minder sterk dan door de cijfers wordt gesuggereerd. Dit raakt het probleem waarmee we ook in de volgende jaren telkens worden geconfronteerd: zijn de fluctuaties het gevolg van werkelijke toenames of afnames van de aantallen geweldplegingen of hebben zij veeleer te maken met allerlei aspecten van de registratie zelf, zoals de dekkingsgraad, verschillende definities en verschillende manieren van tellen? Het valt niet goed te ontrafelen en daarom dient men naar mijn mening terughoudend te zijn bij de interpretaties. De laatste jaren lijkt het verschijnsel in omvang toe te nemen. Uit het overzicht valt af te leiden dat het de laatste vijf jaar om gemiddeld 245 gevallen per jaar gaat.

Figuur 2.1 Racistisch en extreem-rechts geweld, 1990-1998

Let wel: in bovenstaande figuur gaat het om voorvallen die *bekend* zijn geworden (bij de politie of via de nieuwsmidia), maar dat is slechts een deel van wat zich in werkelijkheid afspeelt. Veel voorvallen blijven onbekend, al is het niet duidelijk hoe top en ijsberg zich tot elkaar verhouden.

In Groot-Brittannië heeft men sedert het begin van de jaren tachtig met deze problematiek ervaring opgedaan. Omstreeks 1980 werd in opdracht van Britse overheid onderzoek gedaan naar de aard en omvang van racistisch geweld. Nadat het rapport (*Racial Attacks*, 1981) was verschenen, barstte er discussie los over de *underreporting*. Die ging niet zozeer over de vraag of er sprake was van *underreporting* – want daarover was iedereen het wel eens – maar het ging over de vraag: in welke mate? Volgens schattingen van de één zou in 1984 het

cijfer 7.000 de werkelijkheid meer benaderen, terwijl een ander zelfs op 20.000 uitkwam.⁴ De politicoloog Husbands noemt een survey dat in Oost Londen werd gehouden, waaruit zou blijken dat slechts één op de twintig gevallen aan de politie werd gemeld.⁵ Gordon noemt het getal 70.000 als indicatie voor het begin van de jaren negentig.⁶ Aye Maung & Mirrlees-Black komen op basis van gegevens van het *British Crime Survey* voor het jaar 1991 uit op een getal van tussen de 130.000 en 140.000.⁷ In een artikel in *Patterns of Prejudice* haalt Kushner de *Minister of State (Home Office)* aan die bij wijze van indicatie het getal 330.000 heeft genoemd.⁸ Het gaat, met andere woorden, om de vraag of de cijfers van de Britse politie met de factor 4 of veeleer met de factor 40 dienen te worden vermenigvuldigd.

Terug naar Nederland. Stel dat we deze factoren toepassen op het gemiddeld aantal gewelddadige voorvallen van de laatste vijf jaar, namelijk 245. Aan de hand van de Britse vermenigvuldigingsfactoren kunnen we een minimale en een maximale raming maken van wat zich in werkelijkheid zou kunnen hebben voorgedaan:

- minimaal 4 maal 245 = 980
- maximaal 40 maal 245 = 9800

Volgens deze benaderingswijze gaat het in Nederland de laatste vijf jaar dus niet om een gemiddelde van 245 gevallen van racistisch en extreem-rechts geweld, maar om een gemiddelde van ruim 5000 gevallen per jaar. Zeker, methodologisch valt er wel wat af te dingen op deze ramingen, maar het is de vraag of zij ongeloofwaardig is. Zij kunnen namelijk ook gebaseerd worden op de resultaten van het survey-onderzoek *Allochtonen over Nederland(ers)* (1995) (zie Tabel 2.2).

Tabel 2.2 Confrontatie met racisme (in procenten)⁹

Confrontatie met	Turken	Marokkanen	Surinamers	Totaal
Beledigingen	12	12	21	15
Bedreigingen	-	6	5	4
Geweld	2	2	1	2
Geen van deze	86	80	74	81

Uit de gegevens van *Allochtonen over Nederlanders* (1995), die in 1994 werden verzameld, valt de veronderstelling te destilleren dat de *underreporting* wel eens zeer groot zou kunnen zijn. Van de respondenten zei gemiddeld 2% zelf een ervaring met racistisch geweld te hebben gehad; gemiddeld 4% zou te ma-

⁴ Runnymede Trust Bulletin, februari 1987.

⁵ Husbands, 1989:102.

⁶ Vgl. Gordon, 1992: 10.

⁷ Aye Maung & Mirrlees-Black, 1994: 37.

⁸ Kushner, 1994: 37.

⁹ Allochtonen, 1995: 18.

ken hebben gehad met racistische bedreigingen. Op basis van deze gegevens komt men op zeer hoge ramingen uit: 6% van 700.000, de onderzochte populatie, is 42.000. Daarbij gaat het om drie etnische categorieën en niet om de gehele allochtone populatie in Nederland. Het beeld zou dus zelfs nog geflatteerd kunnen zijn. Aan de andere kant is terughoudendheid geboden: één survey, dat bovendien op een bescheiden steekproef is gebaseerd, is geen solide basis voor het doen van stellige uitspraken en laat belangrijke vragen open. Bij dit zichtbaarheidsvraagstuk speelt uiteraard het type incident een rol: het spreekt vanzelf dat bomaanslagen en brandstichtingen minder verborgen kunnen blijven dan bijvoorbeeld bedreigingen en mishandelingen.

2.3 Slachtofferschap

‘Slachtofferschap’ is een verzamelterm waarbij nader onderscheid van nut kan zijn. Allereerst is van belang onderscheid te maken tussen geweld dat gericht is tegen zaken en geweld waarbij personen het doelwit zijn.

Geweld tegen personen

Hierbij gaat het om mensen die tot doelwit gekozen worden vanwege hun etnische, ‘raciale’, nationale of religieuze achtergrond. Te denken valt aan inwoners van buitenlandse herkomst, asielzoekers, vluchtelingen, alsmede aan personen met een joodse achtergrond. Extreem-rechtse acties richten zich overigens ook tegen *autochtone* ‘publieke personen’. Hierbij gaat het om personen die (vermoedelijk) tot doelwit worden gekozen vanwege hun functie, ambt, hun activiteiten of hun stellingname, zoals burgemeesters, gemeenteraadsleden, politici.

Geweld tegen zaken

Hieronder vallen overheidsgebouwen, objecten met een politieke symboliek, zoals monumenten en oorlogsbegraafplaatsen. Verder gaat het om abstracta als ‘de politie’ en ‘de gemeente’.

‘Allochtoon object’: huizen en bedrijfspanden van allochtonen, moskeeën en gebedsruimten, allochtone organisaties, verblijfplaatsen van asielzoekers en vluchtelingen.

‘Neutraal’ object: het aanbrenge van racistische boodschappen of symbolen op ‘neutrale’ plaatsen, zoals muren, schuttingen, het wegdek, bushokjes of openbare toiletten.

Zowel in 1997 als in 1998 zien we dat de geweldplegingen meer tegen zaken dan tegen personen gericht zijn. In 1997 is dit contrast echter veel sterker dan in 1998. De voornaamste verklaring voor het meer persoonsgerichte geweld in 1998 is aanwijsbaar: het relatief grote aantal bedreigingen van Groenlinks-politici door rechtsextremisten.

Tabel 2.3 Persoons- en zaakgerichte geweldpleging, 1997 en 1998

	1997	1998
tegen zaken	107	74
tegen personen	59	69
gemengd of onduidelijk	132	170
Totaal	298	313

De slachtoffers van racistisch geweld zijn vaak niet één, maar meer malen het doelwit van geweldpleging.¹⁰ In de door ons verzamelde gegevens over 1997 en 1998 is getracht na te gaan of zaken dan wel personen vaker dan één maal doelwit zijn geweest. In beide jaren blijkt in ongeveer een kwart van de incidenten sprake te zijn van een meervoudig slachtofferschap.

Wat valt er te zeggen over de *etnische origine* van de slachtoffers in 1997 en 1998? In veel gevallen heeft de politie bij de registratie haar toevlucht genomen tot de kwalificatie 'allochtoon', een globale verzamelterm dus. Bij preciezere aanduiding vallen Marokkanen en Turken op als tamelijk omvangrijke categorieën. Verder asielzoekers en vluchtelingen, met name hun verblijfsplaatsen. Kortom, het zijn uitkomsten die voor de hand liggen en geen verbazing zullen wekken.

Bij een groot aantal voorvallen is antisemitisme min of meer impliciet. Dat geldt bijvoorbeeld voor bekladdingen met hakenkruisen of nationaal-socialistische leuzen. Daarnaast zijn er een aantal voorvallen waarbij de geweldpleging direct gericht was tegen joden of joodse objecten. In 1997 was dat 9 en in 1998 8 maal het geval. Het gaat om bedreigingen, bekladdingen, vernielingen, mishandelingen en een bommelding die vooraf ging aan een door een joodse organisatie belegde bijeenkomst.

Autochtone Nederlanders kunnen op uiteenlopende manieren slachtoffer zijn. In de eerste plaats als doelwit van acties van extreem-rechts en dit is tevens de meest voorkomende vorm. Verder kunnen autochtonen doelwit zijn van 'indirect' racistisch geweld, bijvoorbeeld als pleitbezorger van de belangen van vluchtelingen, of als medewerker van een discriminatie-meldpunt. Bij de derde vorm van autochtoon slachtofferschap zijn allochtonen de dader. Zoals reeds werd gezegd zien we dit type slachtofferschap – bijvoorbeeld geweld als reactie op racisme – steeds duidelijker in beeld komen, met name in 1998.

Bij een aantal persoonsgerichte gevallen van geweldpleging is het *geslacht* van de slachtoffers geregistreerd. Daaruit blijkt dat mannen ruim drie maal zo vaak slachtoffer zijn dan vrouwen. Dat geldt zowel voor 1997 als voor 1998.

Opmerkelijk daarentegen is dat de slachtoffers van extreem-rechtse acties tegen politieke tegenstanders (vooral politici van Groenlinks) vaak vrouwen blijken te zijn.

¹⁰ Vgl. Forbes, 1988; Andrews, 1992; Van Donselaar, 1996.

De *leeftijden* van de slachtoffers in 1997 variëren van 4 tot 70 jaar. De gemiddelde leeftijd is 30 (n=56). In 1998: variatie van 15 tot 60 jaar; gemiddelde leeftijd 29,7 (n=59). Voor 1997 en 1998 variëren de leeftijden van 4 tot 70 jaar. De gemiddelde leeftijd is 29,9 (n=115).

2.4 Daderschap

Wat kan in het algemeen worden gezegd van de daders? In feite maar weinig, omdat systematisch onderzoek nagenoeg ontbreekt. Uit onderzoek dat in omringende landen is verricht – met name in Duitsland en Engeland – komt de onderstaande algemene trend naar voren.

In de eerste plaats worden slechts weinig daders opgespoord. Verreweg het grootste deel van de gewelddadige voorvallen blijft onopgehelderd.

De daders zijn relatief vaak jongens en jongemannen in de leeftijd van 14 tot 20 jaar, waarbij meer in groepsverband wordt opgetreden dan alleen. Binnen de groep speelt alcohol niet zelden een rol als ontremmende factor.

Werkloosheid of perspectiefloosheid zijn – anders dan wel in publieke discussies is gesuggereerd – geen aanwijsbare prominente drijfveren.

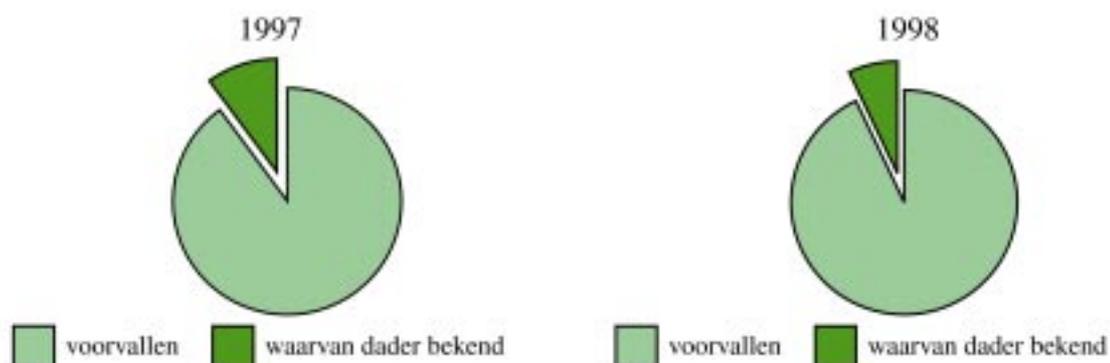
Relatief veel daders gaan gewoon naar school of hebben een baan en veel racistisch geweld vindt dan ook plaats buiten school- en werktijd, meestal in de context van het uitgaansleven en recreatie (café, muziek, sport). De motieven kunnen uiteenlopend zijn: sensatiezucht, extreem-rechtse politieke opvattingen, het afreageren van frustraties, afkeer van vreemdelingen, het zich afzetten tegen het establishment in het algemeen. Meestal is er niet een duidelijk aanwijsbaar motief, maar veeleer een diffuus mengsel van de hier genoemde factoren.

Spontane acties komen weliswaar voor en ook zorgvuldig van tevoren geplande (terroristische) aanslagen. Maar vaker is er sprake van iets wat daartussenin ligt. Een groepje jongens bijvoorbeeld, dat op vrijdagmiddag naar het café gaat, daar veel bier drinkt en dan besluit 'iets' te ondernemen. Vervolgens vullen zij enkele flessen met benzine en proberen een asielzoekerscentrum in brand te steken.

Tot zover enkele contouren van het daderschap van racistisch en extreem-rechts geweld. In hoeverre zijn zij terug te vinden in de gegevens over de jaren 1997 en 1998?

Allereerst wordt de trend van het overwegend onbekende daderschap bevestigd. Voor het jaar 1997 kon in slechts 30 gevallen de *identiteit* van de dader worden vastgesteld en in 1998 was dat aantal nog kleiner, namelijk 22.

Figuur 2.2 Bekendheid dader, 1997 en 1998

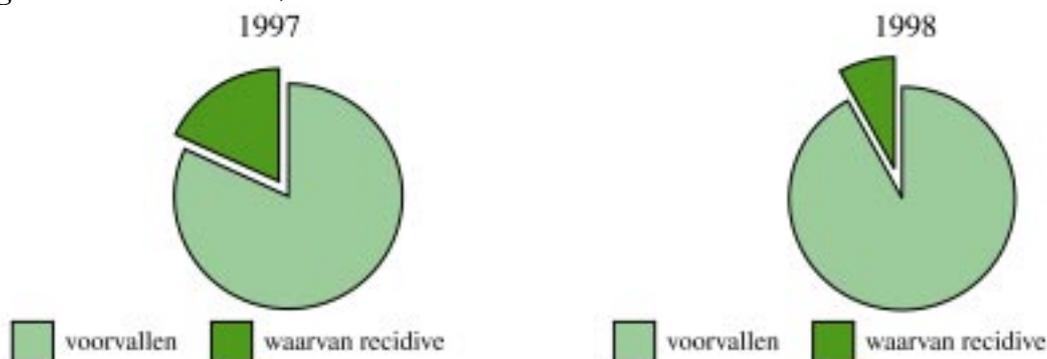

Dan het *geslacht*: zijn daders meer mannen dan vrouwen? Het aantal daders waarvan kan worden vastgesteld of het mannen dan wel vrouwen zijn is groter dan de groep waarvan de identiteit bekend is (bij anonieme telefonische bedreigingen bijvoorbeeld kan men vaak aan de stem horen of men met een man of vrouw te maken heeft). In 1997 waren het 53 mannen en 6 vrouwen, in 1998 respectievelijk 46 en 3. Dat het in beide jaren tezamen in 99 gevallen om mannen ging en in 9 om vrouwen is in overeenstemming met het algemene beeld.

Geldt dit laatste ook voor de *leeftijden* van de daders? In 1997 was de jongste dader 5 en de oudste 66 jaar; de gemiddelde leeftijd bedroeg 27 (n=30). In 1998 was de jongste 15 en de oudste 78 en bedroeg de gemiddelde leeftijd ruim 35 jaar. Het gemiddelde over beide jaren is ruim 30 en dat is relatief hoog in vergelijking met het algemene beeld. Het gaat hier echter om kleine aantallen waarbij het gemiddelde door enkele uitschieters – in dit geval enkele bejaarde mannen die bedreigingen uitten – aanzienlijk kan worden beïnvloed.

Dan het daderschap in *groepsverband*. Van de incidenten in 1997 werden er 79 in groepsverband gepleegd, terwijl dat er in 1998 82 waren. Voorts waren er in 1997 en 1998 respectievelijk 54 en 25 *recidivisten*: daders die al eens eerder hadden toegeslagen.

Figuur 2.3 Recidive, 1997 en 1998

Helaas schieten de gegevens uit onze registratie tekort om systematische informatie over de *motieven* van de geweldplegingen te kunnen verschaffen. Daarvoor zou gericht dossieronderzoek nodig zijn.

Wel is getracht na te gaan in hoeverre de geweldplegingen kunnen worden toegerekend aan *extreem-rechts*. Alvorens daar op in te gaan eerst enkele algemene opmerkingen over de complexe relatie tussen extreem-rechts en geweldpleging.

Velen menen de daders van racistische geweldsdelicten te kunnen vinden in kringen van extreem-rechtse organisaties. Begrijpelijk, men kijkt in de eerste plaats naar hen die bekend staan vanwege hun racistische opvattingen. Deze reactie is echter lang niet altijd in overeenstemming met de feiten. Omdat veel voorvallen niet worden opgehelderd valt over de rol van extreem-rechtse organisaties vaak slechts te speculeren. Waar wel duidelijkheid bestaat, valt in slechts een deel van de gevallen een directe relatie te leggen tussen racistisch daderschap en extreem-rechts. De aantoonbare relatie is meestal een indirecte: het delict kan niet worden toegerekend aan een bepaalde organisatie maar aan personen die op enigerlei wijze deel uitmaken van die organisatie.

Er bestaat geen consensus over de vraag in hoeverre extreem-rechtse groeperingen bij racistisch geweld betrokken zijn. Het is maar hoe men het bekijkt en definieert. Kijkt men naar individueel daderschap, naar de motieven, naar de impact, naar ideologische banden, naar de graad van organisatie, of veeleer naar de visie van de slachtoffers? Kortom, de betrokkenheid van extreem-rechtse organisaties bij het verschijnsel racistisch geweld is een gecompliceerde aangelegenheid en dat geldt zeker niet alleen voor Nederland. Maar de (vermeende) betrokkenheid van extreem-rechts is wel een factor die de gemoederen kan verhitten en verdient derhalve de aandacht.

De betrokkenheid bij geweld is ook een ingewikkeld vraagstuk voor de leiders van extreem-rechtse formaties zelf. Hoe zij persoonlijk ook over het gebruik van geweld denken, extreem-rechtse leiders kunnen het zich niet veroorloven gewelddadig activisme openlijk te propageren. Daarmee zouden zij zichzelf en hun organisatie blootstellen aan het gevaar van strafrechtelijke vervolging en de organisatie zou kunnen worden verboden. Daar komt nog bij dat een politieke partij door openlijk geweld te propageren vermoedelijk een deel van haar (potentiële) kiezers zal afstoten. Maar aan de andere kant houdt resolute distantie van gewelddadig activisme evenzeer een risico in: vervreemding van een deel van de aanhangers die voor de organisatie nuttige functies vervullen, zoals het verspreiden van propaganda en het werven van leden.

Extreem-rechtse organisaties oefenen nu eenmaal aantrekkingskracht uit op personen die radicaler of militanter zijn dan het beeld dat de organisatie van zichzelf wil geven. Door het gedrag van deze personen kan de partij als geheel in diskrediet geraken. Achter de schermen ligt dat anders: daar worden de 'radicalen' vaak gerespecteerd vanwege hun verdiensten voor de partij en vanwege hun lef. Zij vertolken de ideeën die door menigeen worden gedeeld, maar waarvoor men niet in het openbaar durft uit te komen uit angst in opspraak te raken. Tussen de 'gematigde' leider en zijn militante volgelingen bestaat vaak een gespannen relatie. Een radicale aanhanger is in de ogen van de leider niet alleen nuttig maar ook een *security risk*, namelijk in het geval dat hij zich ontpopt als een gewapende vechtersbaas en daardoor de organisatie in diskrediet brengt. In de praktijk is het voor extreem-rechts – en met name voor de leiders – dus een kwestie van balanceren tussen betrokkenheid bij en distantie van gewelddadigheden.

Een van de gevolgen is het ontstaan van 'strijdgroepen'. Dergelijke kleine, vaak lokale groepen vormen wellicht de meest voorkomende vorm van georganiseerd racistisch en extreem-rechts geweld. Groepen die zich tooien met namen als White Power Waalwijk, Nijmeegs Bevrijdingsfront, Nazi Front Zeeland, Nazi Front Twente. Dergelijke groepen bevinden zich op een niveau tussen het individu en de bekende extreem-rechtse formaties, alsmede tussen het spontane en het georganiseerde activisme.

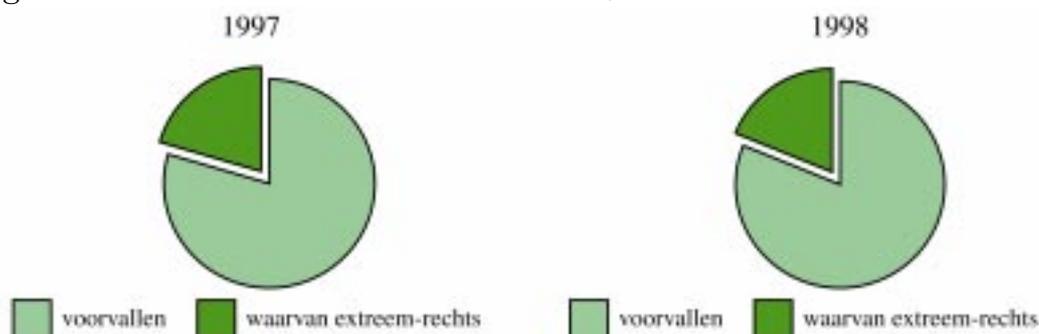
De *betrokkenheid* van extreem-rechtse partijen bij geweld, werkelijk of vermeend, direct of indirect, sterk of minder sterk, is altijd een factor geweest die de emoties heeft geïntensiveerd en die heeft geleid tot heftige discussies. Niet zelden hebben deze discussies de relatie vertroebeld tussen etnische groepen en de overheid, met name de politie en de justitie. *Onmacht* van de zijde van de opsporingsinstanties om de dader(s) van racistische geweldpleging in de kraag te vatten is in kringen van etnische minderheden vaak geïnterpreteerd als *onwil*, of minstens als een aanwijzing dat politie en justitie onvoldoende oog hebben voor de problematiek van het racisme.

In hoeverre kunnen de incidenten uit 1997 en 1998 worden toegeschreven aan extreem-rechts? Er is getracht onderscheid te maken tussen de volgende vier categorieën:

- onbekend: er is onvoldoende informatie om uitspraken te kunnen doen
- er is aantoonbaar geen verband met extreem-rechts
- er is vermoedelijk een verband met extreem-rechts
- er is een aantoonbaar verband met extreem-rechts

De eerste categorie is de omvangrijkste, om de eenvoudige reden dat veel voorvallen nu eenmaal niet worden opgehelderd. Omdat – zoals uit het voorgaande blijkt – de beoordeling van de relatie tussen extreem-rechts en bepaalde voorvallen onvermijdelijk arbitraire aspecten heeft, zijn in de praktijk met name de twee laatste categorieën moeilijk van elkaar te onderscheiden. Daarom is ervoor gekozen deze twee categorieën te combineren. In 1997 blijken 61 van de 298 voorvallen een (vermoedelijk) extreem-rechtse achtergrond te hebben; in 1998 gaat het om 59 van de 313 incidenten.

Figuur 2.4 Betrokkenheid extreem-rechts, 1997 en 1998

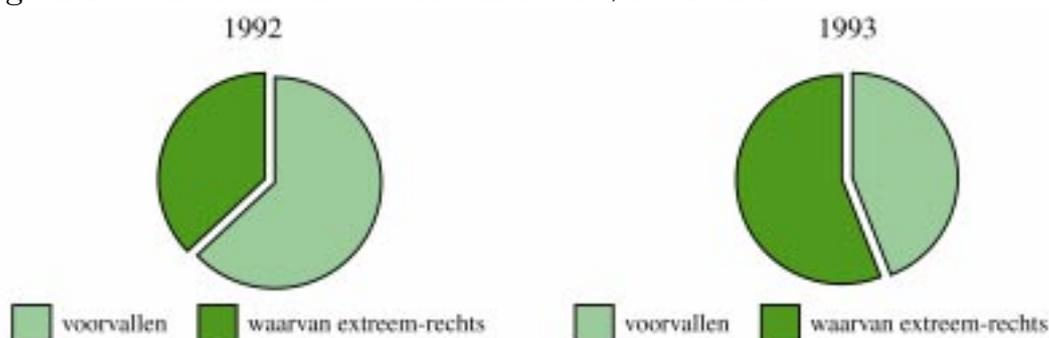

In een van de voorgaande paragrafen zijn reeds voorbeelden gegeven, zodat die hier achterwege kunnen blijven. In de meeste gevallen zijn het bedreigingen, waarbij het gaat om tamelijk diffuse verbanden met extreem-rechtse organisa-

ties. In geen van de gevallen is sprake van een directe sturing vanuit de top van een extreem-rechtse formatie.

Hoe moeten we het aandeel van extreem-rechts beoordelen? Is het veel of weinig? Vijf jaar geleden werd een vergelijkbaar onderzoek gedaan (Buijs & Van Donselaar, 1994). De uitkomsten over extreem-rechtse betrokkenheid bij racistisch en politiek geweld wezen op een toentertijd minder gunstige situatie: 100 van de 270 incidenten in 1992 en maar liefst 197 van de 352 incidenten in 1993.¹¹

Figuur 2.5 Betrokkenheid extreem-rechts, 1992 en 1993

Het verschil is wellicht iets minder groot dan het op het eerste gezicht lijkt. De hoge score van 1993 werd sterk bepaald door één groep, het 'Nijmeegs Bevrijdingsfront', dat in korte tijd vele tientallen gewelddadige acties pleegde. Het Nijmeegs Bevrijdingsfront was in personeel opzicht verweven met de CP'86, zonder overigens dat er sprake was van gerichte sturing vanuit de CP'86.

Dat de recente situatie minder ongunstig is dan die vijf jaar geleden zou kunnen samenhangen met de verschillen tussen de verschijnselen extreem-rechts toen en nu.

Begin jaren negentig was extreem-rechts anders dan in de afgelopen jaren zowel in de electorale als in de militant/gewelddadige gedaante sterk in opkomst. Net als in de jaren '92 en '93 zien we de laatste jaren het fenomeen van de strijdgroepen, zoals de Hollandse Volksmilitie, het Anti Islamitisch Front (Velzen) en groepen die zich White Power noemen. Hun activiteiten lijken echter minder talrijk dan begin jaren negentig en ook eenzijdiger. Het gaat in vrijwel alle gevallen om bedreigingen, terwijl dergelijke groepen zich vijf jaar geleden ook met ernstiger vormen van geweld plachten bezig te houden.

¹¹ Buijs & Van Donselaar, 1994: 72-73.

2.5 De sociale dimensies van racistisch en extreem-rechts geweld

Racistisch geweld kan voorkomen in de vorm van op zichzelf staande gevallen. Maar heel vaak is er geen sprake van geïsoleerde voorvallen, maar van een serie of reeks van incidenten. Daarbij kan men globaal twee soorten reeksen onderscheiden, te weten die op het niveau van de daders en die op het niveau van de slachtoffers.

Reeksen op het niveau van daders

Racistisch geweld is uitgesproken imitatiegevoelig. Het blijkt zich goed te lenen voor navolging, vooral na aandacht van de nieuwsmedia voor de incidenten. Niet zelden vervullen de media – onbedoeld – een aanjagende rol. Via de media nemen potentiële daders kennis van racistische acties anderen, imiteren die en zien vervolgens hun eigen acties ‘beloond’ doordat de media daar aandacht aan schenken. De reeks die zo ontstaat berust op daderschap van verschillende personen. Navolging en imitatie kunnen tot ver over de landsgrenzen reiken.

Een daarnaast voorkomend verschijnsel is de meer directe reeks: een serie voorvallen die gepleegd worden door dezelfde dader(s)

Reeksen op het niveau van slachtoffers

Uit Brits onderzoek blijkt dat veel slachtoffers van racistische geweldpleging vaker dan een maal slachtoffer zijn. Naast meervoudig slachtofferschap komt het voor dat leden van etnische groepen menen dat zij doelwit zijn van een georganiseerde campagne. Dat kan inderdaad het geval zijn, maar veel vaker berust de reeks op imitatie en wordt dus gevormd door verschillende daders.

Het seriële karakter van racistisch geweld maakt dat het verschijnsel een uitgesproken *sociale dimensie* krijgt, met name op het niveau van de slachtoffers. Naast effecten op het individuele slachtoffer zijn er effecten op de groep waar toe het slachtoffer behoort.

De Britse onderzoeker Forbes (1988: 2) verwoordt dit als volgt:

Individual crimes can have a devastating psychological effect on the victim. Racial harassment often consists of a series of crimes, each of which can have an overwhelming effect on the victim and his or her family. Cumulatively, the effect of the crimes is likely to be even greater than the effect of each crime committed in isolation.

In de woorden van de Amerikaanse onderzoeker Lieberman (1995: 349):

Hate crimes are designed to intimidate the victims *and* other members of the victim's community in an effort to leave them feeling isolated, vulnerable, and unprotected (...). These crimes can have special emotional and psychological impact on the victim and his/her community (...).

Racistisch geweld kan – vooral via de massamedia – leiden tot de verbreiding van sterke emoties, vooral angst en woede, bij leden van allochtone etnische groepen. In bepaalde gevallen kan de ‘omgeving’ van het slachtoffer zeer ruim zijn. Ter illustratie enkele voorbeelden.

Op 23 november 1992 kwamen in het Duitse Mölln drie Turken, een vrouw en twee meisjes, om het leven toen hun huis door twee rechts-extremisten in

brand was gestoken. Bij een brandbomaanslag op de woning van een Turkse familie in Solingen op 29 mei 1993 vielen vijf doden. Deze aanslagen leidden tot hevige emoties in Turkse gemeenschappen, niet alleen in Duitsland, maar ook in andere landen. Turken namen preventieve maatregelen, zoals het aanschaffen van brandblussers en vluchtladders, ook in Nederland.

Een ander voorbeeld zijn de gewelddadige rellen in Los Angeles in 1992 naar aanleiding van de zaak 'Rodney King'. Miljoenen televisiekijkers hadden met eigen ogen kunnen zien hoe de zwarte automobilist Rodney King werd mishandeld door blanke politieagenten. Het voorval was toevallig vastgelegd door iemand die zijn nieuwe camcorder uitprobeerde. Toen de daders werden vrijgesproken braken de rellen uit. Zelfs hier in Nederland waren effecten van deze zaak waarneembaar, zoals vrees bij de grootstedelijke politie dat een ongelukkig verlopende arrestatie van een allochtone verdachte zou kunnen leiden tot een Nederlandse Rodney King-affaire.

2.6 Rol van de media

Zoals gezegd spelen de *nieuwsmedia* een belangrijke rol bij racistisch en extreem-rechts geweld, met name op de sociale dimensies van deze verschijnselen. Anders dan in het voorgaande wellicht is gesuggereerd gaat het niet alleen om een stimulerende invloed, maar ook om een remmende werking. In de wetenschappelijke literatuur – met name die over terrorisme – betreft dit het onderscheid gemaakt tussen enerzijds 'facilitating' en 'inhibiting mechanisms' en anderzijds 'reinforcing' en 'calming down effects'. Oftewel: enerzijds bevorderende/stimulerende invloeden en anderzijds belemmerende/remmende invloeden.

Ondanks het evidente belang van beide categorieën effecten is de wetenschappelijke aandacht voor de invloed van de media op racistisch en extreem-rechts geweld bescheiden te noemen. Daarom is in het kader van een eerdere rapportage van de 'Monitor racisme en extreem-rechts' getracht de voornaamste media-effecten in kaart te brengen. Gebaseerd op het werk van de Noorse antropoloog Bjørgo (1993; 1997) is een typologie ontwikkeld waarin deze effecten zijn benoemd.

Media-effecten op racistisch en extreem-rechts geweld
<p>Stimulerende effecten</p> <ul style="list-style-type: none"> • Imitatie • Beloning • Anticipatie • Recruitering • Versterking angstgevoelens
<p>Remmende effecten</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sociale sanctie • Ontmaskering • Tegenmobilisatie • Educatie

De typologie *Media-effecten op racistisch en extreem-rechts geweld* omvat een aantal effecten die zijn onderscheiden naar hun stimulerende dan wel remmende invloeden.

Stimulerende effecten:

Imitatie

Dit effect, dat in de literatuur bekend staat als 'contagion', spreekt voor zichzelf. Van publiciteit kan een 'aanstekelijke' werking uitgaan die leidt tot imitatie of navolging

Beloning

Het 'status enhancement effect' verwijst naar de behoefte om aandacht te trekken en op te vallen. Het blijkt bij de daders van racistische aanslagen een belangrijk motief te zijn. De publiciteit die op de daad volgt, is als het ware de beloning.

Anticipatie

Veel aandacht in de media voor met name dramatische aanslagen kan het idee doen postvatten dat er sprake is van een trend en dat men rekening moet houden met volgende aanslagen. Nieuwe voorvallen worden dan vaak in dit licht geïnterpreteerd, ook als dit niet gerechtvaardigd is. Dit kan vervolgens de twee bovengenoemde effecten stimuleren.

Recruitering

Berichtgeving over extreem-rechtse en racistische (gewelddadige) acties kan fungeren als reclame en potentieel geïnteresseerden aantrekken: het 'organisation building effect'.

Versterking angstgevoelens

Het zogeheten 'terror dissemination effect': publiciteit kan het effect van geweldpleging versterken omdat de angst onder (potentiële) slachtoffers erdoor kan worden aangewakkerd. Dit effect is een belangrijke aanjager van de sociale dimensie die racistisch en extreem-rechtse geweldpleging kunnen krijgen op het niveau van de slachtoffers.

Remmende effecten:

Sociale sanctie

Veroordelende publiciteit kan tot gevolg hebben dat de daders zich de ernst van hun daden gaan realiseren en spijt krijgen en het kan potentiële daders ervan weerhouden in actie te komen (het 'punishment effect').

Ontmaskering

Onderzoeksjournalistiek kan leiden tot onthulling van wat de (extreem-rechtse) groep liefst verborgen wil houden omdat zij erdoor in diskrediet kan worden gebracht (het 'disclosure effect').

Tegenmobilisatie

'Counter mobilisation': publiciteit kan leiden tot beïnvloeding van de publieke opinie zodat men zich tegen racistisch en extreem-rechts geweld gaat afzetten en 'tegenkrachten' worden gemobiliseerd (bijvoorbeeld meer aandacht van politie, justitie en politici en beleidsmakers).

Educatie

Feitelijke informatie en een publiek debat over de aard, achtergronden en gevolgen van racistisch en extreem-rechts geweld kunnen bijdragen aan de bestrijding van rechtsextremisme en racisme.

2.7 Schade naar ernst en omvang

Omdat het naar alle waarschijnlijkheid grootste deel van racistische en rechts-extremistische gewelddadige voorvallen min of meer verborgen blijven, kunnen algemene uitspraken over de omvang en ernst van de schade slechts met weinig precisie en zekerheid worden gedaan. Systematische gegevens over de schade bij de voorvallen die wel bekend zijn geworden zijn niet voorhanden. Voor de individuele slachtoffers geldt tot op zekere hoogte wat in het algemeen geldt voor slachtoffers van geweldpleging. Een in de victimologie veel gehanteerd onderscheid is de driedeling.¹²

- lichamelijke verwondingen
- materiële schade
- psychosociale schade

¹² Andrews, 1992.

Deze typen sluiten elkaar niet uit en kunnen in uiteenlopende gradaties voorkomen. Lichamelijke verwondingen kunnen variëren van een blauwe plek of een schrammetje tot de dood en van materiële schade zijn vele vormen voorstelbaar. Ook de psychosociale schade kan variëren van licht – ‘het slachtoffer kwam met de schrik vrij’, heet het – tot zwaar, bijvoorbeeld in de vorm van *post traumatische stress stoornis*. Het spreekt vanzelf dat het type misdrijf van groot belang is en dat geldt ook voor racistische geweldsmisdrijven. Maar bij racistisch geweld is er nog een aspect dat moet worden verdisconteerd, namelijk:

- maatschappelijke schade

De *sociale dimensie* van racistisch geweld impliceert een relatief grote kans op vormen van psychosociale schade in brede (etnische) kring. Verder is het van groot belang welke gedragsconsequenties er zijn.¹³

Hoe reageren allochtonen op racistisch geweld? Hoe schatten zij de kans dat zij slachtoffer zullen worden? Hoe reageren zij daarop? De reactiepatronen zijn gevarieerd, zoals in het algemeen bij angst voor geweldsmisdrijven, zoals het treffen van voorzorgsmaatregelen en de vermijding van risicovolle situaties. Maar in het geval van racistisch geweld kunnen deze gedragsconsequenties een etnische begrenzing krijgen, namelijk wanneer men zich uit angst voor racisme terugtrekt en verschanst in de eigen etnische kring. Verhuizen bijvoorbeeld uit een etnisch gemengde woonomgeving naar een ‘zwarte’ wijk omdat die veiliger wordt gevonden. Dezelfde reden kan van invloed zijn op de schoolkeuze: de voorkeur voor een ‘veilige, zwarte school’ boven een etnisch gemengde school.

Deze gedragsconsequenties, terugtrekking en verschansing in eigen kring, kunnen een belangrijke belemmering vormen voor het integratieproces. Om maar niet te spreken van vormen van militant of zelfs gewelddadig protest van de zijde van allochtonen.

Zo beschouwd wordt door racistisch geweld aanzienlijke schade berokkend aan de samenleving als geheel: het verschijnsel is immers een disproportionele rem op integratie.

Door de grote onbekendheid met de omvang van het probleem racistisch geweld, zijn er navenant grote marges voor interpretaties: men kan het probleem zowel laag als hoog inschatten. Hier ligt een eerste consequentie voor de interetnische betrekkingen: het is aannemelijk dat inschattingen voor een deel zullen samenvallen met etnische scheidslijnen. Met andere woorden: allochtonen verwijten autochtonen een gebrek aan invoelingsvermogen terwijl autochtonen bij allochtonen overgevoeligheid menen te bespeuren. Ook dit mechanisme komt de interetnische betrekkingen allerminst ten goede.

¹³ Voor een uitvoerige behandeling van deze gedragsconsequenties, zie Van Donseelaar, 1996.

2.8 Slotopmerkingen

Racistisch geweld kan uiteenlopende interetnische dimensies hebben, waarvan de volgende hoofdcategorieën in dit onderzoek zijn betrokken: (1) autochtoon versus allochtoon, (2) allochtoon versus autochtoon en (3) allochtoon versus allochtoon die tot een andere etnische groep behoort.

Extreem-rechts geweld kan racistisch zijn, gericht tegen allochtonen, maar het kan ook gericht zijn tegen autochtonen (meestal politieke tegenstanders).

De geweldplegingen kunnen zich in diverse gedaanten voordoen. In Nederland gaat het hoofdzakelijk om de navolgende specifieke uitingen (waarvan in het voorgaande vele voorbeelden zijn gegeven):

- Bekladding
- Bedreiging
- Bommelding
- Confrontatie tussen groepen
- Vernieling
- Brandstichting
- Bomaanslag
- Mishandeling
- Doodslag

Aan het bepalen van de omvang zitten vele haken en ogen. Die zullen hier niet worden herhaald. Deze dienen echter niet uit het oog te worden verloren bij de interpretatie van gepresenteerde statistische gegevens over de omvang van de gewelddadige voorvallen.

Tabel 2.4 Racistisch en extreem-rechts geweld, naar categorie, in 1997 en 1998

Categorie	1997	1998
Doelbekladding	55	41
Bedreiging	119	157
Bommelding	13	23
Confrontatie	22	18
Vernieling	41	27
Brandstichting	11	6
Bomaanslag	-	-
Mishandeling	36	41
Doodslag	1	-
Totaal	298	313

Vergelijken we deze gegevens met die in de voorgaande jaren dan kunnen we concluderen dat het de laatste vijf jaar om gemiddeld 245 incidenten per jaar gaat.

Let wel: het gaat hier om voorvallen die *bekend* zijn geworden, maar dat is slechts een deel van wat zich in werkelijkheid afspeelt. Veel voorvallen blijven onbekend, al is het niet duidelijk hoe top en ijsberg zich tot elkaar verhouden. Op basis van beredeneerde schattingen komt men niet uit op een gemiddelde van 245, maar op wellicht enkele duizenden gewelddadige voorvallen per jaar. Deze problematiek van *onderrapportage* is ernstig en verdient naar mijn mening meer (beleidsmatige) aandacht.

Bij het *slachtofferschap* kan onderscheid worden gemaakt tussen 'zaken' en 'personen'.

Zowel in 1997 als in 1998 zien we dat de geweldplegingen meer tegen zaken dan tegen personen gericht zijn. In 1997 is dit contrast echter veel sterker dan in 1998. De voornaamste verklaring voor het meer persoonsgerichte geweld in 1998 is aanwijsbaar: het relatief grote aantal bedreigingen van GroenLinks-politici door rechtsextremisten.

De slachtoffers van racistisch geweld zijn vaak niet één, maar meer malen het doelwit van geweldpleging. In de door ons verzamelde gegevens over 1997 en 1998 is getracht na te gaan of zaken dan wel personen vaker dan één maal doelwit zijn geweest. In beide jaren blijkt in ongeveer een kwart van de incidenten sprake te zijn van een meervoudig slachtofferschap.

Bij een groot aantal voorvallen is *antisemitisme* min of meer impliciet. Dat geldt bijvoorbeeld voor bekladdingen met hakenkruisen of nationaal-socialistische leuzen. Daarnaast zijn er een aantal voorvallen waarbij de geweldpleging direct gericht was tegen joden of joodse objecten. In 1997 was dat 9 en in 1998 8 maal het geval.

Autochtone Nederlanders kunnen op uiteenlopende manieren slachtoffer zijn. In de eerste plaats als doelwit van acties van extreem-rechts, dit is tevens de meest voorkomende vorm. Verder kunnen autochtonen doelwit zijn van 'indirect' racistisch geweld, bijvoorbeeld als pleitbezorger van de belangen van vluchtelingen, of als medewerker van een discriminatie-meldpunt. Bij de derde vorm van autochtoon slachtofferschap zijn *allochtonen* de dader. Dit type slachtofferschap komt steeds duidelijker in beeld, met name in het jaar 1998.

Bij een aantal persoonsgerichte gevallen van geweldpleging is het *geslacht* van de slachtoffers geregistreerd. Daaruit blijkt dat mannen – zowel in 1997 als in 1998 – ruim drie maal zo vaak slachtoffer zijn dan vrouwen.

Over het *daderschap* moet allereerst worden opgemerkt dat verreweg de meeste gewelddadige voorvallen niet worden opgehelderd. Het doen van uitspraken over daderschap is daardoor aanzienlijk beperkt. Voor het jaar 1997 kon in slechts 30 gevallen de *identiteit* van de dader worden vastgesteld en in 1998 was dat aantal nog kleiner, namelijk 22. Daders zijn veel vaker mannen dan vrouwen en opereren niet zelden in *groepsverband*. Van de incidenten in 1997 werden er 79 in groepsverband gepleegd, terwijl dat er in 1998 82 waren. Voorts waren er in 1997 en 1998 respectievelijk 54 en 25 *recidivisten*: daders die al eens eerder hadden toegeslagen. Verder is getracht na te gaan in hoeverre de geweldplegingen kunnen worden toegerekend aan *extreem-rechts*. In

1997 blijken 61 van de 298 voorvallen een (vermoedelijk) extreem-rechtse achtergrond te hebben; in 1998 gaat het om 59 van de 313 incidenten.

Vaak is er geen sprake van geïsoleerde voorvallen, maar van een serie of reeks van incidenten. Daarbij kan men twee soorten reeksen onderscheiden, te weten die op het niveau van de daders en die op het niveau van de slachtoffers. Racistisch geweld is uitgesproken imitatiegevoelig. Het blijkt zich goed te lenen voor navolging, vooral na aandacht van de nieuwsmedia voor de incidenten. Niet zelden vervullen de media – onbedoeld – een aanjagende rol. Via de media nemen potentiële daders kennis van racistische acties van anderen, imiteren die en zien vervolgens hun eigen acties ‘beloond’ doordat de media daar aandacht aan schenken. De reeks die zo ontstaat berust op daderschap van verschillende personen. Navolging en imitatie kunnen tot ver over de landsgrenzen reiken. Een daarnaast voorkomend verschijnsel is de meer directe reeks: een serie voorvallen die gepleegd worden door dezelfde dader(s). Uit onderzoek blijkt dat veel slachtoffers van racistische geweldpleging vaker dan een maal slachtoffer zijn. Naast meervoudig slachtofferschap komt het voor dat leden van etnische groepen menen dat zij doelwit zijn van een georganiseerde campagne. Dat kan inderdaad het geval zijn, maar veel vaker berust de reeks op imitatie en wordt dus gevormd door verschillende daders. Het seriële karakter van racistisch geweld maakt dat het verschijnsel een uitgesproken *sociale dimensie* krijgt, met name op het niveau van de slachtoffers. Naast effecten op het individuele slachtoffer zijn er effecten op de groep waartoe het slachtoffer behoort. Die effecten kunnen zeer ingrijpend zijn. Racistisch geweld kan – vooral via de massamedia – leiden tot de verbreiding van sterke emoties, vooral angst en woede, bij leden van allochtone etnische groepen. De *nieuwsmedia* spelen een belangrijke rol bij racistisch en extreem-rechts geweld, met name op de sociale dimensies van deze verschijnselen. De media-effecten zijn gevarieerd: het gaat zowel om een stimulerende invloed, als ook om een remmende werking.

Hoe *schadelijk* zijn de geweldplegingen? Omdat het naar alle waarschijnlijkheid grootste deel van racistische en rechtsextremistische gewelddadige voorvallen min of meer verborgen blijven, kunnen algemene uitspraken over *de omvang en ernst van de schade* slechts met weinig precisie en zekerheid worden gedaan. Systematische gegevens over de schade bij de voorvallen die wel bekend zijn geworden zijn niet voorhanden. Voor de individuele slachtoffers geldt tot op zekere hoogte wat in het algemeen geldt voor slachtoffers van geweldpleging. Een in de victimologie veel gehanteerd onderscheid is de driedeling lichamelijke verwondingen, materiële schade en psychosociale schade. Lichamelijke verwondingen kunnen variëren van een blauwe plek of een schrammetje tot de dood en van materiële schade zijn vele vormen voorstelbaar. Ook de psychosociale schade kan variëren van licht – ‘het slachtoffer kwam met de schrik vrij’, heet het – tot zwaar, bijvoorbeeld in de vorm van *post traumatische stress stoornis*. Maar bij racistisch geweld is er nog een aspect dat moet worden verdisconteerd, namelijk maatschappelijke schade. De *sociale dimensie* van racistisch geweld impliceert een relatief grote kans op vormen van psychosociale schade in brede (etnische) kring. Hoe reageren allochtonen op racistisch geweld? Hoe schatten zij de kans dat zij slachtoffer

zullen worden? Hoe reageren zij daarop? De reactiepatronen zijn gevarieerd, zoals in het algemeen bij angst voor geweldsmisdrijven, zoals het treffen van voorzorgsmaatregelen en de vermijding van risicovolle situaties. Maar in het geval van racistisch geweld kunnen deze gedragsconsequenties een etnische begrenzing krijgen, namelijk wanneer men zich uit angst voor racisme terugtrekt en verschanst in de eigen etnische kring. Verhuizen bijvoorbeeld uit een etnisch gemengde woonomgeving naar een 'zwarte' wijk omdat die veiliger wordt gevonden. Dezelfde reden kan van invloed zijn op de schoolkeuze: de voorkeur voor een 'veilige, zwarte school' boven een etnisch gemengde school. Deze gedragsconsequenties, terugtrekking en verschaning in eigen kring, kunnen een belangrijke belemmering vormen voor het integratieproces. Om maar niet te spreken van vormen van militant of zelfs gewelddadig protest van de zijde van allochtonen. Door racistisch geweld kan aanzienlijke schade worden berokkend aan de samenleving als geheel: het is een disproportionele rem op integratie.

3 Extreem-rechts in Nederland, 1997-1999

De laatste jaren is de electorale verschijningsvorm van extreem-rechts ingrijpend veranderd. De verkiezingsresultaten van extreem-rechts in de laatste decennia worden gekenmerkt door *ups* en *downs*. Kijken we naar de aantallen kiezers en de opiniepeilingen dan zien we van 1977 tot 1984 een opgaande lijn. De Centruumpartij kon oogsten wat eerder door de Nederlandse Volks-Unie onder leiding van Joop Glimmerveen was gezaaid, namelijk een racistisch protestelectoraat. In 1982 kwam Hans Janmaat namens de Centruumpartij in de Tweede Kamer. In de periode van 1984 tot 1989 zien we een neergaande lijn: in 1984 scheurde de Centruumpartij waardoor de electorale opmars werd gestuit. Bij de verkiezingen van 1986 verloor de uit de CP geroyeerde Janmaat zijn Kamerzetel, terwijl de CP er niet in slaagde deze zetel naar zich toe te halen. De Centruumpartij ging failliet en werd voortgezet onder de naam Centruumpartij'86. Janmaat trachtte met de Centrumdemocraten een *come back* in de Kamer te bewerkstelligen, waarin hij in 1989 slaagde. De periode van 1990 tot 1994 laat een sterk opgaande trend zien, primair voor de Centrumdemocraten maar later ook voor de Centruumpartij'86. De gemeenteraadsverkiezingen van 1990 leverde de CD 11 en CP'86 4 zetels op. In 1991 kreeg de CD drie zetels in respectievelijk de Provinciale Staten van Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht.

Volgens opiniepeilingen van eind 1993 zou de CD bij verkiezingen wel eens kunnen uitkomen op zeven à negen Kamerzetels. En er zouden behalve Kamerverkiezingen ook twee andere verkiezingen zijn, namelijk die voor de gemeenteraden en voor het Europees Parlement. Wat gebeurde er?

Bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1994 brachten bijna 200.000 kiezers hun stem uit op een van de extreem-rechtse groeperingen, die tezamen gemiddeld 7,4% van de uitgebrachte stemmen trokken. Dat bleek goed voor 87 gemeenteraadszetels. De Centrumdemocraten behaalden 77 zetels in 38 gemeenten en nog eens 18 zetels in Rotterdamse deelraden. Bij de raadsverkiezingen van 1990 had de CD 11 zetels in 8 gemeenteraden behaald. De Centruumpartij'86 verwierf 9 zetels in 7 gemeenten en nog eens 10 zetels in deelraden. In 1990 had de partij 4 zetels in 4 gemeenten behaald. Het Nederlands Blok debuteerde in Utrecht en wist daar een zetel te behalen. In de vier grote steden was het extreem-rechtse electoraat in vergelijking met 1990 bijna verdubbeld en groter geworden dan dat van het CDA.¹

Deze successen voor extreem-rechts werden echter niet geconsolideerd bij de kort daarna gehouden Kamerverkiezingen. De CD behaalde met 21.0267 stemmen (2,5%) 'slechts' drie zetels, terwijl CP'86 er met 0,4% van de stemmen niet in slaagde haar entree in het parlement te maken. Beide partijen waren elkaars rivalen geweest: als zij hadden samengewerkt, dan waren er niet drie, maar vier of misschien zelfs vijf Kamerzetels behaald. Een factor die hierbij stellig van belang is geweest is de grote hoeveelheid negatieve publiciteit waarin vooral de geweld-

¹ In de vier grote steden behaalden extreem-rechtse partijen tezamen een hoger gemiddelde dan het CDA: 11,5 procent voor extreem-rechts tegen 10,9 voor het CDA.

dadige en nazistische trekken van de CD en de CP'86 werden belicht. De neergaande lijn bleek door te lopen bij de verkiezingen voor het Europees parlement die een maand na de Kamerverkiezingen werden gehouden: de CD kwam niet verder dan 1,0 procent, lang niet genoeg voor een zetel.

Ook in de opiniepeilingen kwam het beeld van een geslonken aanhang voor extreem-rechts naar voren. Begin 1994 peilde NIPO de CD op ongeveer 5%, maar daarna zien we een gestage lijn naar beneden die zich pas in het najaar van 1994 stabiliseerde op een niveau van 0,5 à 1,5 procent. De kiesdeler voor een Kamerzetel is 0,66%.

3.1 De volksvertegenwoordigers aan het werk

Kort na de raadsverkiezingen van 1994 ontstond er een stroom van berichtgeving over het reilen en zeilen van extreem-rechtse raadsleden. Daarin werden met name de scandaleuze en dilettaantistische karakteristieken van deze raadsleden breed uitgemeten. Enkele zetels werden niet bezet en een aantal van de behaalde zetels ging weer voor de partijtjes verloren, doordat zij niet werden bezet, doordat raadsleden met hun partij braken, of door tussentijdse verkiezingen (wegens gemeentelijke herindelingen). In het najaar van 1997 hadden zowel de CD als de CP'86 bijna de helft van hun raadszetels op een van deze manieren verloren.² De raadsleden van extreem-rechts bleken relatief weinig in de raadszalen aanwezig te zijn en ook weinig aan het woord. Als zij zich uitspraken dan hamerden zij meestal op hetzelfde aambeeld: de buitenlanders, de criminaliteit en de discriminatie van hun eigen politieke groepering.³

In enkele gevallen waren er daadwerkelijke problemen met de ordehandhaving in gemeenteraden. Voor zover ik heb kunnen nagaan is er in slechts een enkel geval een raadslid verwijderd. Dat betrof bijvoorbeeld de CP'er Teijn die in de Rotterdamse raad een T-shirt droeg met het opschrift 'Kok, Pronk en Bolk zijn de verraders van het volk'. De CD'er Rietveld werd door de politie uit de Hoornse raad verwijderd omdat hij een glas water naar het College van B&W had gegooid. De fractie van de CD in de Tweede Kamer, waarin Janmaat versterking had gekregen van Zonneveld en van zijn levenspartner Schuurman, blonk niet uit door daadkracht. In feite werd van de CD in de Kamer vrij weinig vernomen, op een enkele uitzondering na. Bij het kamerdebat over de varkenspest, vlak voor het kerstreces in 1997, liepen op de publieke tribune de gemoederen zo hoog op dat de voorzitter zich genoodzaakt zag de vergadering te schorsen voor een ontruiming. Terwijl de politie de opstandige boeren van de tribune verwijderde riep CD-leider Janmaat hen vanuit de zaal toe in opstand te komen. Het zou hem later op een berisping komen te staan.

Bij herhaling heeft Janmaat zich beklagd over tegenwerking van de zijde van de nieuwsmedia. Zo zou het zijn voorgekomen dat bij kamervragen die door hem gesteld waren door *de Volkskrant* alleen het antwoord werd gepubliceerd en

² Vgl. Van Donselaar, 1997: 39.

³ Uitzondering op deze regel was het Utrechtse raadslid Vreeswijk (Nederlands Blok) die geen vergadering heeft gemist en veelvuldig het woord voerde.

dus niet het feit dat ze door hem (Janmaat) waren gesteld; hetzelfde zou op televisie door *Den Haag Vandaag* gedaan zijn (*Vrij Nederland*, 4 april 1998).

Of hier nu de voornaamste oorzaak ligt van de wel heel bescheiden profilering van extreem-rechtse volksvertegenwoordigers valt te betwijfelen. Maar feit is wel dat zij werden geïsoleerd en genegeerd en naarmate zij zich meer manifesteerden konden zij rekenen op weerstanden en tegenwerking.

Verreweg de meeste aandacht die extreem-rechtse groeperingen trokken, ging uit naar hun *buitenparlementaire activiteiten*, met name die op het terrein van openbare manifestaties. In tegenstelling tot in de ons omringende landen hebben extreem-rechtse organisaties decennialang grote belemmeringen onderzonden bij het beleggen van openbare manifestaties. In 1980 trachtte de pas opgerichte Centruumpartij openbare bijeenkomsten te beleggen om bekendheid te verwerven. De eerste verliep ongestoord, maar korte tijd later strandden soortgelijke bijeenkomsten door wanordelijkheden. Zo onderging de CP het lot dat 'voorganger' Nederlandse Volks-Unie had getroffen: geen openbare manifestaties en ook de besloten vergaderingen verliepen moeizaam of gingen niet door. Met de electorale successen en de bekendheid van de CP nam ook de grimmigheid van de tegenacties toe, die een climax bereikte in Kedichem in 1986. Een gezamenlijke bijeenkomst van CP'ers en CD'ers liep uit op een gewelddadige confrontatie met politieke tegenstanders. Het hotel waar de vergadering plaatsvond ging in vlammen op. Wil Schuurman (CD) verwondde bij een sprong van de eerste verdieping haar been, dat later moest worden afgezet.

Sedertdien werd vrijwel elke bijeenkomst van een extreem-rechtse groeperingen vooraf door de burgemeester verboden. De Centrumdemocraten hadden als regel grote moeite met het vinden van vergaderruimte. Het kamerlidmaatschap van Janmaat (1989) en de intrede van een aantal CD'ers in gemeenteraden (1990) bracht hierin verandering. De CD'ers konden nu onderdak vinden op het Binnenhof en in een aantal gemeentehuizen, althans voor besloten vergaderingen.

De CD heeft tweemaal getracht via de rechter het grondwettelijke recht tot betoging af te dwingen, maar deze pogingen waren tevergeefs.⁴ Het grondwettelijke recht tot betoging, zo stelde de rechter, staat centraal en dat dient te worden beschermd. Noch de aanwezigheid van vijandig publiek noch de verwachting dat er rellen zullen uitbreken mogen voor een burgemeester aanleiding zijn een manifestatie preventief te verbieden. Hij heeft er maar voor te zorgen dat alles goed verloopt en dat de problemen worden opgelost. Maar niemand kan ijzer met handen breken, ook een burgemeester niet. In geval van een bestuurlijke overmachtsituatie kan een burgemeester niet anders dan van zijn verbodsbevoegdheid gebruikmaken.

Dit laatste werd in het geval van extreem-rechtse groeperingen door burgemeesters in de praktijk nogal ruim opgevat. Er waren immers manifestaties te noemen, voetbalwedstrijden bijvoorbeeld, die bij herhaling aanzienlijke risico's voor de openbare orde met zich meebrengen, maar die desondanks doorgang vonden en waarvan het vreedzame verloop werd bewaakt door een flinke politiemacht. Deze manifestaties werden slechts in uitzonderlijke gevallen verbo-

⁴ Zie Van Donselaar, 1995, casus Nederland; Van Donselaar, 1997: 23-33.

den. Extreem-rechtse manifestaties werden anders beoordeeld en eerder verboden dan andere manifestaties.

Met name vanuit de kring van CP'86 is men zich tegen de preventieve demonstratieverboden gaan verzetten, niet door naar de rechter te stappen maar door het verbod te negeren, of door te demonstreren zonder daarvan de vereiste voorkennis te hebben gegeven. In 1995 raakte deze ontwikkeling in een stroomversnelling en waren er een reeks (gewelddadige) confrontaties tussen de drie voornaamste betrokken partijen: extreem-rechts, hun (militante) tegenstanders en de politie.⁵ Dit leidde tot een ietwat andere koers: in 1996 vonden twee openbare manifestaties van extreem-rechtse groeperingen plaats, respectievelijk in Zwolle op 24 februari en in Leerdam op 30 maart. De eerste verliep rustig, maar de tweede niet. De massaal aanwezige politie, waaronder 250 leden van de Mobiele Eenheid, slaagde er echter niet in vijandige contacten tussen de partijen te voorkomen. Evenmin kon worden voorkomen dat de vreedzame tegenmanifestatie voor het gemeentehuis door militante, antifascistische demonstranten onmogelijk werd gemaakt en eindigde in een grimmige sfeer.

Zowel 'Zwolle' als 'Leerdam' trokken een enorme hoeveelheid publicitaire aandacht. Verder leidde de gebeurtenissen tot nadere bezinning bij hen die bij de ordehandhaving waren betrokken, bij de burgemeesters en bij het Openbaar Ministerie.⁶ Onder de burgemeesters bleek geen consensus te bestaan over de vraag hoe men aan de problematiek van de extreem-rechtse demonstraties het hoofd moest bieden. Het Openbaar Ministerie kwam met de *Handleiding inzake verstoring van de openbare orde door extreem-rechts* die op 1 december 1996 in werking trad.

Ook het parlement, in casu de Vaste Kamercommissie voor Binnenlandse Zaken, boog zich over de nieuw ontstane situatie – aanpassing van wettelijke bepalingen over betogingen? – en over de vraag welke maatregelen meer in het algemeen tegen rechtsextremisme dienden te worden getroffen. Een hele scala passeerde de revue, zoals het uniformverbod, partijverbod, een wetswijziging zodat de politieke zendtijd van onherroepelijk wegens racisme veroordeelde partijen kan worden ingetrokken en de subsidie kan worden stopgezet, beperking van het kiesrecht voor veroordeelde racisten, de vergroting van de deskundigheid van politiefunctionarissen bij de behandeling van discriminatiezaken, de verbetering van de coördinatie van de strafvervolgning, gedragscodes, de verbetering van de Europese samenwerking, aandacht voor discriminatie in de sport.

Al deze activiteiten waren veel meer het gevolg van het buitenparlementaire werk van extreem-rechts dan van het parlementaire. In de praktijk werd overigens al snel weer teruggegrepen naar de situatie van voor 'Zwolle' en 'Leerdam': vrijwel alle openbare manifestaties van extreem-rechts werden preventief verboden.

⁵ Zie voor uitvoerige beschrijving van deze ontwikkelingen Van Donselaar, 1997: 23-33.

⁶ Zie Van Donselaar: 1997.

3.2 De handtekeningeneis

Aan de gemeenteraads- en kamerverkiezingen van 1994 werd deelgenomen door een groot aantal personen en groeperingen. Het aantal was zo groot dat er 'technische' problemen waren ontstaan met de stemmachines en stembiljetten. Daarom verzocht de minister van Binnenlandse Zaken aan de Kiesraad advies uit te brengen over 'maatregelen tegen lichtvaardige kandidaatstelling'. De Kiesraad adviseerde de handtekeningeneis te verzwaren door het aantal van tien per kieskring te verhogen tot 50 en voorts geen wijziging aan te brengen in de voor kandidaatstelling vereiste waarborgsom.⁷

De eventuele verhoging van 190 naar 950 ondersteuningsverklaringen is van betekenis voor de verkiezingsdeelname van extreem-rechts. Door het verlenen van een ondersteunende handtekening maakt men zich bekend als aanhanger en dat kan, zo leert de ervaring, aanzienlijke weerstanden opwekken. Wie geen moeilijkheden wil, kan maar beter niet op het gemeentehuis gaan tekenen. Daar komt nog bij dat een kiesgerechtigde voor slechts één partij kan tekenen. Het probleem voor extreem-rechts om handtekeningen te verzamelen wordt dus ook groter naarmate er meer rivaliserende partijen zijn.

Medio '95 werd bekend dat er een wetswijziging zou komen teneinde de verzwaring van de handtekeningeneis te effectueren. Na de parlementaire behandeling, die gepaard ging met enkele wijzigingen en die voor het zomerreces van '97 werd afgerond, was de situatie als volgt. Voor Kamerverkiezingen zijn per kieskring 30 ondersteunende handtekeningen vereist. Dat betekent een verhoging van 190 naar 570. Voor de statenverkiezingen zijn eveneens 30 handtekeningen nodig. Tot dusverre was de handtekeningeneis voor elke gemeente gelijk, maar de nieuwe wet voorziet in een differentiatie waarin de gemeentegrootte is verdisconteerd:

- 30 handtekeningen in gemeenten met meer dan 100.000 inwoners
- 20 handtekeningen in gemeenten met een inwonertal tussen de 20.000 en 100.000
- 10 handtekeningen in gemeenten met minder dan 20.000 inwoners

Tot dusverre gold de handtekeningeneis voor debuterende politieke groeperingen: wie gekozen was hoefde niet opnieuw handtekeningen te verzamelen. Dit gold ook voor de nieuwe situatie met uitzondering van de eerstkomende keer. Om het verschil in kansen tussen de 'zittende' partijen en de nieuwkomers zo klein mogelijk te houden dienden alle partijen aan de verzwaarde handtekeningeneis te voldoen. Deze bepaling was opgenomen als gevolg van een amendement van PvdA-kamerlid Rehwinkel.

De nieuwe wettelijke regeling zou voor extreem-rechtse groeperingen aanzienlijke belemmeringen kunnen opleveren, zeker naarmate er méér elkaar concurrerende partijen zijn. Het gaat hierbij niet alleen om de vraag of zij erin zullen slagen aan de eis zelf te voldoen, maar ook om de verwerving van *pre-electorale zendtijd* voor de Kamerverkiezingen. Deze zendtijd is namelijk direct

⁷ Kiesraad, 3 november 1994, KR 94/316, Advies inzake maatregelen tegen lichtvaardige kandidaatstelling.

gekoppeld aan de geldigheidsverklaring van de kandidatenlijsten in *alle* kieskringen. Wie in één kieskring achter het net vist, mist ook het recht op zendtijd. Het geheel was zeer bedreigend voor de CD, hetgeen ten volle door Janmaat werd onderkend. Door middel van een tot de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken gerichte interpellatie deed hij op 10 mei 1998 een vergeefse poging het tij te keren.

De gewijzigde Kieswet bleek voor de extreem-rechtse groeperingen bij de verkiezingen van 1998 aanzienlijke problemen op te leveren. Bij de gemeenteraadsverkiezingen leidde de verzwaarde handtekeningeneis tot deelname in een veel kleiner aantal gemeenten dan in 1994. Zo liep het voornemen van het (piepkleine) Nederlands Blok om behalve in Utrecht mee te doen in Leeuwarden, Amersfoort en Ede spaak door gebrek aan ondersteuners. Voorts waren er problemen met het verzamelen van de benodigde handtekeningen in grote steden, zoals Den Haag, waar meer dan een extreem-rechtse partij wilde deelnemen. Zij bleken elkaar lelijk in de wielen te rijden.

Bij de Kamerverkiezingen maakte alleen de grootste, de CD, een kans om aan de verzwaarde eis te voldoen: dertig handtekeningen in elk van de negentien kieskringen, 590 in het totaal dus. Dit was een streep door de rekening van de kleinere groeperingen, waaronder het Nederlands Blok en de Nederlandse Volks-Unie van Joop Glimmerveen. Laatstgenoemde had in 1997 aangekondigd samen met de overgebleven radicalen van CP'86 (Freling, Mordaunt) en het Actiefront Nationale Socialisten (ANS) van Homan een gezamenlijke kandidatenlijst voor de Kamerverkiezingen van 1998 te kunnen vormen.⁸

Als gevolg van de nieuw ontstane situatie probeerde de CD zich tot het uiterste in te spannen om aan de eis te voldoen. In de praktijk leidde dat tot aanvechtbare praktijken, zoals het werven van ondertekenaars in ruil voor geld, bier en zelfs heroïne. 'De CD ronselt onder junks en daklozen,' schreef *Trouw* op 26 maart 1998, 'De Centrumdemocraten doen er alles aan om mee te doen aan de Tweede-Kamerverkiezingen op 6 mei.' *De Telegraaf* van 25 maart 1998 kopte: 'Janmaat ronselt zelfs moordenaars.' In een gesprek met deze krant had Janmaat de 'ronselpraktijken' geoorloofd genoemd: 'steun van iedereen aan de rand van de afgrond is welkom, al is het een moordenaar die zijn handtekening zet'. Volgens de CD-leider was het redelijk dat mensen 'mogelijke onkosten' voor het zetten van hun handtekening vergoed kregen. In Nijmegen werden twee CD'ers door de politie aangehouden die drugsverslaafden heroïne hadden aangeboden in ruil voor handtekeningen. Omdat het tweetal vast zat bleek er niemand beschikbaar te zijn om op het vereiste tijdstip de kandidatenlijst in te leveren, waardoor de CD in de regio Nijmegen niet meedeed. Enkele koppen in de dagbladen: 'CD koopt stemmen junks', 'CD raadslid koopt stemmen met heroïne', 'CD geeft heroïne in ruil voor stem' en 'Snelrecht voor CD'ers die heroïne ruilden voor stemverklaringen'.

Het verzamelen van de benodigde handtekeningen was bemoeilijkt door toedoen van Anti Fascistische Aktie. In maart benaderde AFA rechtstreeks enkele honderden personen met een schriftelijke oproep om de kandidatenlijsten van de CD toch vooral niet te ondersteunen. De geadresseerden waren bekend omdat zij ooit eerder voor een van de extreem-rechtse partijen hadden getekend.

⁸ *De Revolutionaire Nationalist*, jrg. 3, nummer 1, lentemaand 1997.

Hoewel de brief van AFA geen expliciete bedreiging bevatte, had zij op deze en gene een onmiskenbaar intimiderend effect. Hetzelfde gold voor de brief die Janmaat in april stuurde aan 'de ondersteuners van de PvdA', de partij die hij vanwege het amendement-Rehwinkel primair verantwoordelijk hield voor de verzwaarde handtekeningeneis. Dit schrijven bevatte evenmin een expliciete bedreiging, maar werd door evenals een persoonlijke bedreiging opgevat vanwege de volgende zinsnede:

Onze ondersteuners zijn niet slechts met brieven zwaar onder druk gezet, soms zijn ruiten ingegooid dan wel muren beklad en zelfs bedreigd kinderen te ontvoeren. Een meer dan ernstige ontwikkeling in ons verwaterend politiek democratisch systeem. De CD dacht er juist aan te doen u op deze ongekende risico's van het ondersteunen te wijzen. Mogelijk blijven verdere uitspattingen van geweld, van uit welke hoek dan ook, achterwege.

De PvdA diende bij de politie een klacht in tegen Janmaat wegens bedreiging. Op 24 maart, de dag dat de kandidatenlijsten met de handtekeningen moesten worden ingeleverd, bleek dat er in de kieskring Assen te weinig handtekeningen waren. In de kieskring Nijmegen werd de kandidatenlijst, zoals reeds werd vermeld, niet op die dag ingeleverd. Een poging van de CD de lijst later alsnog in te dienen werd afgewezen omdat zulks in strijd is met de Kieswet. Beroep van de CD tegen deze beschikking mocht niet baten. Het uiteindelijke resultaat was dat er in twee kieskringen geen kandidatenlijsten van de CD waren en als gevolg daarvan had de CD geen recht op de extra politieke zendtijd.

3.3 Centrumpartij'86: crisis en scheuring

De Kamerverkiezingen van 1994 hadden CP'86 in een crisis gestort. De partij had gehoopt een zetel te bemachtigen om van daaruit te proberen dissidente CD'ers te lokken, maar men viste achter het net. Kennelijk, zo werd intern door sommigen geconcludeerd, had CP'86 zich onvoldoende weten te onderscheiden van de CD. Dat betekende dat de partij zou moeten proberen de CD rechts te passeren. Anderen daarentegen vreesden dat een radicale koers zou leiden tot confrontaties met justitie. Eind 1994 dreigde de partij te scheuren, maar de strijd werd beslist in het voordeel van de haviken en de partij radicaliseerde. Dit kwam met name tot uiting in acties op straat - het verzet tegen de demonstratieverboden - en in militante acties tegen politieke opponenten. Vooral GroenLinks werd doelwit van een reeks van extreem-rechtse acties. Slachtoffers van deze acties waren - onder anderen - de Rotterdamse wethouders Meijer en Simons en het Kamerlid Varma.

De top van de partij was onder vuur komen te liggen door strafrechtelijke vervolging wegens deelname aan een organisatie die tot oogmerk heeft het plegen van misdrijven, namelijk belediging en aanzetten tot discriminatie en rassenhaat. Hoewel het formeel gesproken niet om een partijverbod ging, werd het door velen wel zo opgevat, ook binnen de partij. Om ingrijpen van justitie te bemoeilijken veranderde de partij eind 1994 haar naam in Nationale Volkspartij/CP'86. De associatie van CP'86 met een verbod werd gevoed door het beslag dat CP'86 op handhavers van de openbare orde was gaan leggen. Het systematisch negeren van demonstratieverboden zou op zichzelf - dus los van het racisme - een verbodsgrond kunnen opleveren.

Door onthullende televisiereportages werden de meer verborgen neonazistische trekken blootgelegd. In twee televisie-uitzendingen van *Netwerk* in september 1996 werden door AVRO- en NCRV-journalisten de nazistische tendensen binnen de CP'86 belicht. Tamelijk overtuigend was de getoonde foto van het Rotterdamse CP'86-raadslid Freling, die de Hitlergroet bracht op een bijeenkomst van neonazi's in Amstelveen. De uitzendingen hadden een katalyserend effect op interne geschillen in de CP'86. Het conflict escaleerde en leidde eind 1996, begin 1997 tot een strijd om de macht in de partij en uiteindelijk tot een breuk. Hieruit ontstond naast de Centruumpartij'86 de partij Volksnationalisten Nederland (VNN).

De CP'86 werd meer en meer in haar legale bestaan bedreigd. Tijdens een Kamerdebat op 30 oktober 1997 maakte minister Sorgdrager van Justitie bekend dat het Openbaar Ministerie (te Amsterdam) was verzocht een verbodsprocedure tegen de partij te starten.

De beeldvorming over CP'86 – een neonazistisch, racistisch en gewelddadig crimineel gezelschap – heeft stellig bijgedragen aan het uiteindelijke besluit om een verbodsprocedure te doen entameren. Op 15 november 1997 opende *Trouw* met 'CP'86 hanteert zwarte lijst, leden GroenLinks en journalisten doelwit van acties en bedreigingen'. 'Sorgdrager wil verbod CP'86' berichtte *NRC Handelsblad* op 19 november 1997. Een dag later schreef *Trouw* 'Ontbinding CP'86 geëist' en weer een dag later het Belgische dagblad *De Morgen* (21 november 1997) 'Nederland wil extreem-rechtse partij verbieden'.

Met de CP'86 ging het sedertdien bergafwaarts door leegloop, bestuurlijke chaos en financiële problemen als gevolg van de vele processen waar de partij in verwickeld was geraakt. In Rotterdam waren CP'86'ers bovendien verwickeld in onderlinge ruzies over druggebruik en daaruit voortvloeiende schulden. In 1998 werd er nauwelijks campagne gevoerd. Van deelname aan de Kamerverkiezingen was door gebrek aan geld en mankracht geen sprake. Wat in de aanloop naar de verkiezingen wel gebeurde, tamelijk intensief zelf, waren pesterijen en bedreigingen aan het adres van politieke tegenstanders, met name van GroenLinks.

3.4 Opiniepeilingen ten tijde van de verkiezingen van 1998

De kandidatenlijsten van de CD werden in twee van de negentien kieskringen ongeldig verklaard. Daar zouden kiezers dus niet op de CD kunnen stemmen. Dit probleem, alsmede dat van het verlies van zendtijd, viel samen met een 'dalende' trend in de opiniepeilingen begin april. Deze opvallende daling werd zowel door NIPO als door Bureau Interview gemeten en is om die reden geloofwaardig als indicatie. Wellicht moeten we de oorzaak zoeken in de omvangrijke negatieve publiciteit, over het ronselen van handtekeningen en over de handel en wandel van de extreem-rechtse raadsleden in het algemeen. In een groot artikel, deels op de voorpagina – koppen: 'Extreem-rechts pleegt kiezersbedrog' en 'Absent of dronken in de raadszaal' – portretteerde *Trouw* (op 17 februari 1999) de extreem-rechtse raadsleden. De door het blad beschreven misdragingen betroffen onder andere absenteïsme, dronkenschap, bedreiging, geweld-

pleging, openbare schennispleging, drugshandel, diefstal van gemeenteeigendommen.

Tabel 3.1 Door het NIPO in de periode februari-mei 1998 voorspelde verkiezingsaanhang van de CD voor de Tweede Kamerverkiezingen van 6 mei 1998, in procenten en zetels (Bron: NIPO).

Week	Percentage	Zetel
Week 5	1,1	1
Week 7	1,4	2
Week 9	0,9	1
Week 11	0,8	1
Week 12	0,8	1
Week 13	0,7	1
Week 14	0,4	0
Week 16	0,4	0
Week 17	0,7	1
Week 18	0,9	1

De uitkomsten van peilingen van NIPO en Bureau Interview lopen waar het extreem-rechts betreft soms ietwat uiteen maar geven dezelfde trends te zien. Een goed resultaat voor de CD in februari 1998 en een slecht perspectief begin april. Over het algemeen bieden de peilingen van Interview een iets gunstiger beeld voor de Centrumdemocraten. De verschillen tussen beide onderzoeksinstellingen kunnen samenhangen met de uiteenlopende methoden die door beide bureaus worden gehanteerd. NIPO werkt met een vast bestand van 1.000 huishoudens, terwijl Interview de gegevens via telefonische enquêtes verzamelt. De informanten van Interview zijn dus anoniemer dan die van NIPO en wellicht sluit dat aan bij de behoefte van CD-aanhangers om anoniem te blijven. Hoe dan ook, vlak voor de Kamerverkiezingen gaven beide bureaus de CD een zetel, maar in die peilingen was het gemis van de twee kieskringen uiteraard niet verdisconteerd. Het zou er dus om gaan spannen of de CD in de Kamer zal terugkeren.

Tabel 3.2 Door Bureau Interview in de periode februari-mei 1998 voorspelde verkiezingsaanhang van de CD voor de Tweede Kamerverkiezingen van 6 mei 1998, in procenten en zetels (Bron: NOVA / Interview, De Politieke Barometer)

Week	Percentage	Zetel
Week 7	2,0	3
Week 8	1,5	2
Week 9	2,0	3
Week 13	1,0	1
Week 14	0,7	1
Week 15	0,5	0
Week 16	0,3	0
Week 17	1,0	1
Week 18	0,7	1
Week 19	0,7	1

3.5 De verkiezingen van 1998

Zoals gezegd werd aan de gemeenteraadsverkiezingen van 1998 door extreem-rechtse politieke groeperingen in minder gemeenten meegedaan dan in 1994. Ongeveer de helft van de zetels die in 1994 door extreem-rechts waren behaald waren al verloren voordat de stemlokalen op 4 maart 1998 hun deuren openden. De extreem-rechtse deelnemers waren de CD, de CP'86, de daarvan afgesplitste Volksnationalisten Nederland (VNN), de Nederlandse Volks-Unie en het Nederlands Blok.

Extreem-rechtse partijen behaalden tezamen 28.715 stemmen. Dat is gemiddeld 2% van de uitgebrachte stemmen in gemeenten waar zij meededen. In 1994 bedroeg dit gemiddelde percentage 7,4. Een verlies dus van 73% van de aanhang. De CD hield slechts één zetel over, namelijk in Schiedam. Deze zetel werd bezet door Ad Bierhuizen, een outsider in de CD. De Centriumpartij'86 verloor alle zetels en de nieuwelingen VNN en NVU kwamen in de verste verte niet in de buurt van de kiesdeler. Dat extreem-rechts uit de raden van Den Haag en Rotterdam verdween is onder andere toe te schrijven aan de onderlinge verdeeldheid: samen kwamen ze wél boven de kiesdeler.

Beslist origineel was de reactie van het Rotterdamse CD-raadslid Van Ginneke op de geleden verliezen: 'Hoe minder autochtonen er komen, hoe kleiner onze kansen worden' (*Algemeen Dagblad* van 6 maart 1998).

Tabel 3.3 Gemeenteraadsverkiezingen 1998: overzicht deelname extreem-rechtse partijen in diverse gemeenten.

Extreem-rechtse groepering	Gemeenten waar werd deelgenomen
Centrumdemocraten	Almelo, Amsterdam, Arnhem, Beverwijk, Brunssum, Delft, Den Bosch, Dordrecht, Haarlem, Haarlemmermeer, Helmond, Hoorn, Leiden, Maastricht, Purmerend, Rotterdam, Schiedam, Utrecht, Velsen/IJmuiden, Vlissingen
Centrumpartij'86	Den Haag, Rotterdam, Vlaardingen
Volksnationalisten Nederland	Amsterdam, Den Haag, Lelystad, Rotterdam, Zwijndrecht
Nederlandse Volks-Unie	Arnhem, Den Haag
Nederlands Blok	Utrecht

Het is opmerkelijk dat de algemene 'verlies-trend' niet gold voor het Nederlands Blok. Deze partij handhaafde zich op haar niveau van 1994 en wist haar zetel in de Utrechtse gemeenteraad te behouden. De partij van Vreeswijk versloeg de concurrerende CD waarvan de kandidatenlijst was aangevoerd door Janmaat zelf, dit laatste – naar wij aannemen – enkel en alleen om Vreeswijk de voet dwars te zetten.

Tabel 3.4 Resultaten extreem-rechtse groeperingen bij gemeenteraadsverkiezingen van 1998, absoluut en in procenten

Extreem-rechtse groepering	Absoluut	Percentage
Centrumdemocraten	19968	1,45
Centrumpartij'86	4255	1,00
Nederlands Blok	2273	2,20
Volksnationalisten Nederland	1727	0,25
Nederlandse Volks-Unie	492	0,20

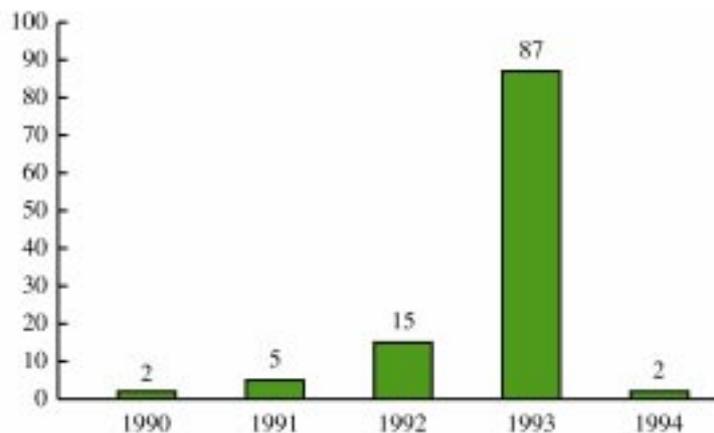
Bij de Kamerverkiezingen van 6 mei 1998 behaalde de CD 52.330 stemmen, ofwel 0,61%. De partij kwam slechts enkele honderden van procenten te kort voor een Kamerzetel. Het ligt voor de hand om aan te nemen dat de problemen met de gewijzigde Kieswet – de handtekeningen en de daaraan verbonden verloren gegane televisiezendtijd – het verschil tussen geen en één zetel hebben betekend.

In extreem-rechtse kring werd de rol van de media aangewezen als een van de hoofdoorzaken van de electorale neergang. Illustratief was de aanvaring tussen

Janmaat en televisiejournalist Fons de Poel, 's avonds op 6 mei, toen de uitslagen van de Kamerverkiezingen bekend werden en duidelijk werd dat de CD niet in de Tweede Kamer zou terugkeren. 'U hebt helemaal niets bereikt,' zei De Poel tegen Janmaat. 'Is dat niet een treurig lot?' Het gesprek vond plaats na een eerdere poging om Janmaat voor de camera om commentaar te vragen. Die poging was mislukt omdat Janmaat met tamelijk harde hand de cameraman belette opnamen te maken. Ook had hij een verslaggever van Radio West de deur uitgewerkt. Het gesprek met De Poel verliep in een onaangename sfeer. Janmaat: 'U probeert zelfs nu nog mij iedere keer het woord te ontnemen. Waar bent u eigenlijk bang voor? We zijn weg.' Vervolgens trachtte Janmaat, althans voorzover hij erin slaagde het woord te voeren, de rol van de media te hekelen: 'Vier jaar lang hebben we de belangstelling van de media moeten ontberen. De kranten mogen niet over ons schrijven, de televisiecamera's draaiden niet. Dan wordt het voor een kleine partij als de onze heel moeilijk.'

Toen De Poel zei dat Janmaat 'een te verwaarlozen factor' was gebleken, brak Janmaat het gesprek af en liep boos weg. De daaropvolgende dagen kon Janmaats visie – de media hebben het gedaan – veelvuldig in de kranten worden gelezen. Een andere oorzaak die door Janmaat net als na de raadsverkiezingen werd aangewezen was manipulatie met de stemcomputers, die zo geprogrammeerd zouden zijn dat er telkens stemmen van de CD naar andere partijen waren gesluisd.

Figuur 3.1 Aantal extreem-rechtse zetels in gemeenteraden, 1983-1998.

3.6 De nederlaag verklaard?

Is de enorme electorale nederlaag voor extreem-rechts in 1998 veroorzaakt door fraude met de stemcomputers, zoals CD-leider Janmaat beweert? Het lijkt mij veeleer een treffend voorbeeld van complotdenken dat rechts-extremisten van oudsher zo eigen is. Voor gefundeerde verklaringen van de verkiezingsresultaten van de extreem-rechtse partijen zou specifiek (kiezers-)onder

Tabel 3.5 Verkiezingsresultaten extreem-rechtse groeperingen bij landelijke verkiezingen, 1992 - 1999

Jaar	Verkiezingen	Percentage	Zetels
1982	Tweede Kamer	0,8	1
1984	Europees Parlement	2,5	-
1986	Tweede Kamer	0,5	-
1989	Tweede Kamer	0,9	1
1989	Europees Parlement	0,8	-
1994	Tweede Kamer	2,9	3
1994	Europees Parlement	1,0	-
1998	Tweede Kamer	0,6	-
1999	Europees Parlement	0,5	-

1982 en 1984: Centruumpartij (lijstaanvoerder Janmaat)

1986: Centruumpartij 0,4% en Centrumdemocraten (lijstaanvoerder Janmaat) 0,1%

1989: Centrumdemocraten (lijstaanvoerder Janmaat)

1994: Tweede Kamer, CD (lijstaanvoerder Janmaat) 2,5% en CP'86 0,4%

1994: Europees Parlement, CD (lijstaanvoerder Janmaat) 1%

1998: Centrumdemocraten (lijstaanvoerder Janmaat)

1999: CD/Conservatieve Democraten

zoek nodig zijn en dat valt buiten het bestek van deze studie. Niettemin zal hieronder een aantal noties worden genoemd die van invloed kunnen zijn geweest.

- De door Janmaat genoemde *rol van de media* lijkt mij – anders dan het knoeien met de stemcomputers – wel een serieuze factor. Er is heel wat onthuld en aan de kaak gesteld, vaak niet zuinig, maar laten we wel wezen: er *viel* ook heel wat te onthullen en aan de kaak te stellen, zoals racisme, antisemitisme, nazisme, kiezersbedrog, overtreding van subsidieregels, kruimeldiefstallen, intimidatie en bedreiging van tegenstanders, ordeverstoringen, geweldpleging, drugshandel, absentieïsme van de raadsleden, geknoei met handtekeningen voor kandidatenlijsten, en een hele reeks confrontaties met justitie. Dergelijke zaken moeten een stempel hebben gedrukt op de beeldvorming over het extreem-rechtse politieke bedrijf in Nederland. Dit geldt zeker voor CP'86, de Centrumdemocraten en de Nederlandse Volks-Unie. Het geldt in veel mindere mate voor het Nederlands Blok dat in de stortvloed van negatieve publiciteit een bijna te verwaarlozen plaats innam. Wellicht is dit een van de verklaringen voor de afwijkende verkiezingsresultaten van dit partijtje.
- Het *politieke en sociale isolement* van extreem-rechtse politici is een factor die hier moet worden genoemd. Men wordt met de nek aangekeken dan wel

krachtig tegengewerkt en dat is van invloed op het leven van de individuele betrokkenen. De rollen binnen en buiten het extreem-rechtse milieu zijn voor een groot deel onverenigbaar. De tegenstrijdige roleisen dragen ertoe bij dat individuen door het extreem-rechtse milieu als het ware kunnen worden opgeslokt in – wat Lewis Coser zo treffend heeft genoemd – een ‘gulzige institutie’. Maar helemaal opgeslokt wordt men niet. Het extreem-rechtse politieke bedrijf speelt zich voor een deel bovengronds en voor een deel ondergronds af, of in de dramaturgische termen van Goffman, *front-stage* en *back-stage*: voor het voetlicht en achter de coulissen.⁹ Activisten worden gesocialiseerd in een extreem-rechtse subcultuur: het pendelen tussen de politieke boven- en onderwereld, tussen het spelen van front-stage en back-stage rollen. Dit pendelen is lang geen sinecure en leidt tot veel problemen voor de betrokkene. Het alternatief voor de ‘gulzige institutie’ ligt dan ook voor de hand: zich terugtrekken.

- Het politieke en sociale isolement van rechts-extremisten is een van de redenen waarom de electorale successen van 1994 niet konden worden geconsolideerd, terwijl deze electorale resultaten *de bestrijding van extreem-rechts* een krachtige impuls hebben gegeven. Een van de exponenten hiervan is reeds genoemd: de *handtekeningeneis*, in casu het ‘amendement-Rehwinkel’ uit 1997. De verzwaarde handtekeningeneis vormde aantoonbaar een aanzienlijke belemmering bij de verkiezingsdeelname van extreem-rechtse partijen. Niet aantoonbaar, maar waarschijnlijk is dat deze handtekeningeneis net de doorslag heeft gegeven bij het verdwijnen van de CD uit de Tweede Kamer.
- Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1998 hebben met name de CD en CP’86 – in tegenstelling tot het Nederlands Blok in Utrecht – *geen actieve verkiezingscampagne* gevoerd. Ook voor de Kamerverkiezingen heeft de CD relatief weinig activiteiten ontplooit.
- Verder zijn er enkele factoren te noemen die indirect van invloed kunnen zijn geweest op de verliezen van extreem-rechtse partijen. Tijdens de verkiezingscampagnes in 1994 en in 1995 – de verkiezingen voor de Provinciale Staten – stonden de thema’s immigratie en immigratiebeperking in het middelpunt van de belangstelling. Dat was in 1998 in veel mindere mate het geval. Het zijn de politieke thema’s bij uitstek van de extreem-rechtse partijen en *de verminderde belangstelling voor immigratiebeperking* in verkiezingstijd heeft hen wellicht aanhang gekost.
- Ook is naar voren gebracht dat kiezers die gekant zijn tegen (verdere) immigratie meer dan in 1994 onderdak kunnen vinden bij andere dan extreem-rechtse politieke partijen, zeker wanneer men tegelijkertijd het gehavende imago van extreem-rechts in ogenschouw neemt. Voor een anti-vreemdelingenstandpunt zijn meer dan in 1994 *politieke alternatieven*.

⁹ Vgl. E. Goffman, *The presentation of self in everyday life*. New York, 1959.

- Voor zover er bij een aantal kiezers een element van *politiek protest* in het geding is zou dat in 1998 niet zozeer tot uitdrukking zijn gebracht door op extreem-rechts te stemmen, maar op de Socialistische Partij, althans zo is van diverse zijden beweerd. Een andere uiting van politiek protest zou gelegen kunnen zijn in de *lage opkomst* bij met name de gemeenteraadsverkiezingen van 1998. Het is niet ondenkbaar dat extreem-rechts relatief sterk van de lage opkomst te lijden heeft gehad.¹⁰

Mocht er gericht onderzoek worden gedaan naar de verkiezingsresultaten van extreem-rechtse groeperingen in 1998 dan zal daar wellicht een mix van bovengenoemde factoren uit naar voren komen. Opmerkelijk blijft de uitzondering: het Nederlands Blok dat zich *ondanks* de bovengenoemde factoren op zijn niveau van 1994 heeft weten te handhaven, althans in de Utrechtse gemeenteraad.

3.7 Repressieve maatregelen: gang van zaken na de nederlaag

Ten tijde van de verkiezingen van 1998 waren er drie belangrijke repressieve maatregelen aan de orde: opschorting van subsidie en zendtijd, kiesrechtbeperking en partijverbod.

Opschorting van subsidie en zendtijd

Daags na de Kamerverkiezingen werd er gespeculeerd over opheffing van de Centrumdemocraten. Aanleiding waren uitlatingen van CD-leider Janmaat in *Trouw* van 7 mei 1998:

We moeten nu gaan nadenken wat we gaan doen. De partij heeft een aantal veroordelingen. Door de wijziging van de Kieswet krijgen partijen die wegens discriminatie zijn veroordeeld geen zendtijd en subsidies meer. Misschien is het beter om straks een nieuwe organisatie die nog onbekend is naar voren te schuiven.

Janmaat doelde op een wetsvoorstel dat op dat moment bij de Tweede Kamer lag, de Wet subsidiëring politieke partijen. De geschiedenis van het voorstel begon in 1991 bij aanbevelingen van de Commissie subsidiëring politieke partijen (Waarborg, 1991). De commissie meende dat in geval van een veroordeling wegens racisme de overheidssubsidie aan een politieke groepering moet kunnen worden stopgezet. Een en ander dient onomstotelijk te zijn vastgesteld door een onherroepelijke rechterlijke beslissing. Voorts zou de maatregel van tijdelijke aard moeten zijn, namelijk een periode van vier jaar. Het verdient aanbeveling, zo meende de commissie, deze aspecten in de mediawet te verwerken. Deze suggesties van de commissie werden door mij in *De staat paraat?* overgenomen en waren onderwerp van bespreking tijdens de gelijknamige conferentie in november 1995. Bij die gelegenheid kondigde de minister van Binnenlandse Zaken, Dijkstal, een voorstel tot wetswijziging aan, dat zou voor-

¹⁰ Vgl. Van Donselaar & Van Praag, 1983.

zien in maatregelen tegen partijen die bij het doen van uitlatingen de grenzen van het toelaatbare overschrijden, met andere woorden: die zich racistisch uiten. Naast strafrechtelijke consequenties (artikel 137 Sr) zou naar zijn oordeel dienen te worden gedacht aan tijdelijke intrekking van de politieke zendtijd en stopzetting van de subsidie.

Een en ander heeft zijn beslag gekregen in de Wet subsidiering politieke partijen (17 mei 1999).¹¹ Als een politieke partij wegens racisme of discriminatie is veroordeeld vervalt van rechtswege de aanspraak op subsidie, dit voor een periode die afhankelijk is van de hoogte van de opgelegde geldboete (één tot vier jaar). Tevens is voorzien in een wijziging van de Mediawet waardoor op dezelfde gronden het recht op zendtijd vervalt.

Kiesrechtbeperking

Een van de bevindingen van mijn onderzoek *De Staat paraat?* (1995) was dat men in sommige Westeuropese landen, eerder dan in Nederland, geneigd is beperkingen van het kiesrecht op te leggen als bijkomende straf voor racisme, geweldpleging of overtreding van de Kieswet. In Nederland was de kwestie actueel geworden door de strafrechtelijke veroordeling van de top van CP'86. Het was vreemd, zo werd van diverse zijden naar voren gebracht, dat politici na zo'n veroordeling hun zetel konden behouden. In Nederland echter leidde de mogelijkheid van ontzetting uit het kiesrecht als bijkomende straf al lang een slapend bestaan. Na de oorlog zijn NSB'ers en SS'ers massaal uit hun kiesrechten ontzet. Dat gold toentertijd als een volstrekt vanzelfsprekende vorm van justitieel beleid, al werden later kanttekeningen geplaatst bij de ongenueanceerde toepassing van de maatregel en vond een wettelijke sanering plaats. In het Nederlandse strafrecht is het weliswaar mogelijk ontzetting uit rechten (onder andere kiesrecht) bij bepaalde veroordelingen als bijkomende straf op te leggen maar het gaat om een klein aantal in de wet genoemde misdrijven (artikel 28 Sr). Deze betreffen de aantasting van de grondslagen van het staatsbestel en strafbare discriminatoire uitingen vallen daar niet onder. In het huidige wettelijke kader is ontzetting uit kiesrechten mogelijk bij misdrijven tegen de staatsveiligheid, de koninklijke waardigheid, hoofden van bevriende staten en andere internationaal beschermde personen en voorts bij misdrijven betreffende de uitoefening van staatsplichten en enkele ambtsmisdrijven. Daarbij geldt een grondwettelijk verankerd minimum van minstens één jaar gevangenisstraf. De ontzetting uit kiesrechten als bijkomende straf voor bijvoorbeeld racistische misdrijven, paste goed in het kader van het aangescherpte vervolgingsbeleid inzake uitingen van racisme en rechts-extremisme, zoals dat in de jaren negentig gestalte kreeg. Maatregelen in deze sfeer zullen waarschijnlijk een corrigerende of op z'n minst matigende werking hebben op de racistische, extreemrechtse politieke bedrijfsvoering. De rollen binnen en buiten het extreemrechtse milieu zijn voor een groot deel onverenigbaar. Het risico om uit het passieve kiesrecht te worden ontzet betekent een vermindering van de kansen om een 'alternatieve carrière' te realiseren. Dit risico kan van invloed zijn op de animo om aan het extreem-rechtse politieke bedrijf deel te nemen, of te blijven deelnemen. De mogelijkheid van kiesrechtbeperking als bijkomende straf voor

¹¹ *Staatsblad*, 1999, 257.

racisme en racistisch geweld kwam aan de orde op de conferentie *De Staat paraat?* (november 1995). De minister van Binnenlandse Zaken zei desgevraagd dat Janmaat zijn kamerzetel diende kwijt te raken na een onherroepelijke veroordeling wegens racisme.

Maar later kwam hij op dit standpunt terug en deze afwijzing van de kiesrechtbeperking bleek – in oktober 1996 – op een Kamermeerderheid te steunen. Daarop kondigde Th.C. de Graaf (D66) aan een *initiatiefwetsvoorstel* te zullen indienen. Volgens De Graaf dient kiesrechtontneming te worden geïntroduceerd bij definitieve veroordelingen wegens stelselmatige en ernstige vormen van racisme. Met het initiatiefvoorstel wil hij komen tot '(...) ophoging van het strafmaximum, indien mogelijk in de sfeer van een strafverzwarende omstandigheid, ook omdat de ontzetting uit het kiesrecht alleen dan zou moeten plaatsvinden als er sprake is van een structurele, stelselmatige discriminatie of het aanzetten tot rassenhaat.'¹²

Na de verkiezingen van 1998 en de formatie van 'Paars II' is de situatie ingrijpend veranderd. Extreem-rechts was nagenoeg uit de democratisch gekozen organen verdwenen. Bovendien voorziet het regeerakkoord in het voornemen de strafrechtelijke sancties te verzwaren, zoals De Graaf voor ogen stond. Omdat daarmee een belangrijke component van het initiatief-ontwerp regeringsbeleid was geworden besloot De Graaf het initiatief-wetsontwerp voorlopig in de ijskast te zetten.¹³

Partijverbod

In Nederland is het verbieden van een politieke partij een zeldzaam verschijnsel. In de periode vóór de Tweede Wereldoorlog is het partijverbod slechts éénmaal toegepast, namelijk in 1894 op de Sociaal-Democratische Bond. Tijdens de oorlog werd de NSB door de Nederlandse regering in ballingschap verboden. Toen zich na de oorlog, in 1953, een nieuwe 'NSB' aandiende, de Nationaal Europese Sociale Beweging (NESB), werd deze prompt verboden.¹⁴ Daarna heeft het dreigende partijverbod jarenlang als zwaard van Damocles gewerkt: vaak is overwogen - al dan niet hardop - dit wapen daadwerkelijk tegen extreem-rechts te gebruiken. Door extreem-rechtse organisaties is de verbodsdreiging gedurende de gehele naoorlogse periode als een reëel gevaar beschouwd.¹⁵

Door het in 1966 tot stand gekomen *Internationaal Verdrag inzake de Uitbanning van alle Vormen van Rassendiscriminatie* (IVUR) kwam er een verbodsgrond bij, namelijk *racisme*. Nederland verplichtte zich om organisaties die rassendiscriminatie in de hand werken of daartoe opwekken, onwettig te verklaren en te verbieden. De kwestie werd actueel door verkiezingsdeelname van de uitgesproken racistische NVU in 1974. De zaak bleef echter liggen totdat in 1977 opnieuw wederom door verkiezingsdeelname de aandacht op de NVU werd gevestigd.

In 1978 kwalificeerde de Amsterdamse rechtbank de NVU als een verboden vereniging omdat '... de activiteiten van de NVU van een zodanig aan het misdadige

¹² TK vergaderjaar 1996-1997, 25033 nr 2, blz 5.

¹³ De grote betekenis van de maatregel als zodanig is recent onderstreept door de scheuring van het Franse Front National, die onmiskenbaar gekatalyseerd is door kiesrechtbeperkingen van (tweede man) Mégret en (eerste man) Le Pen.

¹⁴ Zie Eskes, 1998; Van Donselaar, 1991.

¹⁵ Zie Van Donselaar, 1991 en 1995.

grenzende en potentieel gevaarlijke aard zijn, dat strijd met de in ons land algemeen aanvaarde eisen van openbare orde en goede zeden niet te ontkennen valt.' De vordering tot ontbinding werd echter afgewezen. De rechtbank meende dat ontbinding van de NVU weinig zin zou hebben omdat de partij in feite werd gecontroleerd door een stichting waarvan de ontbinding niet was gevorderd. Door de uitspraak van de rechtbank was grote verwarring gesticht: velen meenden dat de NVU verboden was. Dat was echter niet het geval. In extreem-rechtse kringen had de NVU niettemin het imago gekregen van de partij die ternauwernood de dans was ontsprongen.

De mislukte NVU-zaak, alsmede de internationale kritiek die daarop volgde, was aanleiding voor een wetswijziging waarmee in 1982 een aanvang werd gemaakt en die in 1986 van kracht werd: de 'Wet van 17 maart 1988 tot wijziging van enige bepalingen over verboden rechtspersonen' verscheen op 29 maart 1988 in het Staatsblad. Door de wijziging zijn verbod en ontbinding onlosmakelijk met elkaar verbonden. Artikel 20 van boek 2 van het Burgerlijk Wetboek luidt nu als volgt:

1. Een rechtspersoon waarvan de werkzaamheid in strijd is met de openbare orde wordt door de rechtbank op vordering van het openbaar ministerie verboden verklaard en ontbonden.
2. Een rechtspersoon waarvan het doel in strijd is met de openbare orde wordt door de rechtbank op vordering van het openbaar ministerie ontbonden. Alvorens de ontbinding uit te spreken kan de rechtbank de rechtspersoon in de gelegenheid stellen binnen een door haar te bepalen termijn zijn doel zodanig te wijzigen dat het niet meer in strijd is met de openbare orde.

In de nieuw ontstane situatie was een herhaling van de mislukte procedure tegen de NVU uitgesloten. Tijdens de behandeling van het wetsvoorstel is bij herhaling de nadruk gelegd op terughoudendheid en die zou jarenlang de overhand hebben. Bovendien leek de voorkeur uit te gaan naar een alternatief, namelijk vervolging op grond van artikel 140 lid 1 Wetboek van Strafrecht: deelneming aan een organisatie die tot oogmerk heeft het plegen van misdrijven.

In de aanloop naar de verkiezingen van 1994 is veel onthuld over de Centrumdemocraten en Centruumpartij'86. Deze partijen werden, afgaande op de achtergronden van tientallen van hun kandidaten, afgeschilderd als partijen met een hoog racistisch, nazistisch en gewelddadig gehalte. Het misdadige karakter van naorlogs extreem-rechts werd niet eerder zo uitvoerig en overtuigend aangetoond. Langzaam maar zeker kwam de verbodskwestie in discussie. Aanvankelijk had men primair de CD in het vizier, zeker nadat Janmaat, Schuurman en de partij zelf in april 1996 (onherroepelijk) waren veroordeeld wegens racisme. Gaandeweg verplaatste de aandacht zich naar de Centruumpartij'86, die in de periode na de verkiezingen van 1994 in rap tempo een radicaal profiel had gekregen. Op 2 mei 1995 werden partijtop en de partij zelf door de Amsterdamse rechtbank veroordeeld en daarmee werd een eerste stap gezet in de richting van een verbodsprocedure. In december 1995 hielden deze veroordelingen stand in hoger beroep. Er werden voorwaardelijke celstraffen en boetes opgelegd. Begin 1996 vonden in Zwolle en Leerdam extreem-rechtse betogingen plaats. De consensus over het preventief verbieden van extreem-rechtse betogingen was onder druk komen te staan waardoor de verbodsdiscussie werd gestimuleerd. Verboden partijen mogen immers niet demonstreren.

Op 23 oktober 1996 debatteerde de Vaste Kamercommissie voor Binnenlandse Zaken met de regering over maatregelen tegen extreem-rechts. Voor het eerst sinds de wetswijziging 'verboden rechtspersonen', tien jaar daarvoor, stond de Kamer uitvoerig stil bij de verbodskwestie. Alleen Janmaat was onomwonden tegen partijverbod en leek met name te vrezen dat een verbod van CP'86 zou worden gevolgd door een verbodsactie tegen de CD: 'Politiek links is er (..) op uit om alles dat rechts is te verbieden. Als het eenmaal met een kleine partij is gelukt dan zal het ook proberen de wat grotere in zijn grip te krijgen.'

Maar verder was de Kamer verdeeld en de regering bleef een terughoudend standpunt innemen. Kort daarna, in november 1996, onder invloed van geruchtmakende, extreem-rechtse bijeenkomsten in Rotterdam en Schiedam, werd een belangrijke eerste stap gezet voor een verbodsactie tegen CP'86. Via schriftelijke vragen drong vrijwel de gehele Tweede Kamer (PVDA, CDA, VVD, D66, GroenLinks, Groep Nijpels, RPF, SGP, GPV, SP) aan op justitieel onderzoek naar een mogelijk verbod van NVP/CP'86. In haar antwoord (december 1996) stelt de regering dat justitieel onderzoek gestart is naar de mogelijkheid van het instellen van een verbodsactie tegen NVP/CP'86, dat aan dit onderzoek een hoge prioriteit is toegekend en dat de Kamer zo spoedig mogelijk nadat het onderzoek beëindigd is over de uitkomsten zal worden geïnformeerd.

Begin 1997, terwijl de partij zelf onder de druk aan het scheuren was, werd bekend dat de strafzaak tegen de top van de CP'86 vast dreigt te lopen. Veertien maanden na de uitspraak van het Gerechtshof (december 1995) was de zaak nog steeds niet bij de Hoge Raad beland. Capaciteitsproblemen, zo heette het. Daardoor bestond er een kans dat de Hoge Raad het Openbaar Ministerie niet-ontvankelijk zou worden verklaard wegens het verstrijken van de vervolgingstermijn. Naar aanleiding hiervan stelden de Kamerleden Rehwinkel (PvdA) en Varma (GroenLinks) vragen aan de minister van Justitie. De vertraging, zo antwoordde de minister, was het gevolg van een 'groeïende werkdruk', maar het vervolgingsbeleid inzake discriminatie en rechts-extremisme had naar het oordeel van de minister voldoende prioriteit. Toen in oktober 1997 de vonnissen door de Hoge Raad bevestigd waren werd besloten een verbodsprocedure tegen de CP'86 te beginnen. Minister van Justitie Sorgdrager kwalificeerde de partij als 'een politieke partij die zich stelselmatig schuldig maakt aan zeer ernstige verstoringen van het democratisch proces' (*Trouw* van 20 november 1998).

Met de partij zelf ging het ondertussen bergafwaarts. Er was leegloop, zowel van kader als van leden, er werd amper campagne gevoerd voor de verkiezingen en de partij verloor al haar raads- en deelraadszetels. In april 1998 lieten alle bestuurders behalve Martijn Freling zich uitschrijven. Maar de door persoonlijke problemen geplaagde Freling deed niets en de activiteiten van CP'86 kwamen vrijwel stil te liggen. Er deden geruchten de ronde dat de advocaten die de partij bij het strafproces hadden bijgestaan, een vordering van enkele tienduizenden guldens hadden, waardoor CP'86 failliet zou kunnen gaan. Het was dus de vraag door wie de partij het eerst geliquideerd zou worden: door Freling, door de advocaten of door de rechter.

Tijdens de rechtszitting op 7 oktober 1998 in Amsterdam werd de partij niet vertegenwoordigd, noch door Freling noch door een raadsman. Ook op de vrijwel lege publieke tribune was extreem-rechts niet aanwezig. In het persbericht

van het Arrondissementsparket Amsterdam viel onder andere het volgende te lezen:

Een politieke partij die in feite opereert als een racistische organisatie en bij voortduring hamert op de achterstelling van bepaalde groepen mensen binnen onze samenleving, waarbij geweld niet wordt geschuwd, en waardoor tegenstellingen tussen groepen in onze samenleving gevaarlijk wordt aangescherpt, verspeelt haar bestaansrecht. De bescherming van anderen moet zwaarder wegen dan het belang van de NVP/CP'86 om als politieke partij te mogen voortbestaan.

Voorts werd gerept van gewelddadige acties tegen organisaties en personen 'waarmee deze vereniging het niet eens was', in het bijzonder tegen 'verschillende fractieleden van de Tweede Kamer voor GroenLinks'.

De vordering van het Amsterdamse parket tot verbodenverklaring en ontbinding was breed opgezet en omvatte een brede scala aan werkzaamheden die het daglicht niet kunnen velen, maar hoeksteen was de strafrechtelijke veroordeling van de CP-top – Beaux, Mordaunt, Mudde, Ruitenbergh en Wijngaarden – in mei 1995.

De officier van Justitie besloot in de 'conclusie' als volgt:

Op grond van het voorgaande kan worden geconcludeerd dat de NVP/CP'86 structureel activiteiten heeft ontplooid en zal blijven ontplooiën (wanneer de tijd daar weer rijp voor is), die zich laten kwalificeren als rechts-extremistisch, discriminerend, racistisch en opruiend. De vereniging heeft dit gedaan met een zodanige regelmaat en volgens een vast patroon, dat met recht kan worden geconcludeerd dat deze activiteiten een schakel in haar werkwijze vormden. Gezien de ideologie van de Vereniging CP'86 en haar ongevoeligheid voor strafrechtelijke veroordelingen, is het aannemelijk dat dit gedragspatroon ongewijzigd zal blijven, ook al is het nu even stil. Het kwam en komt steeds op hetzelfde neer: Eigen volk eerst.

In een poging het tij te keren – of om de rechtsgang te frustreren – belegden enkele oud-bestuurders op 17 oktober een vergadering waarop zij in gezelschap van ongeveer twintig aanwezigen de partij ontbonden. Dat is niet conform de statuten, reageerde justitie desgevraagd. Zeker, oud-bestuurders kunnen niet zo maar een vereniging ontbinden.

Op 18 november 1998 verklaarde de Amsterdamse rechtbank de vereniging NVP/CP'86 verboden en ontbond deze. In het persbericht werd een en ander bondig samengevat:¹⁶

De rechtbank was met de officier van justitie van oordeel dat uit de doelstelling van de vereniging en de toelichting daarop, het beginselprogramma, het overgelegde propagandamateriaal, de partijbladen en de wijze waarop door de vereniging de publiciteit wordt gezocht, blijkt dat zij niets anders beoogt dan het oproepen en aanzetten tot, dan wel het bevorderen van discriminatie van allochtonen. Hierdoor handelt de vereniging in strijd met de openbare orde, als bedoeld in artikel 20: 2 van het Burgerlijk Wetboek.

¹⁶ Zie voor de uitspraak zelf en een juridisch commentaar: Ralph du Long, CP'86 verboden verklaard, *LBR-bulletin*, jrg. 15, nr 1, 1999, blz 24-27.

(...) Zowel de vereniging Centruumpartij '86 Eigen Volk Eerst als diverse (oud) bestuursleden van deze vereniging zijn veroordeeld wegens strafbare feiten, waaronder (het aanzetten tot) belediging, gepleegd in de periode 1994 tot en met 1996.

Ook op de dag van de uitspraak waren noch aanhangers van CP'86 noch van verwante groepen aanwezig. Het bleek ook de dag te zijn waarop ex-CP'86-voorzitter Wijngaarden overleed, hetgeen een curieuze samenloop van omstandigheden kan worden genoemd. De enig overgebleven CP-bestuurder Freling gaf op afstand een mat commentaar – 'misschien kom ik met een nieuwe partij' – maar ondernam geen actie, ook niet tegen de uitspraak van de rechtbank, zodat het verbod van CP'86 na het aflopen van de beroepstermijn onherroepelijk was.

3.8 Parade van extreem-rechts in Nederland

Ondanks de zware electorale verliezen van de meeste extreem-rechtse partijen zijn de uitingen van georganiseerd rechtsextremisme in Nederland gevarieerd en veranderlijk. Daarom is het van nut de belangrijkste elementen van dit extreem-rechtse mozaïek de revue te laten passeren. De uitingen van racisme en rechtsextremisme via internet zijn daarin niet begrepen. Zij zullen in een volgend hoofdstuk apart worden belicht. De navolgende 'parade' omvat een scala van beknopte beschrijvingen waarin getracht is per organisatie naast een korte geschiedenis de belangrijkste recente ontwikkelingen weer te geven.

Centrumdemocraten

De voorgeschiedenis mag wel zo'n beetje als bekend worden beschouwd. Nadat Janmaat in oktober 1984 uit de Centruumpartij was gezet nam hij het roer in handen van de door enkele geestverwanten opgerichte partij 'Centrumdemocraten'. In die tijd was hij lid van de Tweede Kamer, een hoedanigheid die bij de verkiezingen in 1986 verloren ging, maar die hij in 1989 weer terug kreeg. Tot begin 1994 maakte de CD een periode van (electorale) groei door, gevolgd door een zware crisis na de drie verkiezingen van 1994. De partij verloor kader en leden. In de nazomer van 1997 werd het aantal leden geschat op ongeveer 1.200.

Niettemin zag de CD kans in 1996 veel aandacht te trekken door de samen met CP'86 belegde openbare demonstraties in Zwolle en Leerdam. Er werden fusiebesprekingen gevoerd met de voorzitter van CP'86, het Zwolse raadslid Ruitenbergh, maar het is de vraag in hoeverre het de CD menens was. De fusie ging niet door.

Tijdens de bijeenkomst in Zwolle riep Janmaat dat, als hij aan de macht zou komen, de multiculturele samenleving zou worden afgeschaft. Deze uitspraak leverde hem een strafrechtelijke veroordeling op

De grote klap – het is in het voorgaande reeds uitvoerig aan de orde geweest – kwam bij de verkiezingen in 1998. Vanaf het moment dat Janmaat en consorten uit de Kamer verdwenen ontstond onduidelijkheid over de vraag hoe het nu verder met de CD zou gaan. Met andere woorden: wat zou het worden, stoppen of doorgaan? Momenteel – zo'n anderhalf jaar later – is deze vraag nog niet beantwoord. Enerzijds werd vrijwel niets ondernomen om de partij in ideo-

logisch, personeel en organisatorisch opzicht overeind te houden, met alle schadelijke gevolgen van dien; anderzijds is er mondjesmaat een (publicitair) levensteken gegeven en is er deelgenomen aan de verkiezingen in 1999. In het voorgaande is reeds aangegeven dat de CD zich bij monde van Janmaat afvroeg of het in verband met de strafrechtelijke veroordelingen van partijtop en partij niet beter ware een nieuwe partij op te richten. Inderdaad, de verbodsprocedure tegen CP'86 was gaande. Als er een schaaap over de dam was, zouden er meer volgen, zo redeneerde men in de kring van de CD. Dan was er de net in de Kamer aangenomen Wet subsidiëring politieke partijen: het risico van opschorting van zendtijd en subsidie na een strafrechtelijke veroordeling wegens racisme. Tenslotte was er het plan een wettelijke regeling te maken om na een dergelijk vergrijp het kiesrecht op te schorten. Stuk voor stuk maatregelen die door de CD als serieuze bedreigingen werden gepercipieerd. In augustus kwam het antwoord: de oprichting van een nieuwe partij, de Conservatieve Democraten, die in geval van nood als reddingsboot zou kunnen fungeren. Janmaat was trots op de vondst van een nieuwe naam met de oude afkorting, maar bleef veiligheidshalve formeel op de achtergrond (geen voorzitterschap). Gaandeweg werd duidelijk dat de nieuwe 'CD' de oude niet geheel zou vervangen, maar dat er in de praktijk een mix werd gehanteerd. Zo werd aan de verkiezingen voor het Europees Parlement deelgenomen met een gecombineerde lijst CD/Conservatieve Democraten. Maar de nieuwe omstandigheden vergden meer dan een nieuwe naam. Eind 1998 wendde de CD zich tot haar (resterende) leden. Er moest meer dan voorheen aan ledenwerving worden gedaan, want leden brengen geld in het laatje en bovendien was veel meer mensekracht nodig om aan het probleem van de verzwaarde handtekeningeneis het hoofd te kunnen bieden. Er stonden verkiezingen voor de deur. Bij die voor de Provinciale Staten van 3 maart 1999 deed de CD mee in de provincies Gelderland, Noord-Holland en Zuid-Holland. De partij moest wederom sjoemelen om aan de handtekeningeis te voldoen. In Haarlem wist de CD zich een plaatsje te verwerven op een verkiezingsmarkt.

Volgens het NIPO zou de landelijke aanhang van de CD begin 1999 ongeveer 0,8% bedragen, genoeg voor een zetel in de Tweede Kamer. De CD kreeg in de drie provincies tezamen 19.893 stemmen. De partij wist geen zetels te verwerven en verloor daarmee de zetels in Noord- en Zuid-Holland.¹⁷

In vergelijking met een Kamerverkiezingen van 1998 zien we in de drie provincies echter een lichte winst voor de CD: gemiddeld 0,2% meer dan in 1998. De verkiezingen voor het Europees Parlement op 10 juni 1999 vormden een dieptepunt wat betreft de opkomst van de Nederlandse kiezers. De Centrumdemocraten (Conservatieve Democraten) kregen 0,5% (17.743 stemmen). Dit was bij lange na niet genoeg voor een zetel en ook een slechter resultaat dan bij de Statenverkiezingen drie maanden daarvoor. Dit keer zou het net niet genoeg zijn geweest voor terugkeer in de Tweede Kamer. Wellicht speelde de lage opkomst een rol en mogelijk ook het feit dat het niet Janmaat was die de lijst aanvoerde, maar het voormalige CD-raadslid in Dordrecht, Michiel Koning. Dit zal de herkenbaarheid van de lijst niet ten goede zijn gekomen.

¹⁷ Bij de Statenverkiezingen van 1991 en 1995 had de CD respectievelijk 3 en 2 zetels behaald.

De aanhang van de CD in 1999 leek dus te schommelen rond een Kamerzetel. Maar het vergelijken van verschillende verkiezingen – met de grote verschillen in opkomst als mogelijk krachtig interveniërende variabele – is nu eenmaal een hachelijke bezigheid.

Zoals de meeste andere extreem-rechtse groepen trachtte de CD politieke munt te slaan uit de commotie rond het asielzoekersvraagstuk in het Friese plaatsje Kollum. In een schrijven van tweeëneuhalf A4-tje richtte Janmaat zich op 12 oktober 1999 tot de inwoners van Kollum:

Geachte Burger van Kollum,

Sinds jaar en dag, om precieser te zijn vanaf het kabinet Den Uyl in de jaren zeventig, heeft ons land te maken met de instroom van grote aantallen asielzoekers. Mensen uit den vreemde kwamen en komen uit zeer uiteenlopende redenen naar ons land. Meestal uit economische redenen omdat zij denken zich financieel te kunnen verbeteren. Soms zijn het criminelen die hun land uitvluchten omdat zij daar door de politie gezocht worden, dan wel om hun criminele activiteiten hier verder te ontplooiën.

Janmaat schrijft dat de asielzoekerscentra in den lande overlast bezorgen en vervolgt dan:

Het is evenwel verboden daarover de waarheid te zeggen. Uit eigen onlangs opgedane bittere ervaringen weet U daar alles van. Sommige gebeurtenissen mag men zijn ergste vijand niet toewensen. Uw bestuurders doen U dit wel aan. De arme Marianne Vaatstra is er een schandelijk voorbeeld van.

Hij besluit zijn brief met een (tevergeefse) oproep aan de Kollummers zich politiek te organiseren:

bij de CD bent U daartoe van harte welkom. Wij hopen bij voldoende belangstelling een vergadering te kunnen beleggen om verdere stappen te be-ramen.

De CD/Conservatieve Democraten vormen een kleine partij die qua organisatie en personele capaciteit bij verre niet in de schaduw kan staan van de CD ten tijde van de verkiezingen in 1994. Na die voor de partij rampzalige verkiezingen van 1998 is de CD leeggestroomd. Van een partijorganisatie is – mogelijk op de kring Haarlem na – nauwelijks meer sprake. Dit laat onverlaat dat Janmaat enkele niet onbelangrijke troeven behoudt, namelijk die van zijn naamsbekendheid en die van de opiniepeilingen. Op grond daarvan moet de kans op terugkeer in de Tweede Kamer niet worden onderschat. Maar het vraagstuk hoe aan een noodzakelijke voorwaarde moet worden voldaan, het verzamelen van dertig ondersteunende handtekeningen in negentien kieskringen, blijft vooralsnog onbeantwoord. Want daarvoor zou de partij moeten kunnen beschikken over veel meer menskracht dan nu.

Nederlands Blok

Het Nederlands Blok werd in 1992 opgericht door Vierling, die voorheen actief was geweest in de Centruumpartij en in de CD. Het NB was aanvankelijk een slapend partijtje, maar dat veranderde toen het NB werd overgenomen door Vreeswijk nadat hij eind 1993 door Janmaat uit de CD was gegooid. Vreeswijk nam twee zetels mee, één in de Utrechtse gemeenteraad en één in de Utrechtse Provinciale Staten.

Hèt grote voorbeeld is het in België zo succesvolle Vlaams Blok, maar in veel opzichten zijn de verschillen hemelsbreed. Terwijl het Vlaams Blok zijn bestaan en succes ontleent aan bundeling van krachten en samenwerking, ontpopt het Nederlands Blok zich daarentegen als de exponent bij uitstek van versplintering en gebrek aan bereidheid om met geestverwanten samen te werken. De ontwikkeling van het Nederlands Blok is in hoge mate beïnvloed door de rivaliteit met andere extreem-rechtse groepen en met Janmaat in het bijzonder.

Tabel 3.6 Verkiezingsresultaten extreem-rechtse politieke partijen bij verkiezingen voor de Provinciale Staten in 1995 en 1999

	1995		1999	
	Zetels	Percentages	Zetels	Percentages
Noord-Holland 79 zetels kiesdrlr 1,2%	1 CD	1,4 totaal	Geen	0,7 CD
Zuid-Holland 83 zetels kiesdrlr 1,2%	1 CD	1,9 totaal 1,4 CD 0,5 CP'86	Geen	1,0 CD
Utrecht 63 zetels kiesdrlr 1,6%	Geen	1,6 totaal 0,6 CD 1,0 Ned. Blok	Geen	0,9 Ned. Blok
Gelderland 75 zetels kiesdrlr 1,3%	Geen	0,9 totaal 0,5 CD 0,2 Ned. Blok 0,2 CP'86	Geen	0,6 CD

Na de verkiezingen trachtte het Nederlands Blok te profiteren van de crisis in de CD door dissidente CD-raadsleden te werven. Aanvankelijk leek de partij hierin succesvol en werd op deze wijze een stuk of vijf zetels verkregen. Even zag het er naar uit dat het Nederlands Blok op termijn een serieuze bedreiging voor de CD zou kunnen gaan vormen, ook al omdat de partij aantrekkingskracht uitoefende op een aantal ervaren extreem-rechtse activisten. Maar de groei bleek niet te kunnen worden geconsolideerd. Het nieuwe kader liep weer weg en het NB viel terug op de ene zetel in de Utrechtse raad en bleef heel klein: medio 1997 bedroeg het ledental ongeveer dertig.

Ook in electoraal opzicht was er concurrentie met de CD. Bij de Statenverkiezingen reden beide partijen elkaar duchtig in de wielen zodat zij elkaar waarschijnlijk in Utrecht en in Limburg van een zetel hebben afgehouden. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1998 bestreden de CD en het NB elkaar in Utrecht. Het pleit werd in het voordeel van het NB beslecht en Vreeswijk behaalde een zetel in de Utrechtse raad.

Bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten op 3 maart 1999 stemden 3.400 kiezers op het Nederlands Blok. Geen zetel voor Vreeswijk in de Utrechtse Staten, ondanks het feit dat de CD dit keer niet mee concurreerde. In vergelijking met 1995 moest de partij een licht verlies incasseren: 0,9% in 1999 tegen 1,0% in 1995.

Het NB had nogal wat publiciteit gekregen vanwege een conflict met de provinciale overheid over de aanwezigheid van het NB op een verkiezingsmarkt. Het Blok wist de toestemming uiteindelijk via de rechter af te dwingen. De partij had ook willen meedoen in de provincie Friesland, maar beoogd lijsttrekker Sybrandy struikelde over de handtekeningeneis en enkele andere vereisten van de Kieswet.

Het Nederlands Blok deed de afgelopen jaren enkele pogingen zich in andere plaatsen dan Utrecht te vestigen of anderszins te manifesteren, onder andere via de verspreiding van anti-drugsfolders of 'criminaliteitsenquêtes'. Dit gebeurde in de directe omgeving van de stad Utrecht, in Amersfoort, Ede, Veenendaal, Rotterdam en Leeuwarden. Het Nederlands Blok is echter een kleine partij gebleven.

Centrumpartij'86

Over de CP'86 is in het voorgaand al veel gezegd. De partij werd in 1986 opgericht nadat de Centrumpartij door dwangsommen failliet was gegaan. CP'86 boekte begin jaren negentig enkele electorale successen, maar bleef in de schaduw van de Centrumdemocraten. Ondertussen radicaliseerde CP'86 en gaandeweg kon de partij, zowel in ideologisch als in personeel opzicht, eerder beschouwd worden als opvolger van de neonazistische Nederlandse Volks-Unie dan van de Centrumpartij van Janmaat.

Bij de Kamerverkiezingen van 1994 kreeg CP'86 tegen de eigen verwachting in geen zetel in de Tweede Kamer. Het radicaliseringsproces ging verder, maar was omstreden. De (justitiële) pressie op zowel de CD als CP'86 was toegenomen en binnen CP'86 vreesden sommigen dat verdere radicalisering zou leiden tot een partijverbod. Ten tijde van de demonstraties in Zwolle en Leerdam werden door voorzitter Ruitenbergs besprekingen gevoerd om tot een fusie te komen met de CD. Een fusie zou niet alleen de 'centrumstroming' aanzienlijk versterken, maar er viel ook een matigend effect op de rechtervleugel te verwachten. Binnen CP'86 was de koers van Ruitenbergs omstreden. Janmaat wenste helemaal geen fusie, zo vreesden sommigen, hij zou alleen maar het bestuur van de CP willen splijten. Met deze 'onthoofding' van de CP zou een oude rekening zijn vereffend: het was immers precies wat de 'oude' CP in 1984 met Janmaat had gedaan? Toen de besprekingen mislukten was Ruitenbergs positie als voorzitter onmogelijk geworden. Korte tijd later verliet hij zelfs de partij om over te stappen naar de CD, hetgeen overigens maar kort heeft geduurd.

De diverse facties binnen de CP'86 kwamen scherper tegenover elkaar te staan. Daarbij ging het niet alleen om een strijd tussen haviken en duiven, maar speelde ook allerlei persoonlijke tegenstellingen een rol. Rond de jaarwisseling '96 '97 spitsten de interne conflicten zich toe en scheurde de partij. De strijd wie uiteindelijk controle over de partij zou krijgen werd uiteindelijk beslecht in het voordeel van Mordaunt en Freling, gemeenteraadsleden in respectievelijk Den Haag en Rotterdam. De andere factie (Beaux, Hoogstra, De Boer)

ging daarop over tot oprichting van een nieuwe partij, de Volksnationalisten Nederland (VNN). Ongeveer een derde deel van de raadsleden ging mee naar de VNN, de rest bleef loyaal aan de oude partij. In de nazomer van 1997 had de (overgebleven) CP'86 ongeveer 150 leden en de VNN ongeveer dertig.

Nu de rem van een matigende vleugel was weggevallen, ontwikkelde CP'86 zich openlijk als een neonazistische groepering – wat goed te zien was op de website – maar het duurde betrekkelijk kort. Mede door de aangekondigde verbodsprocedure stroomde de partij leeg en begin 1998 was er van bestuurlijke activiteiten nauwelijks meer sprake. In april vertrokken ook de bestuurders op Freling na en nog voor de rechtszitting van de verbodsprocedure was ook de website verdwenen. De verbodsprocedure in oktober en november 1998 werd gevoerd tegen een volledig inactieve en alleen nog maar op papier bestaande vereniging. Freling was, zoals hierboven reeds werd vermeld, niet aanwezig in de rechtszaal en werd ook niet door een raadsman vertegenwoordigd. Evenmin ging hij in beroep tegen de uitspraak van de rechtbank op 18 november 1998. Het was gedaan met CP'86 en Freling zelf trok zich terug, aanvankelijk zelfs in het buitenland. Voor zover ik weet is hij sedertdien in de extreem-rechtse *sce-
ne* niet meer actief geweest. Ook de andere bestuurders van het laatste uur, Mordaunt en Teijn, hebben zich na het verbod van de CP nauwelijks meer gemanifesteerd. Er is geen enkele indicatie dat er sprake zou zijn van (strafbare) ondergrondse voortzetting of van pogingen daartoe. Althans niet meer ondergrondse activiteiten dan al jarenlang waarneembaar waren, zoals de aanwezigheid van CP'86-ers in meer diffuse neonazi-groepjes als het ANS. Er is wel sprake van 'bovengrondse' voortzetting: delen van het oude CP'86-kader zijn elders terug te vinden, met name bij de VNN, later NNP en bij Voorpost.

VNN

Uit de scheuring van de CP'86 ontstond begin 1997 de partij Volksnationalisten Nederland. De VNN distantieerde zich krachtig van de nazistische koers van CP'86, niet in de laatste plaats vanwege het dreigende partijverbod dat de VNN als voortzetting van CP'86 zou kunnen treffen. Een gematigde, 'Dietse' koers was het gevolg. De VNN werd geleid door Beaux (voorzitter, ex-voorzitter van CP'86), Hoogstra (CP'86-raadslid in Spijkenisse) en De Boer (CP'86-raadslid in Rijswijk). Daarbij voegde zich spoedig Ruitenberg (voormalig CP'86-raadslid in Zwolle en voorganger van Beaux als voorzitter van CP'86), na diens kortstondige bij de CD. Prominent kader, zou men kunnen zeggen, maar de meeste *leden* van CP'86 keken de kat uit de boom. In oktober 1997 had de VNN nog maar dertig leden, de rest bleef in de oude partij. In het blad van de CD (*CD-nieuwsbrief*, 9 oktober 1997) werd de VNN getypeerd als een 'minuscuul optredend partijtje met de bedoeling de aandacht wat van de CD af te leiden. Nu mag dat publicitair geen onmogelijkheid zijn, want de slaafse pers volgt de opdrachten van de overheid nauwkeurig uit. Als de VNN in de pers moet, dan moet dat.'

De nieuwkomer VNN is volgens de CD een product van overheid, in casu de BVD, want, zo werd er gesteld, 'de heren Beaux en Ruitenberg hebben voortdurend de verdenkingen tegen zich gehad'.

De VNN stond voor de taak naamsbekendheid te verwerven voor de verkiezingen van 1998 en tegelijkertijd de gematigde koers niet in gevaar te brengen.

Een vijftiental aanhangers van de VNN brachten in oktober 1997 een bliksembezoek aan een tentenkamp van (uitgeprocedeerde) asielzoekers in Dwingeloo. Er werden pamfletten aan bomen geprikt – ‘Illegaal einde verhaal’ – en gesproken met de door de VNN uitgenodigde pers (ANP en TV Drenthe). De actie veroorzaakte opschudding, door de ruime media-aandacht, door de vermeende onwetendheid van de politie en door het feit dat VNN-woordvoerder Ruitenbergh voor de camera van Netwerk meer acties in het vooruitzicht stelde. Bij asielzoekers- en opvangcentra elders in het land werden voorzorgsmaatregelen genomen teneinde niet te worden verrast door een extreem-rechtse actie. Deze voorzorg was overigens niet alleen ingegeven door ‘Dwingeloo’ en de publiciteit over dit voorval, maar vooral ook door activiteiten van AFA (Anti-Fascistische Aktie). Kort na ‘Dwingeloo’ stuurde AFA een faxbericht naar ongeveer 50 gemeenten waar zich asielzoekerscentra bevonden. In het bericht wees AFA op het ‘ware gezicht’ van de tot dan toe tamelijk onbekende VNN. Achter een nette, fatsoenlijke presentatie van de VNN gingen volgens AFA andere karaktertrekken schuil: sympathieën voor neonazisme en Ku Klux Klan, illegaal wapenbezit en knokploegen. Mede door deze op zichzelf goedbedoelde actie van AFA kreeg het optreden van de VNN een imponerend effect.

Het laatste gold ook voor een actie van ongeveer vijftien aanhangers van de VNN een paar weken later. Zij bezochten demonstratief een bijeenkomst van de joodse organisatie B’nai B’rith die als thema had de bestrijding van rechts-extremisme. Ongeveer een uur voor aanvang van de bijeenkomst was telefonisch gedreigd met een bomaanslag. Loos alarm overigens. In de aanloop naar de verkiezingen trachtte de VNN te demonstreren voor de woning van Freling in Rotterdam teneinde te protesteren tegen diens druggebruik. De demonstratie werd preventief verboden.

De VNN deed mee aan de gemeenteraadsverkiezingen in wegens de handtekeningeneis een beperkt aantal plaatsen – Amsterdam, Den Haag, Lelystad, Rotterdam en Zwijndrecht – en haalde een gemiddelde van 0,25% van de stemmen. Na de verkiezingen sluit de partij zich aan bij hen die de media en justitie de schuld geven. Op de website viel in juni 1998 te lezen:

Vanaf 1994 werd ook justitie in de strijd geworpen (...) Vrijheid van meningsuiting probeert men in Nederland volledig af te schaffen naar het model van de oude Sovjet-Unie.

De (extreem)linkse politieke media (o.a. Nova, Netwerk, 2 Vandaag) werden ingeschakeld om deze betreffende wetswijzigingen i.v.m. de democratie te verdoezelen voor de niets vermoedende burger. Deze tv-media bestaan enkel uit een politiek gekozen bestuur. De media hebben regelrechte leugens verkondigd, de zaak volledig omgedraaid, en zich bediend met verknippte en verplakte beelden. Ook de geschreven pers bediende zich heel bewust van ongelooflijke leugens (...) Wij trekken ons volledig terug uit de publiciteit. Alle media zal gemeden worden. Wij hanteren voortaan eigen mediabronnen. Daarnaast wordt PR ook anders gevoerd. Dit is dringend noodzakelijk om de media alle troeven uit handen te nemen. Wij gunnen ze nu geen enkele basis en aanknopingspunten meer. Voor hen blijven alle deuren gesloten.

Tijdens deze stille periode diende men zich intern te beraden hoe het nu verder moest. De handen ineen slaan, zo heette het, en de krachten bundelen. Er werd een aantal vergaderingen belegd, waaraan ook werd deelgenomen door Vreeswijk (Nederlands Blok), Voorpost en een handjevol rechts-extremisten,

'oude rotten' die op dat moment geen politiek onderdak hadden. Het resultaat – in augustus 1998 – was de Nieuwe Nationale Partij.¹⁸

Nieuwe Nationale Partij

Vanaf het eerste moment was duidelijk dat de nieuwe partij niet een brede bundeling was van extreem-rechtse krachten, die de inzet was geweest van de besprekingen. De Nieuwe Nationale Partij was niet het weloverwogen resultaat van zorgvuldig afgeronde besprekingen. Wat er gebeurde riep veeleer het beeld op van een wilde ontsnapping van wielrenners uit een jagend peloton. Het waren slechts enkele deelnemers aan het overleg die het heft in handen hadden genomen en het draagvlak van dit onbekookte initiatief bleek niet groot. De spil van extreem-rechts in Nederland, Janmaat (CD) was niet betrokken en Vreeswijk (Nederlands Blok) evenmin, terwijl laatstgenoemde toch de enige was die zijn electorale niveau van 1994 had weten te behouden. Ook het groeiende Voorpost nam afstand. De NNP begon als een door VNN'ers gedomineerde nieuwe splinter.¹⁹

Op 17 oktober 1998 ging VNN geheel op in de nieuwe partij en vormde daarin verreweg de grootste groep: de NNP is dus te beschouwen als een voortzetting van de VNN. En dus ook van de CP'86 van voor de scheuring. De gematigde koers van de VNN vinden we in de NNP terug, maar die is net als bij de VNN voor een belangrijk deel ingegeven door aanpassing aan externe dreiging, met name van justitie. Deze dreiging kreeg met name gestalte in het verbod van CP'86 dat in dezelfde periode plaatsvond.

Achter de gematigde façade van de NNP bevindt zich een radicaal potentieel. Drijvende krachten bij de oprichting van de NNP zijn Hoogstra en De Boer, die als bestuurders van CP'86 veel opzien baarden vanwege hun sympathieën voor de Ku Klux Klan. En voorts vinden we Beaux en Ruitenbergh terug. Zij behoorden tot de partijtop van CP'86 die door de rechter werd veroordeeld als criminele organisatie, een veroordeling die later de hoeksteen van het partijverbod zou worden. Het oude personeel van CP'86, zo vond men in de NNP, kon maar beter niet al te gezichtsbepalend worden voor de nieuwe partij. Dus is een aantal van hen uit het zicht verdwenen en bevindt zich achter de coulissen. Een aantal oud-CD'ers sloot zich aan en men vond Egbert Peree bereid het voorzitterschap op zich te nemen. Peree (1924) was weliswaar ooit voorzitter van CP'86 geweest, maar dat was lang voordat deze partij ontspoorde en werd verboden. De NNP beweerde ten tijde van haar oprichting 150 leden te hebben. Dat was onjuist, maar dat aantal werd eind 1998, begin 1999 wel bereikt. De ideologische koers wordt door de partij als volgt getypeerd:²⁰

¹⁸ Deze naam werd gekozen bij wijze van compromis, nadat enkele andere namen reeds de ronde hadden gedaan, maar ter voorkoming van verwarring weer waren verworpen (respectievelijk de 'Nieuwe Volksnationalisten Nederland' en de 'Nationale Partij Nederland')

¹⁹ Deze gang van zaken leek als twee druppels water op de totstandkoming van het Nederlands Blok in 1992. Ook toen vonden 'brede' fusiebesprekingen plaats – vanwege het voorzitterschap van de gezaghebbende Filip Dewinter (Vlaams Blok) ook wel 'Winterhulp' genoemd – en was er een voortijdige demarrage waaruit een nieuw partijtje voortkwam.

²⁰ Website NNP.

De NNP is ontstaan uit een fusie tussen meerdere nationalistische partijen en personen. De NNP had tot doel compromissen te sluiten tussen de verschillende nationalistische stromingen (met uitzondering van extreem rechts). Er is een redelijke brug ontstaan tussen vooral het volksnationalisme en de centrumideologie. In dat opzicht redelijk geslaagd.

Men zet zich af tegen wat genoemd wordt 'extreem-rechts', maar soms kruipt het bloed waar het niet gaan kan. Zo staan er in het beginselprogramma diverse passages die nog niet zijn gezuiverd van nationaal-socialistisch jargon:²¹

Onafhankelijkheid, zelfbeschikking, vrijheid en recht dienen beschermd te worden tegen volksvreemde invloeden van binnen en van buiten (...)

De NNP prefereert remigratie boven integratie van alle volksvreemde elementen in onze volksgemeenschap.

Ons nationalisme stelt het algemeen welzijn van de volksgemeenschap boven de individuele (...) De NNP staat voor nationaal collectivisme boven nationaal individualisme.²²

Het ontbreekt de partij niet aan een optimistische kijk op de mogelijkheden:²³

Een belangrijk gegeven is dat wij een electoraat hebben van ruim 25 tot 30 procent, dat is bekend. Een aanwezig potentieel om de tweede of derde grootste partij van ons land te worden. In dat opzicht wijkt de Nederlandse burger niet zo gek veel af van Vlaanderen, Oostenrijk en Frankrijk. Net als in andere landen is ook hier een op de drie Nederlanders tegen de criminaliteit, files, islamisering en verdere onderdrukking en discriminatie van de eigen culturen. Ieder kan dat zelf constateren op feestjes, bedrijfskantine, café of waar dan ook. Een op de drie mensen heb je minimaal mee. Het electoraat van eenderde is er dus wel degelijk, maar waarom kunnen we die mensen dan niet bereiken?

De eerste test kwam op 3 maart 1999, de dag waarop de NNP bij de gemeenteraadsverkiezingen in Breda 664 stemmen kreeg (1,2%). Er waren de gebruikelijke perikelen geweest met het verzamelen van ondersteunende handtekeningen en wat verder opviel was dat de kandidaten zonder uitzondering een CD-verleden hadden.²⁴

Net als de meeste andere extreem-rechtse groepen wist de NNP in oktober 1999 de aandacht op zich te vestigen door commentaar op de gebeurtenissen in Kollum.

Op het NNP-congres van 20 november 1999, dat door ongeveer zestig personen werd bijgewoond, kondigde Peree aan als voorzitter te zullen aftreden. Volgens een bericht uit de wandelgangen zou Ruitenberg zich warm lopen om hem op te volgen. Sybrandy, de bedenker van het persbericht over Kollum, werd benoemd als secretaris van de partij.

²¹ Ibidem.

²² Vooral deze laatste zinsneden lijken te zijn ontleend aan het Leidend Beginsel van Musserts NSB. Dat luidde: 'Voor het zedelijk en lichamelijk welzijn van het volk is nodig een krachtig staatsbestuur, zelfrespect van de natie, tucht, orde, solidariteit van alle bevolkingsklassen en het voorgaan van het algemeen (nationaal) belang boven het groepsbelang en van het groepsbelang boven het persoonlijk belang.'

²³ Website NNP.

²⁴ Bron: Kafka.

Op het ledencongres van 27 mei 2000 werd Ruitenbergh aangewezen als opvolger van voorzitter Pree. Hierdoor gaat de top van de NNP in personeel opzicht sterk lijken op die van de verboden CP'86.

Voorpost

Met Voorpost wordt hier bedoeld de Nederlandse tak van de Belgische, of beter: Vlaamse organisatie. Voorpost Vlaanderen werd in 1976 opgericht – inderdaad, een afsplitsing – speelde een belangrijke rol bij de start en opmars van het Vlaams Blok. De Nederlandse tak werd in 1978 opgericht, was jarenlang minuscuul klein en slapend totdat hij in 1996 werd overgenomen door de voormalige CP'86 bestuurders Marcel Rüter en Tim Mudde. Beide zijn zeer geporteerd van het Franse 'Nouvelle droite', dat het pad zou hebben geëffend voor het Front National en van het Heelnederlandse gedachtegoed. Trefwoorden bij de aanpak van Voorpost zijn scholing, kadervorming, ideologische bezinning, netwerken, deelname aan het politieke en intellectuele debat en last but not least: streven naar respectabiliteit.

Het moet gezegd: in de kring van extreem-rechts in Nederland, vormt het duo Rüter-Mudde de intellectuele voorhoede en Voorpost is sedert hun overname een actieve organisatie geworden, zeker wanneer wij de omvang en dus beperkte capaciteit van de organisatie in aanmerking nemen.

Na de electorale nederlaag van de CD in 1998 kreeg Voorpost de wind mee, want vriend en vijand zaten met de vraag: wat nu? Voorpost pretendeerde de sleutel van het antwoord te hebben: het afkijken van de succesformules in Frankrijk en België. Een week na de Kamerverkiezingen lichtte Rüter zijn plannen toe:²⁵

Voorpost wil de vruchtbare grond bereiden waarop een politieke partij met hetzelfde gedachtegoed kan gedijen. We trachten als een katalysator op te treden, samen met een paar andere partijen, maar nooit met één specifieke groep. Het gaat Voorpost vooral om de breedte van de gehele beweging. We zullen daarom nooit de een of de ander uitsluiten.

Zou het werken? Op de haalbaarheid van de voorgestane aanpak is, wanneer wij terugblikken op pakweg de laatste vijftig jaar extreem-rechts in Nederland, heel wat af te dingen.²⁶ Maar het neemt niet weg dat de ideeën van Rüter in een behoefte bleken te voorzien, waardoor Voorpost in 1998 en 1999 wellicht wat meer aandacht en betekenis heeft gekregen dan reëel was. Dit werd nog eens versterkt doordat Voorpost topprioriteit kreeg in kringen van antifascistische activisten, hetgeen in mei 1999 tot enkele confrontaties heeft geleid.

De huidige relevantie van Voorpost voor de ontwikkeling van extreem-rechts in Nederland is naar mijn mening niet zozeer gelegen in 'het ideologische antwoord' van Rüter en Mudde. Zijzelf hebben door hun verleden in een inmiddels verboden neonazi-partij een crimineel stigma van jewelste en ik kan geen redenen bedenken waarom toekomstige kiezers van een racistische partij op hun 'eruditie' zitten te wachten. Van veel groter belang lijken mij de pogingen van

²⁵ *De Groene Amsterdammer* van 13 mei 1998.

²⁶ Zie voor een vergelijking met de situatie in België en Frankrijk het slothoofdstuk uit *De staat paraat?*; Van Donselaar, 1995.

Voorpost om een aantal extreem-rechtse activisten onderdak te bieden. In extreem-rechtse kringen is menskracht een schaars goed. Wie daarover beschikt heeft een goede onderhandelingspositie. Door een vrij intensief programma, onder andere van actievoeren, is Voorpost er in geslaagd een actieve kern van enkele tientallen personen op te bouwen. Dat is in Nederland al heel wat.

NLSV/LANS

Sterk verwant aan Voorpost is de in 1996 opgerichte Nederlandse Landelijke Studentenvereniging (NLSV). Op papier – en op de website! – lijkt het heel wat, maar de NLSV is zeer klein. De betekenis van de NLSV – ‘het intellectuele antwoord’ – is evenals die van Voorpost overschat. Sterker nog, want waar Voorpost nog enigszins in slaagt, namelijk het mobiliseren van aanhangers, daar is het NLSV minder succesvol. Aan een van de activiteiten bijvoorbeeld, ferm aangekondigd als een ‘nationalistische kroegentocht’, namen vijf personen deel en nog niet eens op hetzelfde moment. Een andere door de NLSV georganiseerde bijeenkomst, een ‘Algemeen Nederlands Studenten Zangfeest’, trok ongeveer twintig bezoekers waarvan de helft uit Vlaanderen afkomstig was.²⁷ Door prikkelende acties, zoals met een spandoek ‘Mandela moordenaar’ protesteren tegen het Leidse eredocraat van Mandela in Leiden in maart 1999, weet het NLSV de aandacht te trekken. Oud-voorzitter en oprichter van het NLSV, Hubert, is een paar jaar lid geweest van CP’86 en is enkele malen aangehouden tijdens verboden demonstraties.²⁸ Verder nemen NLSV-ers deel aan vrijwel alle activiteiten van Voorpost. In oktober 1999 veranderde de vereniging van naam: voortaan is het ‘Landelijk Actieplatform voor Nationalistische Studenten’, afgekort LANS.

De nazi-muziek scene: CP’86, Nordisc, Viking Sounds en Berzerker Records

Skinheads en hun muziek bestaan sinds de jaren zestig. Het is een uitgesproken *counter culture*, die aanvankelijk met name in Engeland tot ontwikkeling kwam. Men zette zich af tegen het establishment en tegen andere jeugdculturen, hippies, punk en reggae. De skinheadbeweging was divers. Er waren linkse, rechtse en vooral een grote stroming apolitieke skins. In de jaren zeventig raakten de ‘rechtse’ skinheads verweven met het racistische protest tegen de immigratie, het National Front en zij gingen voorop bij geweldplegingen in en rond de voetbalstadions. In de jaren tachtig kwam de identificatie van ‘rechtse’ skins met het nazisme tot ontplooiing; racisme, Hitlergroet, hakenkruisen et cetera. In de muziek werd dit met name tot uiting gebracht door de band Skrewdriver van Ian Stuart Donaldson. Skrewdriver werd legendarisch en nadat Donaldson begin jaren negentig dodelijk verongelukte groeide hij uit tot de held van jonge rechts-extremisten over de gehele wereld. Andere bands rezen als paddestoelen uit de grond en ook de skinheadbeweging zelf raakte verbreid, niet in de laatste plaats in Duitsland waar skinheads een belangrijk aandeel hadden in de racistische en extreem-rechtse geweldsexplosies van begin jaren negentig. In dezelfde periode nam ook de handel in muziek, ook wel

²⁷ Website Kafka: www.antifa.net/kafka.

²⁸ Ibidem.

'nazi-muziek scene' genoemd, een grote vlucht die in de loop van de jaren negentig nog eens werd versterkt door internet.

In Nederland is de skinheadbeweging in vergelijking met andere landen – met name Engeland, Duitsland, Scandinavië – altijd relatief bescheiden geweest en dat geldt mutatis mutandis voor de nazi-muziek scene.

In 1995 was er de zaak Celtic Warrior.²⁹ Toen deze band in een Nederlandse studio opnames maakte voor een nieuwe cd en de geluidstechnicus antisemitische teksten opving, werd de politie ingeschakeld. Onder hen die in de studio werden aangehouden bevonden zich niet alleen de muzikanten van Celtic Warrior, maar ook de Nederlandse skinhead Frankie K. die op z'n zachtst gezegd 'een reputatie' had: bevriend met de moordenaar van Kerwin Duijnmeijer en zelf hoofddader in een vergelijkbare steekpartij met dodelijke afloop in 1986. Huiszoeking leverde veel belastend racistisch materiaal op. De leden van Celtic Warrior en Frankie K. werden in 1997 door de rechtbank in Alkmaar veroordeeld tot geldboetes.

Bij de handel in racistische muziek – eigenlijk beter: racistische *teksten* – gaat het de laatste jaren om een viertal bedrijfjes.³⁰ Ten eerste was er de homepage van CP'86 die vanaf eind 1997 korte tijd fungeerde als digitaal postorderbedrijf voor met name Duitstalige cd's. Begin 1998 werd de verkoop gestaakt, wellicht samenhangend met de aanstaande verbodsprocedure. Wat resteerde was een link naar het label Resistance Records.

De tweede is Nordisc, een in Leeuwarden gevestigd eenmansbedrijfje dat in september 1995 werd opgericht door Robert Brouwer. Hij is afkomstig uit het nazi-skinhead milieu en was een tijdje actief in de Centrumdemocraten. Ook werd hij waargenomen bij een actie van het Nederlands Blok. In 1995 verkocht Nordisc voornamelijk Zweedse en Franse skinhead-muziek. In 1996 leek Brouwer vanwege het omstreden karakter van zijn bezigheden met Nordisc te willen stoppen, maar korte tijd later ging hij meer dan voorheen aan de weg timmeren. Opmerkelijk in de catalogus van mei 1998 was de oproep voor een kamp van Voorpost. In juli 1998 deed onderzoeksgroep Kafka aangifte tegen Nordisc. Kafka:³¹

Verschillende teksten van muziek die Brouwer te koop aanbiedt zijn racistisch en discriminerend. Zo verkoopt hij een verzamel-CD 'Welkom in Sassen' van Voorpost-voorman Tim Mudde. Op deze CD staat bijvoorbeeld een nummer van de band 'Brigade M' met de titel 'Eigen Volk Eerst' waarin men zich tegen rassenvermenging afzet. Op een andere CD, van band Mistrat, staan teksten als: 'Niggers they have no right, Niggers can't you see, burn them, keep our country clean.' Veel van de bands uit het assortiment van Brouwer komen uit de zogenaamde 'White Power' muziekscene.

Volgens Kafka wil justitie in Leeuwarden echter niet tot vervolging overgaan. In de verkoopactiviteiten van Nordisc zouden geen strafbare feiten zijn te constateren. Kafka is het hier niet mee eens:³²

²⁹ Zie voor een uitgebreid relaas Kafka-nieuwsbrief, november 1997.

³⁰ De beschrijvingen van deze vier bedrijfjes zijn grotendeels gebaseerd op informatie van de onderzoeksgroep Kafka.

³¹ Persbericht FOK/Kafka d.d. 10 november 1998.

³² Ibidem.

Men [justitie, JvD] haalt hiervoor art. 137e lid 2 van het Wetboek van Strafrecht aan. Hierin staat dat het pas strafbaar is om dergelijk materiaal te verspreiden als de ontvanger niet om toezending verzoekt. In hetzelfde wetsartikel staat echter ook dat het strafbaar is om dergelijk materiaal ter verspreiding in voorraad te hebben. De rechtbank van Alkmaar gebruikte precies dit artikel in september 1997 om de leden van de extreem-rechtse band Celtic Warrior te veroordelen wegens racistische uitlatingen op hun CD, die zij voor verkoop in voorraad hadden.

De derde muziekhandel die hier moet worden genoemd is Viking Sounds van Ben Oreel te Goes. Oreel was begin jaren negentig actief in de nazi-muziek-scene en later ook in CP'86. Viking Sounds dateert uit 1995 en was met een stand in 1995 en 1996 aanwezig op de vooravond van de IJzerbedevaart in Diksmuide. De omzet van Viking Sounds mag aanzienlijk worden genoemd. Aangifte door de onderzoeksgroep FOK in 1995 bleef aanvankelijk zonder gevolg: de zaak werd geseponeerd. Het FOK wendde zich tevergeefs tot het Gerechtshof in Den Haag. In 1999 is echter alsnog een strafrechtelijke procedure tegen Viking Sounds van start gegaan.

Kort geleden lijkt een vierde muziekbedrijfje te zijn ontstaan, Bezerker Records. Een vooralsnog kleinschalig initiatief, maar van een extreme snit. Er wordt muziek verspreid van de uitgesproken nazi-bands Landstorm en Holocaust.

De neonazi's: ANS, FAP, NVU en NO

Het Actiefront Nationale Socialisten (ANS) werd begin jaren tachtig opgericht door Freling, als Nederlandse loot van een gelijknamige Duitse neonazistische organisatie.³³

Ook het profiel van de Nederlandse tak was openlijk neonazistisch. In 1987 ging het ANS over in handen van Eite Homan. In 1990 werden vijf leden van het ANS veroordeeld wegens deelneming aan een misdadige organisatie. Het ging om racistische propaganda-delicten en in enkele gevallen tevens om verboden wapenbezit. De zesde ANS'er, de CD'er Van der Plas, ontsprong de dans door een vormfout van justitie. ANS-leider Homan ging in hoger beroep. In september 1993 werd het vonnis vernietigd. Ook hier ging het om een vormfout.

Het ANS is geen organisatie met een rechtspersoonlijkheid; het is een diffuus gezelschap zonder formeel vastgelegde lidmaatschappen. Het aantal aanhangers is van wisselende omvang: het schommelt door de jaren heen tussen de vijf en vijftig. Medio jaren negentig was er een sterke overlapping met de radicale vleugel van CP'86 (waar Homan zelf overigens nooit lid van is geweest). ANS'ers zijn relatief frequent in aanraking geweest met de strafrechter wegens

³³ Begin jaren tachtig werden in Duitsland twee gewelddadige neonazistische organisaties verboden: de Volkssozialistische Bewegung Deutschlands/Partei der Arbeit (VSBD/PdA) van Friedhelm Busse en het Aktionsfront Nationaler Sozialisten/Nationaler Aktivisten (ANS/NA) van Michael Kühnen. Kort daarop werd de Freiheitliche Deutsche Arbeiterpartei (FAP) opgericht, een partij die zich al evenzeer onderscheidde door nazistische en gewelddadige trekken. Het zou echter tot 1996 duren voordat FAP werd verboden.

met name geweldsdelicten. De orde dienst van de CD/CP'86-demonstratie in Zwolle in 1996 bestond vrijwel geheel uit ANS'ers.

Het ANS is niet groot, maar zijn extremisme, naam en internationale contacten staan stevast borg voor een flinke dosis (publicitaire) aandacht met als gevolg publieke verontwaardiging en verontrusting. De betekenis van Homan is voorts gelegen in het prestige dat hij heeft in internationale kringen van oude en nieuwe nazi's. Indicatief is dat hij recent werd gezien als een waarnemer van Gary Lauck tijdens diens gevangenschap in Duitsland.³⁴

De FAP ('Fundamentalistische Arbeiderspartij') werd in 1995 opgericht door Constant Kusters. Qua omvang heeft de FAP vrijwel niets om het lijf. De betekenis zit 'm in de vernoeming naar een Duitse verboden partij³⁵ en in het *impression management* van Kusters: hij is zeer bedreven in het genereren van aandacht van de nieuwsmidia. Dit laatste berust in hoofdzaak op zijn lef, extremistische uitlatingen en navenante uitmonstering, die hem veel mediagenieker maken dan bijvoorbeeld Janmaat.³⁶ Kusters, die bij herhaling wegens geweldpleging is veroordeeld - behoort tot die rechts-extremisten die zich plagen te hullen in verschillende gedaanten, zich verschuilen achter mysterieuze achtergrondfiguren, die onder verschillende pseudoniemen of initialen publiceren. Soms wordt verwezen naar besluitvorming van vergaderingen die niet blijken te hebben plaatsgevonden, of naar overleg met personen die evenmin blijken te bestaan. Kortom, vaak wordt het beeld geschetst van een grote, piramidiaal opgebouwde organisatie met vele vertakkingen en een aanhang. Deze strategie levert niet alleen veel publiciteit op, maar ook prestige in het buitenland. Zo ontving Kusters na de oprichting van het FAP een felicitatiebriefje van Lauck uit zijn Duitse gevangenis.³⁷

De Nederlandse Volks-Unie werd weliswaar opgericht in 1971 en timmerde in de jaren zeventig stevig aan de weg, maar heeft sedertdien enkele langere perioden van slapend bestaan gekend. Medio jaren negentig werd de NVU door Glimmerveen, Kusters en Homan gereactiveerd. De betekenis van Glimmerveen en zijn kleine NVU is vergelijkbaar met die van Homan en Kusters en hun groepjes. Door gespierde taal uit te slaan, te dreigen en te provoceren weet hij te imponeren en disproportioneel veel aandacht af te dwingen. Keerzijde daarvan is dat hij een recordaantal strafrechtelijke veroordelingen op zijn naam heeft staan.

De grenzen tussen ANS, FAP en NVU zijn in de praktijk niet helder te trekken. Er worden regelmatig gezamenlijke bijeenkomsten belegd, of spontane demonstraties, die vanwege hun openlijk nazistische trekken veel stof doen opwaai-

³⁴ Gary Lauck leidt de in de VS (Lincoln, Nebraska) vestigde NSDAP/AO en is sedert jaar en dag de spin in het web van internationale neonazi-bewegingen. Vanuit de VS heeft hij vele jaren neonazistische propaganda geproduceerd en verspreid. In 1995 belandde hij in een Duitse gevangenis - na uitlevering door Denemarken waar hij een bezoek bracht aan geestverwanten - en werd veroordeeld tot vier jaar. Inmiddels is hij weer vrij en terug in de VS.

³⁵ Zie voorgaande noot over verboden organisaties in de BRD.

³⁶ Zie Van Donselaar e.a., 1998.

³⁷ Kafka, *CP'86 met name genoemd*, blz 33.

en, onder andere in Rotterdam (november 1996), Schiedam (november 1996), Rotterdam (november 1997) en Valburg (juni 1998), Heerlen (juli 1998), Geldermalsen (oktober 1998), Valkenburg (juli 1999) en Kerkdriel (juli 1999). Door de schokeffecten – nazivlag, Hitlergroet, bedreigingen – kregen deze manifestaties een grote nieuwswaarde, al lijkt deze recent ietwat aan inflatie onderhevig te zijn.

Illustratief voor de realiteitszin van deze neonazi's is dat men spreekt van een machtsovername die in een periode van een jaar of tien zou zijn te verwezenlijken, althans zo valt te lezen in het blaadje van de NVU (*Wij Nederland*, september 1999). Maar nog prominenter in het blad zijn de scheldkanonnades gericht tegen andere rechts-extremisten, zoals

- het Vlaams Blok: 'baantjesjagers'
- Janmaat: 'een gestoorde', 'deze lul', 'minderwaardigheidscomplex', 'omringde zich met gajes en halve imbecielen'
- Mudde: 'niets met het nationaal-socialisme te maken willen hebben, maar wel trouwen op 20 april'³⁸
- Rüter: 'twintig jaar geleden al een overschrijver'

Vaak aanwezig in woord en geschrift zijn bedreigingen en de afrekeningen die zullen plaatsvinden na de machtsovername. Zo zei Glimmerveen tijdens een redevoering:³⁹

De Rehwinkels en de De Graafs die in de Tweede Kamer ervoor hebben gezorgd dat het aantal handtekeningen per kieskring in plaats van tien dertig moest worden zullen nog raar op hun neus kijken en ze zullen uiteindelijk het uur betreuren dat ze ons in de weg zijn getreden. We zullen de politieke macht van deze volksmisleiders en volksbedriegers en volksbenadelers uiteindelijk breken en dan zullen ze nooit meer aan bod komen (...)

Dezelfde redevoering werd besloten in het Duits: 'Es lebe die germanischen Völker Europas! Es lebe das kommende Grossgermanische Reich! Sieg Heil!'

Medio 1999 ontstond een nieuwe groepering die in de categorie 'neonazi's' thuis hoort, het Nationaal Offensief (NO). Ook deze naam lijkt te zijn ontleend aan een in Duitsland verboden neonazistische organisatie. Het Nationaal Offensief, dat ongeveer 20 aanhangers heeft, heeft een gelijknamig blaadje waaruit banden duidelijk worden met nazi-muziek scene. In Rotterdam heeft Nationaal Offensief stickers verspreid met de teksten 'Hi ha antifa' en 'Nederland drugsvrij!!!' In Leiden verschenen in april 2000 posters met de slagzin 'Drugs?... Trap er niet in.' Verder viel te lezen: 'Nationalisten hebben het beste voor met Volk en Vaderland, daarom eisen wij van de Nederlandse overheid een hardere aanpak tegen drugshandel en een "zero-tolerance" beleid tegen iedere vorm van drugsoverlast. Het liberale Nederlandse drugsbeleid heeft ons land ten schande gemaakt tegenover de rest van de wereld, daarom vinden wij dat het tijd is het tij te keren. Een toekomst voor onze kinderen, Nederland drugsvrij!!!'

³⁸ 20 april is de geboortedag van Hitler.

³⁹ De tekst werd afgedrukt in *Wij Nederland*, september 1999.

Verwant en non-existent rechts

Aan deze parade van extreem-rechtse verschijnselen in Nederland dienen nog twee elementen te worden toegevoegd. De eerste heeft betrekking op *verwantschap*: enkele groeperingen die op bepaalde punten overlappingsen vertonen met een of meer extreem-rechtse groeperingen die in de voorgaande 'parade' aan de orde zijn geweest: de Verenigingskerk en het OSL. Het tweede element betreft verschijnselen die in feite (in Nederland) *non-existent* zijn, maar die van tijd tot tijd de aandacht trekken omdat zij kennelijk tot de verbeelding spreken. Het zijn successievelijk de Ku Klux Klan, een nazi-organisatie van de weduwe Rost van Tonningen en Combat 18.

De 'Unification Church' – in het Nederlands 'Verenigingskerk' – staat beter bekend als de Moon-sekte.⁴⁰ De ideeënwereld van deze wereldwijd vertakte sekte, geleid door het Koreaanse echtpaar Sun Myung Moon en Hak Ja Han Moon, omvat een mengsel van diverse '-ismen': godsdienstfanatisme, conservatisme, traditionalisme, autoritarisme en anticomunisme. Vooral ten tijde van de Koude Oorlog is vanuit kringen van de Moon-sekte steun verleend aan tal van anti-communistische bewegingen. Extreem-rechtse partijen als het Front National (Frankrijk) en de Republikaner (Duitsland) konden rekenen op sympathie van 'Moonies'. Volgens Onderzoeksgroep KAFKA zijn er ook in Nederland extreem-rechtse groepen incidenteel door de Verenigingskerk gesteund en zijn er enkele personele overlappingsen met de CD.⁴¹

Een soortgelijke verwantschap bestaat er met het Oud-Strijders Legioen (OSL) van Prosper Ego. Tussen enerzijds het oerconservatieve OSL – officieel: Stichtingen voor Vrijheid en Veiligheid 'OSL' – en anderzijds groeperingen als de CD, CP, NVU en Voorpost bestaat reeds jarenlang een branchevervaging. Daarbij moet worden aangetekend dat de liefde niet zozeer van de zijde van het OSL komt, maar veeleer omgekeerd.⁴² Er zijn terreinen waarbij men elkaar af en toe voor de voeten loopt, zoals de Koude Oorlog, de ontwapening, de Apartheid en de multi-etnische samenleving.

Het OSL, dat in 1958 ontstond als afsplitsing van het Veteranen Legioen Nederland, omvat een cluster van stichtingen en wil nadrukkelijk geen politieke partij zijn. Het OSL kan worden gekwalificeerd als een zeer rechtse, conservatieve politieke pressiegroep.⁴³

De Koude Oorlog en verzet tegen de vredesbeweging waren thema's bij uitstek voor het OSL. Na de val van de muur lijkt het OSL de bakens te hebben verzet en is zich meer en meer gaan toeleggen op de bedreiging die de Islam zou vormen en op immigratie-vraagstukken in Nederland. Het OSL als zodanig is geen racistische formatie, maar met de scherpe wijze waarop Ego zich in zijn blad

⁴⁰ Vgl. een portret van de Moon-sekte door Kafka, Alert 1999, nr 2; ook op de website van Kafka (www.antifa.net/kafka).

⁴¹ Ibidem.

⁴² Zie Bouw, Van Donselaar & Nelissen, 1981: 73-75.

⁴³ Lang geleden heb ik Ego eens een 'makelaar in verontrusting' genoemd, een kwalificatie waarin ook hij zelf zich goed kon vinden (Vgl. *Vrij Nederland* van 29 november 1979 en 3 maart 1980).

Stavast heeft geuit, werden grenzen van het toelaatbare overschreden. In 1995 werd hij wegens racisme veroordeeld tot een (deels voorwaardelijke) geldboete.

3.9 Aanhang in getallen: leden en actieve kern

Het met zekerheid doen van uitspraken over de aanhang van extreem-rechtse groeperingen is niet eenvoudig. Wat moet precies onder 'aanhang' worden verstaan? Gaat het om de aanhang bij reële verkiezingen, of bij eventuele verkiezingen zoals naar voren komt in peilingen naar politieke voorkeur? Moeten de aanhang nog ruimer afbakenen: personen die elementen van de ideeënwereld van extreem-rechtse partijen onderschrijven? Of juist veel smaller: de leden en de actieve leden? Gaat het om betalende leden of om groslijsten van personen die op de een of andere manier zijn betrokken? Kortom, afbakeningsproblemen.

De aanhang zoals die tot uiting komt in attitudeonderzoek, opiniepeilingen en bij verkiezingsdeelname zijn in het voorgaande reeds belicht. Daarom zal ik mij hier beperken tot de binnenste schil: de leden en de actieve kern. Maar daarmee zijn de problemen nog niet opgelost. Extreem-rechtse groeperingen zijn er, zoals we in het voorgaande hebben gezien, in soorten en maten. Aan de ene kant de politieke partijen met een (betalend) ledencorps en aan de andere kant de neonazi-groepen met hun diffuse aanhang en meelopers. Het zicht wordt voorts belemmerd doordat we niet te maken hebben met transparante verenigingen die keurige jaarverslagen uitbrengen, maar met veelal half ondergrondse groepen waarvan de leiders als regel niet bereid zijn betrouwbare informatie omtrent hun ledental te verschaffen. Sterker nog, het komt voor dat die leiders opzettelijk onjuiste informatie geven, bijvoorbeeld om tegenstanders zand in de ogen te strooien. Of de concurrentie.

Aan de statistische gegevens die hieronder volgen dient men dan ook geen absolute waarde toe te kennen. Zij zijn niet gebaseerd op een kijkje in de computers met databestanden, de kaartenbakken en adressenboekjes, maar veeleer op beredeneerde schattingen die mede berusten op gedachtewisselingen met andere waarnemers, waaronder de Binnenlandse Veiligheidsdienst.

Er kan onderscheid worden gemaakt in drie categorieën: politieke partijen, extreem-rechtse organisaties en neonazi-groepen. Van de aanhang van deze drie categorieën is een schatting gemaakt in november 1999. Deze tijdsaanduiding is van belang omdat ledentallen nogal eens fluctueren. Dat was bijvoorbeeld het geval bij de Nieuwe Nationale Partij die voor de zomer van 1999 ongeveer 250 leden had, maar daarna een terugloop kreeg te incasseren. Met ongeveer 200 leden in november 1999 is de NNP overigens wel de grootste extreem-rechtse politieke partij geworden. Door de enorme leegloop bij de Centrumdemocraten is die partij met thans ongeveer 150 betalende leden ver weggezakt. Dit betekent overigens niet dat de NNP bij eventuele verkiezingen ook meer kansen zou dan de CD. Bekendheid bij de kiezers is een heel andere zaak. Het Nederlands Blok is met ongeveer 40 leden verreweg de kleinste van de politieke partijen. Tot de extreem-rechtse organisaties behoren Voorpost en het NLSV/LANS met samen ongeveer 150 leden. De categorie neonazi-groepen wordt gevormd door het ANS, het FAP, de Nederlandse Volks-Unie en het Nationaal Offensief. Zij vertonen veel overlappingsen en het aantal aanhangers te-

zamen bedraagt ongeveer 120. Nogmaals, deze groep is diffuus, veranderlijk en daardoor niet vergelijkbaar met bijvoorbeeld de betalende leden van de NNP. Al met al komen we op een totaal aantal van 660 leden van extreem-rechtse formaties in november 1999.

Wat de 'actieve kernen' betreft zijn de schattingen wat meer arbitrair. Bij de NNP bestaat de kern naar mijn inschatting uit 15 à 25 personen, bij de CD 10 à 20 en bij het Nederlands Blok 5 à 10. Bij de groep Voorpost/NLSV/LANS schommelt de actieve kern tussen de 15 en 25 personen en de neonazi-groepen hebben een kern van niet meer dan 10 personen. De actieve kernen omvatten tezamen grofweg een groep tussen de 55 en 85 personen.

Nogmaals, deze schatting is arbitrair en ik heb de grenzen tamelijk behoudend getrokken. Wanneer men bijvoorbeeld ook de ondertekenaars van kandidatenlijsten zou meetellen dan komt men aanzienlijk hoger uit, maar vanwege de ronselpraktijken lijkt mij dat geen goede zaak. Hetzelfde geldt ook voor de kandidatenlijsten zelf. Voor de Europese verkiezingen kwam de CD/Conservatieve Democraten met een lijst met 23 kandidaten, meer dus dan het door mij genoemde getal van 10 à 20 actieve leden. Toch houd ik het na een blik op de kandidatenlijst op dit getal. Een aantal kandidaten kan naar mijn mening niet tot een actieve kern worden gerekend. Weer een ander contrast is dat met mobiliseerbare aanhang die eveneens hoger ligt dan de door mij genoemde aantallen actieve kernen. Wil men zich hierop oriënteren dan dienen de actieve kernen bij Voorpost en de neonazi-groepen te worden verhoogd, waardoor het totaal rond de 100 zou komen te liggen. Daar is wel iets voor te zeggen.

Tabel 3.7 Ledental en actieve kern van extreem-rechtse groeperingen in Nederland, november 1999

Groeperingen	Aantal leden	Actieve kern
Politieke partijen <ul style="list-style-type: none"> • NNP • CD • Ned Blok 	200 150 40	15 à 25 10 à 20 5 à 10 tezamen 30 à 55
Extreem-rechtse organisaties <ul style="list-style-type: none"> • Voorpost • NLSV/LANS 	150	15 à 35
Neonazi-groepen <ul style="list-style-type: none"> • ANS • NVU • FAP • Nat Offensief 	120	10 à 20
Totaal	660	55 à 110

In het najaar van 1997 werden de gezamenlijke ledentallen van extreem-rechtse formaties geschat op 1.100 à 1.440, waarvan 180 à 200 leden tot de actieve kern konden worden gerekend.⁴⁴ De cijfers van november 1999 zijn dus aanzienlijk lager.

3.10 Slotopmerkingen

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1998 verloren extreem-rechtse partijen driekwart van de verkiezingsaanhang die zij in 1994 hadden gekregen. In aantallen zetels uitgedrukt was de klap des te harder: van 87 in 1994 naar 2 in 1998 (één voor het Nederlands Blok in Utrecht en één voor de Centrumdemocraten in Schiedam). Bij de Kamerverkiezingen in 1998 viel de CD terug op iets minder dan een derde van de aanhang in 1994. De partij behaalde 0,61% van de stemmen. Dat was enkele honderden van procenten te weinig voor een kamerzetel en zo verdween de CD dus uit de Tweede Kamer. Hoe kunnen deze nederlagen worden verklaard?

De stellig origineelste verklaring komt van CD-leider Janmaat: hij weet het verlies aan massale fraude met de stemcomputers. Daarnaast – en dit snijdt wel hout – wees hij op het effect van jarenlange negatieve publiciteit door de nieuwsmedia. Dit is inderdaad het geval, zij het dat de extreem-rechtse groepen het de media daarbij ‘gemakkelijk’ hebben gemaakt met allerlei zaken die het daglicht niet kunnen velen, zoals racisme, antisemitisme, nazisme, kiezersbedrog, overtreding van subsidieregels, kruimeldiefstallen, intimidatie en bedreiging van tegenstanders, ordeverstoringen, geweldpleging, drugshandel, absentisme van de raadsleden, geknoei met handtekeningen voor kandidatenlijsten, en een hele reeks confrontaties met de justitie. Dergelijke zaken moeten een stempel hebben gedrukt op de beeldvorming over het extreem-rechtse politieke bedrijf in Nederland. Voorts is er het politieke en sociale isolement van extreem-rechtse activisten en hun organisaties. Dit isolement van rechts-extremisten is een van de redenen waarom de electorale successen van 1994 niet konden worden geconsolideerd, terwijl deze electorale resultaten de bestrijding van extreem-rechts een krachtige impuls hebben gegeven, zowel van de zijde van de overheid als daarbuiten. De verzwaarde handtekeningen vormde aantoonbaar een aanzienlijke belemmering bij de verkiezingsdeelname van extreem-rechtse partijen. Niet aantoonbaar, maar waarschijnlijk is dat deze handtekeningen net de doorslag heeft gegeven bij het verdwijnen van de CD uit de Tweede Kamer. Voorts hebben de extreem-rechtse politieke groeperingen in 1998 amper campagne gevoerd, terwijl de thema's immigratie en immigratiebeperking in mindere mate in de belangstelling stonden dan in 1994.

Ook is naar voren gebracht dat kiezers die gekant zijn tegen (verdere) immigratie meer dan in 1994 onderdak kunnen vinden bij andere dan extreem-rechtse politieke partijen. Voor zover er bij een aantal kiezers een element van politiek protest in het geding is zou dat in 1998 niet zozeer tot uitdrukking zijn gebracht door op extreem-rechts te stemmen, maar op de Socialistische Partij,

⁴⁴ Van Donselaar, 1997: 10-11.

althans zo is van diverse zijden beweerd. Een andere uiting van politiek protest zou gelegen kunnen zijn in de lage opkomst bij met name de gemeenteraadsverkiezingen van 1998. Het is denkbaar dat extreem-rechts relatief sterk van de lage opkomst te lijden heeft gehad.

Zoals gezegd heeft de bestrijding van extreem-rechts in de tweede helft van de jaren negentig een krachtige impuls gekregen. Dit kwam onder andere tot uiting in het verbod van CP'86 in november 1998; voorts in de totstandkoming van wettelijke bepalingen om na een veroordeling wegens racisme de zendtijd en subsidie van een politieke partij te kunnen opschorten.

De extreem-rechtse partijen zijn na de verkiezingsnederlaag van 1998 en het verbod van de CP'86 in een crisis geraakt. De CD als organisatie heeft ernstige personele schade opgelopen en het is onduidelijk of de politieke strijd zal worden voortgezet of niet. De nakomelingen van CP'86 kampen met het probleem van de (strafbare) voortzetting van een verboden partij. Dit klemt des te meer sinds Ruitenbergh voorzitter is geworden van de NNP. Het Nederlands Blok is er niet in geslaagd de basis (Utrecht) te verbreden en blijft een piepklein partijtje. Naast de politieke partijen zijn andere uitingen van rechtsextremisme waarneembaar, op internet bijvoorbeeld. Voorts zien we een groeiende 'nazi-muziek scene' en de categorie neonazi-groepen lijkt ietwat in omvang toe te nemen. Er is, kortom, een toenemende diversiteit van extreem-rechtse uitingen in Nederland. Eind 1999 kon het gezamenlijke ledental van extreem-rechtse groepen worden geschat op ongeveer 660. De actieve kern bedroeg 55 à 110 personen. In het najaar van 1997 werden de gezamenlijke ledentallen van extreem-rechtse formaties geschat op 1.100 à 1.440, waarvan 180 à 200 leden tot de actieve kern konden worden gerekend. De cijfers van eind 1999 zijn dus aanzienlijk lager.

Hoe gevaarlijk is extreem-rechts in Nederland? Deze op zichzelf lastige vraag kan op diverse manieren worden beantwoord, maar een ding is natuurlijk heel duidelijk: er staat geen *Machtergreifung* voor de deur. Maar daarmee is de kous niet af. De betekenis van het probleem extreem-rechts heeft diverse dimensies en directe politieke invloed via resultaten bij verkiezingen is er slechts één van. In bijvoorbeeld Oostenrijk en Zwitserland is deze dimensie buitengewoon relevant, in Nederland en Duitsland niet of nauwelijks. België zit daar met het Vlaams Blok ergens tussenin.

Er zijn ook indirecte politieke effecten. Wanneer er veelvuldig radicale uitspraken worden gedaan door extreem-rechtse politici dan kunnen minder radicale uitspraken als gematigd worden beschouwd. Met andere woorden: extreem-rechts kan de grens tussen wat wel en niet als toelaatbaar wordt geacht doen verschuiven. Een ander indirect politiek effect is dat extreem-rechtse politici invloed kunnen uitoefenen op de politieke agenda. Een groeiende extreem-rechtse partij kan andere politici ertoe bewegen radicalere standpunten in te nemen om de extreem-rechtse concurrent de wind uit de zeilen te nemen.

Door deze indirecte politieke effecten reikt de invloed van extreem-rechts veel verder dan de stembus en dat geldt ook voor de impact van extreem-rechts op interetnische betrekkingen. Ook deze is disproportioneel groot en wordt bovendien maar al te vaak onderschat. Onderzoek en ervaringen die in andere landen zijn opgedaan wijzen uit dat extreem-rechts bij leden van minderheidsgroeperingen verhoudingsgewijs sterke emoties oproept, met name angst en woede. Die emoties worden in het bijzonder maar niet alleen maar opgeroepen

wanneer extreem-rechtse activisten betrokken blijken te zijn bij racistisch geweld, na een schokkend verkiezingsresultaat of een extreem-rechtse demonstratie. Het bestaan van het verschijnsel extreem-rechts is al een voldoende voorwaarde. Extreem-rechtse politici hebben een symboolfunctie. Vaak zijn zij de personificaties van discriminatie en racisme in het algemeen.

Daarom is de respons op extreem-rechts, met name van overheden van groot belang. Relativering of bagatellisering van het gevaar van extreem-rechts door overheden kan bij leden van minderheidsgroepen gevoelens van onveiligheid opwekken of het gevoel in de steek te worden gelaten. Als gevolg hiervan kunnen gedragspatronen ontstaan als terugtrekking en verschansing in de eigen etnische kring. De respons van overheden op extreem-rechts is meer dan de respons op extreem-rechts alleen: het is een graadmeter van hoe overheden met discriminatie en racisme in het algemeen omgaan. Niet alleen grote, maar ook kleine extreem-rechtse formaties kunnen deze indirecte effecten hebben. Zij zijn dus van disproportioneel groot belang voor interetnische betrekkingen en voor integratieprocessen. Hierin ligt dan ook een belangrijk argument om ook de geslonken extreem-rechtse groepen op de voet te blijven volgen. En omgekeerd: het zou onjuist zijn te denken dat met de electorale nederlaag van extreem-rechts het probleem de wereld uit is.

4 Racisme, extreem-rechts en internet

Het medium internet is voor racisme en rechtsextremisme van bijzonder belang. In de eerste plaats vanwege de beperkte toegang van racisme en rechtsextremisme tot de 'reguliere' media; de behoefte aan 'eigen media' wordt hierdoor vergroot en internet kan voor een deel in die behoefte voorzien. Een tweede reden is het internationale karakter van internet dat nauw aansluit bij de grensoverschrijdende kenmerken van racisme en rechtsextremisme. Een derde reden wordt gevormd door de vooralsnog beperkte mogelijkheden om racisme en extreem-rechts van internet te weren.

4.1 Algemene trends

Uitingen van racisme en rechtsextremisme op internet kunnen op verschillende manieren in categorieën worden verdeeld. Het gebruik van het medium kan theoretisch als volgt worden onderscheiden:

- Ideologisch: de verbreiding via internetsites van opvattingen en denkbeelden
- Communicatie: via elektronische post, discussie- en nieuwsgroepen
- Commercieel: digitale postorderbedrijven
- Mobilisatie: via internet kunnen activisten snel worden gemobiliseerd

Deze functies kunnen ook in combinaties voorkomen. Hier ligt het accent op het WWW en dus in minder mate op de andere functies van internet: E-mail, de elektronische post, Internet Relay Chat, het 'babbelboxgedeelte', Usenet, het discussiegedeelte met de zogenaamde nieuwsgroepen.

Racisme en rechts-extremisme op internet kunnen uiteenlopende gedaanten aannemen. Er zijn diverse indelingen mogelijk, bijvoorbeeld naar land of naar specifieke categorieën. Naar mijn mening zijn er, waar het de websites betreft, drie hoofdgroepen aan te wijzen, namelijk (a) verbreiding denkbeelden, (b) handel en (c) terroristische handleidingen. Maar deze indeling is te globaal, doet onvoldoende recht aan de verschillen binnen bepaalde categorieën. Als algemene typologie, dus niet specifiek voor Nederland, kan de volgende dienen:

1. politieke partijen
2. neonazistische organisaties of netwerken
3. nationalistische skinheads
4. digitale postorderbedrijven
5. historisch revisionisme
6. extreem-rechts, fundamentalistisch religieus
7. handleidingen voor de vervaardiging van explosieven

Racisme en extreem-rechts op internet

- Politieke partijen
- Neonazistische organisaties of netwerken
- Nationalistische skinheads
- Digitale postorderbedrijven
- Historisch revisionisme
- Extreem-rechts, fundamentalistisch religieus
- Handleidingen voor de vervaardiging van explosieven

Extreem-rechtse politieke partijen

De meeste extreem-rechtse politieke partijen hebben websites en hun aantal groeit gestaag. De websites dienen als visitekaartje en zijn bestemd voor de verbreiding van de partijstandpunten, nieuws, de activiteitenagenda en interne en externe communicatie. De diversiteit is groot. Vanaf 1995 hebben het Vlaams Blok en de Vlaams Blok Jongeren websites die sedertdien fors zijn gegroeid. De tientallen websites van de Oostenrijkse FPÖ zijn over het hele land uitgewaaid en hebben een lokale invulling gekregen. Hetzelfde patroon zien we bij de extreem-rechtse Schweizerische Volkspartei (SVP), die bij parlementsverkiezingen van 24 oktober 1999 de tweede partij van Zwitserland werd. De SVP heeft naast een centrale site zo'n 25 lokale webpagina's.

Het Franse Front National daarentegen heeft minstens zoveel sites maar die zijn veel meer gecentraliseerd. De omvangrijke websites van de FPÖ, SVP en het Front National zijn een afspiegeling van hun grote omvang; zij zijn de grote extreem-rechtse partijen in West-Europa. Maar de omvang van de website is geen betrouwbare indicatie van die van de partij, want ook kleine extreem-rechtse partijen blijken omvangrijke websites te kunnen hebben. Een goed voorbeeld is het Britse National Front, een heel kleine partij die er niettemin diverse homepages op na houdt. De grote extreem-rechtse partijen in de Bondsrepubliek, de Republikaner, de NPD en de DVU hebben sedert 1996 websites en sindsdien hebben zij hun 'Seiten' flink uitgebreid. De NPD en de JN (Junge Nationaldemokraten) waren de eerste in februari 1996. De Deutsche Volksunion (DVU) van Gerhard Frey is sedert begin september 1996 op internet present en dat geldt ook voor Frey's uitgeverijen. De Republikaner hebben net als de Oostenrijkse Freiheitlichen veel lokale 'Homeseiten'.

Ook de meeste Nederlandse extreem-rechtse partijen hebben homepages. Daarop wordt later ingegaan.

Neonazistische organisaties of netwerken

Bij deze categorie ging het medio 1998 om onder andere de volgende websites: Alpha, The American Nationalist Union, Final Conflict, Fourth Reich, Frank

Rennicke, German Historical Documents, Heritage Front, The Library, Nation of Europe, National Alliance, National Front for Order and Progress, The National Party, National Socialist Movement (4 afzonderlijke websites), National Socialist Vanguard, National socialist White People's Party (4 afzonderlijke sites), NSDAP/AO, National Spanish Socialism, Nuev Orden, Stormfront, The Swedish Resistance, The Swedish Zone, The Third Position, This Time the World, ThuleNet, Vlaams Heiden Front en White Power. Uit deze groep komen als de meest in het oog springende naar voren: White Power, Stormfront, ThuleNet, Alpha, NSDAP/AO en National Alliance.

De homepage van *White Power* is grof racistisch, antisemitisch en heeft een uitwaaierringseffect: de surfer kan vele kanten op, vooral naar skinheadsites, naar skinheadmuziek, naar neonazisme (bijvoorbeeld de Adolf Hitler Tribute Page) en naar sites met de Holocaustontkenning.

De website van *Stormfront* bevat veel tekstdocumenten en ook zijn er secties in het Duits en Spaans. Maar waar Stormfront in de eerste plaats door opvalt is de enorme lijst met links, die geordend zijn per categorie. Men kan naar andere netwerken, zoals ThuleNet en White Power, naar skinheads, skinheadmuziek, neonazisme, Ku Klux Klan, 'white supremacy' en naar het historisch revisionisme.

Een derde, nog groter netwerk is het *Thule Netz*, dat in 1993 is ontstaan. Het net is Duitstalig en dus vooral gericht op de Bondrepubliek. Thule bevat tal van tekstdocumenten. Er wordt veel aandacht besteed aan de strijd van extreem-rechtse organisaties met de (Duitse) overheden. Nog uitgebreider dan bij Stormfront is de lijst met links, onder andere naar veel skinheadmuziek en naar online versies van *Mein Kampf*.

Bij het betreden van de *Alpha*-website werd men ontvangen met 'Greeting my aryan brothers and sisters, welcome to the alpha website', terwijl op de achtergrond het Horst Wessellied klonk. Het is verleden tijd want deze site werd in oktober 1998 van het net gehaald. De reden: de Alpha-groep zou via de website fysieke bedreigingen hebben geuit tegen ambtenaren (en dat is precies waar de Amerikaanse vrijheid van meningsuiting ophoudt). De website was in 1993 in het leven geroepen. Op de hoofdpagina zagen we in een apart kader 'Clinton's List: the jews that run this country'. Het is een overzicht van leden van de regering en ambtenaren met een joodse achtergrond. In 'books online' trof men integrale versies van *Mein Kampf* en *The Turner Diaries*. Voor deze boeken en voor 'Clinton's List' kan men vandaag de dag elders op internet terecht.

Eén van de bekendste internationaal opererende neonazi-organisaties is de NSDAP/AO, die al sedert geruime tijd gevestigd is in Lincoln, Nebraska. De NSDAP/AO wordt geleid door Gary Lauck (die onlangs een gevangenisstraf in Duitsland heeft uitgezeten). De website van de NSDAP/AO was een tijdlang ondergebracht bij Alpha, maar heeft na het verdwijnen van Alpha een andere plek gekregen. Recent heeft de tientalige (!) webpagina van de NSDAP/AO een Nederlandstalige sectie gekregen, waarin is opgenomen het *NS-Nieuwsbulletin*. De *National Alliance* is een op Amerika gerichte neonazistische organisatie met naar schatting enkele duizenden leden. De betekenis van de National Alliance is voor een belangrijk deel een afgeleide van die van zijn leider, William Pierce, die naam maakte als auteur van gewelddadige, racistische romans en hem de reputatie verschafte van 'a modern day Göbbels'. Het bekendste boek van Pierce, *The Turner Diaries*, is een roman die in 1978 werd geschreven onder de

naam Andrew MacDonald. Het boek gaat over racistische, antisemitische terroristen die in de jaren negentig een rassenoorlog in de Verenigde Staten proberen te ontketenen. Het is evenwel vooral berucht omdat het als inspiratiebron en handleiding wordt genoemd voor echte terroristische aanslagen, zoals die in Oklahoma in 1996. De populariteit van het boek is recent sterk toegenomen en de verspreiding ervan heeft door internet een krachtige impuls gekregen: op diverse plaatsen kan men terecht voor online versies.

Nationalistische skinheads

Sedert ongeveer 1995 zijn er homepages van skinheads op internet. Vandaag de dag zijn ze bijna niet meer te tellen. Voorbeelden – medio 1998 – zijn: Bootgirl 88's Page, Confederate White Pride, Minneapolis Skinheads, Oi! Boys, Plunder and Pillage, Spanish Skinheads, White Resistance Russian Skinheads, British Skinhead Girls, German National Socialist and Hammerskin Page, Hammerskin Nation, Skinheads-UK en SiegHeil 88's Homepage.

Vooraf de websites van de Hammerskins veroorzaken regelmatig opschudding. In 1997 berichtte de *New York Times* dat een homepage van de Hammerskins opende met de intro 'be assured, we still have many one-way tickets for Auschwitz!'

Muziek is een bindend element van de skinheadbeweging. Er is geen skinhead-site zonder dat er uitvoerig op de muziek wordt ingegaan en vaak zijn geluidsfragmenten te beluisteren (bijvoorbeeld bij SiegHeil 88's Homepage). De teksten zijn vaak buitengewoon racistisch, zoals die van het nummer 'BBQ in Rostock' van de groep No Remorse: 'There's a barbecue in Rostock, you'd better come! How do you like your Turks? Do you like them – well done?'

Digitale postorderbedrijven

Via veel skinhead-websites kan men de muziek bestellen. De verkoop gebeurt ook via de websites van de maatschappijen die ze uitbrengen, zoals ASM White Power Music, Hate Records, Resistance Records, Sunwheel Records en MSR Productions. In een aantal gevallen is de skinhead-muziek niet het enige product dat men aan de man probeert te brengen, maar heeft men een breder assortiment: muziek uit nazi-Duitsland, hakenkruisvlaggen, T-shirts met racistische symbolen en allerlei militaria uit het Derde Rijk. Bij SS Enterprises bijvoorbeeld kan men zelfs terecht voor replica's van SS-petten. Verder uiteraard veel boeken. Historical Review Press is een Brits digitaal postorderbedrijf dat zich heeft gespecialiseerd in publicaties over de Holocaust-ontkenning.

Historisch revisionisme

Revisionisten schetsten een beeld van de geschiedenis van het fascisme en nazisme, dat afwijkt van de meer algemeen geaccepteerde resultaten van wetenschappelijk onderzoek naar deze verschijnselen: het gaat om een politiek gemotiveerde poging om de fascistische en nazistische systemen van hun morele schuld te ontdoen of zelfs geheel vrij te spreken. Men kan daarbij onderscheid maken tussen revisionisme in engere en revisionisme in bredere betekenis. Onder het laatstgenoemde verstaan wij de pogingen, meestal van extreemrechtse zijde, tot bagatellisering van het nazisme/fascisme, zoals de ontkenning van de oorlogsschuld, de relativerende vergelijking van nazistische (oorlogs-) misdrijven met die van de Geallieerden en de criminalisering van het

verzet (tegen nazisme en fascisme). In de engere betekenis gaat het om de bagatellisering of de ontkenning van de Holocaust, het negationisme.

Het revisionisme is zo oud als de Tweede Wereldoorlog zelf, dat wil zeggen: het is al tijdens de oorlog zèlf tot ontwikkeling gekomen. In de jaren tachtig en negentig is het verschijnsel in betekenis toegenomen, niet in de laatste plaats door het medium internet. Revisionisme heeft een grensoverschrijdend karakter dat goed gedijt via een grensoverschrijdend en moeilijk te reguleren medium als internet.

Revisionistische websites zijn de laatste jaren dan ook als paddestoelen uit de grond gerezen. Voorbeelden zijn: *Adelaide Institute*, Air Photo Evidence (John Ball), Arthur Butz, AAARGH (l'Association des Ancien Amateurs de Récits de Guerre et d'Holocaust), Campaign for Radical Truth in History, *CODOH* (Committee for Open Debate on the Holocaust), *David Irving*, European Foundation for Free Historical Research, Focal Point Publications, Greg Raven's Revisionist Site, Historical Review Press, *Institute for Historical Review*, Revisionist Productions, Students Revisionist's Resource Site, The Truth at Last, *Vrij Historisch Onderzoek*, Yggdrasil's Library en de *Zündelsite*.

De meer prominente zijn in bovenstaande opsomming gecursiveerd. Voor Nederland – in casu het nederlandse taalgebied – is met name de site van Vrij Historisch Onderzoek (VHO) van belang. VHO is een in Berchem gevestigde stichting, of zoals men dat in België noemt: een vereniging zonder winstoogmerk. De site van VHO, waarvan delen in vijf talen, geeft toegang tot een zeer omvangrijke collectie revisionistische betogen.

Extreem-rechts, fundamentalistisch religieus

Onder deze categorie vallen extreem-rechtse en dus autoritaire groeperingen, waarin fundamentalistisch religieuze (Christelijke) trekken gepaard gaan met racisme en vaak ook antisemitisme. Dit verschijnsel gedijt niet goed in Nederland, maar in de Verenigde Staten des te beter. Deze op zichzelf ruime categorie kan worden onderverdeeld in Ku Klux Klan – met een explosief groeiend aantal sites – en overige groepen die streven naar wat wordt genoemd 'christian white supremacy'. Een voorbeeld van deze laatste groep is de website Holy War ('In Gods name, liberate your country, fight the satanic Jewish hate, fight Jewish racism, fight the international racist Jewish mafia').

Handleidingen voor de vervaardiging van explosieven

In 1996 raakten kinderen gewond door zelfgemaakte bommen. Zij hadden op internet gezien hoe zij de explosieven moesten fabriceren. Het ging om handboeken voor de vervaardiging van explosieven, waarvan *The Anarchist Cookbook* en *The Terrorist Handbook* de bekendste zijn. Wat de Nederlandse kinderen hadden gemaakt was weliswaar schadelijk, maar relatief onschuldig. Maar op de desbetreffende sites is heel wat meer te vinden dan klappertjesbommen: buskruit, dynamiet, napalm, bombrieven, pijpbommen, kunstmestbommen, brandbommen, molotovcocktails, landmijnen en allerlei soorten ontstekingsmechanismen. Voor veel van deze explosieven is gespecialiseerde kennis en uitrusting vereist, maar voor een aantal andere niet. Op de sites staan bovendien lijsten waarop chemische equivalenten worden gegeven voor huis-, tuinen keukenchemicaliën. Dat met eenvoudige middelen zeer gevaarlijke bommen zijn te maken blijkt uit de aanslag op het regeringsgebouw in Oklahoma in

1995, de ernstigste terroristische aanslag ooit op het grondgebied van de VS gepleegd. De bom was een zogenaamde kunstmestbom, waarvan het recept op de genoemde websites is te vinden (en in het reeds genoemde boek *The Turner Diaries*). De daders bleken actief in gewelddadige extreem-rechtse groepen.

Door 'Oklahoma' is de kwestie van de 'bomb-sites' in Amerika in de belangstelling komen te staan en hun betekenis neemt verder toe. Hoewel de bomrecepten eerder een extreem-linkse dan extreem-rechtse oorsprong hebben, zijn zij sinds de aanslag in Oklahoma frequent in verband gebracht met extreem-rechts.

Met de bomrecepten uit *The Anarchist Cookbook* en *The Terrorist Handbook* kan men in theorie grote schade aanrichten. Maar in de Nederlandse praktijk blijkt deze problematiek tot dusverre nauwelijks een rol te spelen en zeker niet in enige politieke context. Anders gezegd: het speelt hier niet.

Tot zover in vogelvlucht een blik op de diverse uitingen van rechtsextremisme en racisme op internet. Om *hoeveel* websites gaat het? De laatste jaren is regelmatig de vraag opgeworpen hoeveel racistische websites er zijn. In maart 1997 zouden er meer dan 50 antisemitische websites zijn.¹ Volgens de Anti Defamation League zouden het er een half jaar later minstens 250 zijn, althans dat bericht de *New York Times* op 22 oktober 1997. Twee dagen later citeert het blad het Simon Wiesenthal Center: het aantal hate sites zou in een jaar tijds zijn verdubbeld tot 600. Hoe kan dat?

De websites met racistische en extreem-rechtse uitingen zijn in diverse opzichten ongelijksoortig. Om die reden is het niet eenvoudig, zo niet onmogelijk, een getalsmatige inschatting van het verschijnsel te maken. Allereerst zijn er omschrijvings- en afbakeningsproblemen. Valt antisemitisme onder racisme of zijn het twee gescheiden categorieën? Is een bombsite met *The Anarchist Cookbook* links-extremistisch, rechts-extremistisch, antisemitisch of racistisch? En wat aan te vangen met een website met het tekstdocument *Mein Kampf*? Worden alle websites met *Mein Kampf* geteld of maar ééntje. In hoeverre moet de omvang van de websites worden verdisconteerd? Zo niet, dan worden de websites waarvan de tekst op één A4-tje past gelijk gesteld aan een website zoals die van VHO waaronder zich tekstdocumenten bevinden, die tezamen goed zijn voor honderden bladzijden.

Het is dan ook niet duidelijk hoe het Simon Wiesenthal Center in 1997 tot het getal van 600 heeft kunnen komen. Naar mijn mening had de uitkomst – afhankelijk van de gekozen invalshoek – de helft of het dubbele kunnen zijn. Maar dat er een substantiële hoeveelheid 'hate sites' op internet zijn staat zo vast als een huis.²

De Nederlandse bijdragen aan dit geheel – zij komen in de volgende paragraaf aan bod – zijn vooralsnog relatief bescheiden te noemen. Een veel groter probleem is de toegang die Nederlandse consumenten hebben tot racisme en

¹ Vgs *Justice*, march 1997, nr 12.

² De Duitse BVD, het Bundesamt für Verfassungsschutz, berichtte in april 1999 dat er zo'n 300 Duitstalige, rechtsextremistische websites bestaan. Dit aantal komt neer op een verdubbeling in vergelijking met het aantal in 1997.

rechtsextremisme op internet. Het gaat niet alleen om een grote hoeveelheid 'hate sites', maar ook om de bij tijd en wijle buitengewoon weerzinwekkende en schokkende inhoud. Internet is een relatief nieuw medium maar veel van de inhoud is dat in wezen niet. Dat geldt ook voor uitingen van racisme en rechtsextremisme op internet. Vóór het bestaan van internet kon men ook van dergelijke uitingen kennisnemen, maar men moest daar veel meer moeite voor doen. Door internet is het allemaal gemakkelijker en sneller toegankelijk. Internet heeft op sommige uitingen van racisme en rechtsextremisme – wat men zou kunnen noemen – een *turbo-effect*. Vooralsnog is de enige rem op toegang tot de 'hate sites' de relatief beperkte aansluitingsdichtheid onder de Nederlandse bevolking, maar naar verwachting zal het aantal aansluitingen in de nabije toekomst sterk blijven toenemen.

Het aantal internetgebruikers in Nederland is de laatste jaren sterk gegroeid. Volgens de zogeheten '5de Nationale Internet Monitor' (een halfjaarlijkse telefonische enquête van Pro Active International) is het aantal 'surfers' in 1999 toegenomen tot 4,7 miljoen personen. Volgens het onderzoek hebben ruim zes miljoen Nederlanders een aansluiting, maar maakt niet iedereen er gebruik van.³

4.2 De situatie in Nederland

De problematiek van racisme, rechtsextremisme en internet heeft diverse dimensies. De eerste is hierboven reeds genoemd: de toegang van Nederlandse aangeslotenen op internet en daarmee tot de 'hate sites' over de gehele wereld. Een tweede dimensie is het deel van de problematiek dat zich in en vanuit Nederland afspeelt:

- de Nederlandse 'hate sites'
- uitingen van racisme en rechtsextremisme in Nederlandse discussie- en nieuwsgroepen.

Zij zullen in het navolgende de revue passeren. Het gaat daarbij – in grote lijnen – om de jaren 1997, 1998 en 1999. Een deel van de problematiek in kwestie is reeds aan de orde geweest in de *Monitor racisme en extreem-rechts, tweede rapportage, media* die begin 1999 is uitgekomen. Gezien de tamelijk snelle ontwikkeling van het thema 'racisme, extreem-rechts en internet' zijn substantiële aanvullingen op z'n plaats. De eerste betreft discriminatoire uitingen in nieuwsgroepen en de tweede de Nederlandse websites.

Eerst de *nieuwsgroepen*. Het grootste deel van discriminatoire uitingen op internet speelt zich niet af op websites (www), maar in nieuwsgroepen. Daarin ontstaan discussies over nieuws en over tal van gebeurtenissen als de parlementaire enquête over de Bijlmerramp, het vredesproces in het Midden-Oosten, het protest tegen asielzoekers in Kollum. Deze discussies blijken in een aantal gevallen racistische bijdragen uit te lokken.

³ ANP, 22 maart 2000.

Het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) kreeg in de periode van 21 maart 1998 tot 21 maart 1999 42 meldingen over nieuwsgroepen (tegen 38 over websites). Daarnaast heeft het MDI in een aantal nieuwsgroepen gericht gezocht naar discriminatoire uitlatingen. Tot de voorbeelden van 'headers' die het MDI hiervan in zijn jaarverslag (1998-1999) geeft behoren de volgende:

- 'Re: de zionistische complot?'
- 'Jodenvolk'
- 'Re: kanker joden'
- 'Re: Joden zijn lief, de Israëliische politiek is een imitatie van Hitler's ideeën'
- 'Een Turk en een kankerjood'
- 'Islam rot op'
- 'Turkse kut-muziek'
- 'De moslim terreur'
- 'Moslims: opkankeren'
- 'Witte illegalen – eigen volk eerst'
- '6 negers en een mooie blanke vrouw'
- 'Heil Hitler'
- 'Negerbloed vs blank bloed'
- 'Verschil tussen een dief en een homo?'

Deelnemers aan de nieuwsgroepen zijn vaak veelschrijvers en onder hen bevinden zich enkele racistische veelschrijvers, zoals M. van 't N. die in juni 1999 werd aangehouden. Van 't N. had gedurende langere tijd in enkele nieuwsgroepen bij herhaling racistische en met name antisemitische uitlatingen gedaan. Enkele voorbeelden volgen hieronder.

- 'Het lijkt me vrij evident dat Joden de internationale financiën en pers en ook vele regeringen diep hebben geïnfiltrerd, en de laatste jaren systematisch telkens weer nieuwe slachtoffers uitzoeken om dan de druk zo op te voeren dat ze maar wat weggeven om er vanaf te zijn.'
- 'De Joodse lobby begint echter in toenemende mate een gevaar voor de westerse stabiliteit te worden.'
- 'Revisionisme (...) betekende tot voor kort het propageren van de "Auschwitzluge" – het idee dat er niemand vergast zou zijn. Inmiddels tracht men dit echter uit te bouwen tot iedereen die niet langer de officiële (en feitelijk onhoudbare) propagandaversie van de Endlösung wenst te aanvaarden.'

Deze strafzaak is de eerste wegens discriminatie via nieuwsgroepen op internet. Het is aannemelijk dat er meer zullen volgen want er zijn, zoals gezegd, nog enkele racistische veelschrijvers. Een van hen bedient zich van het pseudoniem 'Theo 1610' en nam in oktober 1999 deel aan een discussie over het asielvraagstuk die naar aanleiding van 'Kollum' was losgebarsten. Toen aan Theo 1610 werd gevraagd wat hij zelf van asielzoekers vond, antwoordde hij met de tegenvraag 'Wat vind je van muskusratten?'

Eind 1999 heeft het MDI zich in een uitvoeriger onderzoek bezig gehouden met vier populaire Nederlandstalige nieuwsgroepen:

- nl.politiek
- soc.culture.netherlands
- nl.religie

- nl.burgerrechten

Het onderzoek, dat op 2 december 1999 werd gepubliceerd, was gericht op de in de maand november 1999 gedane postingen. Van de in het totaal ruim 15.000 postingen waren er volgens het MDI 152 strafbaar, 256 beledigend en 650 'tendentieus'. Onder dit laatste verstaat het MDI 'uitingen die niet direct strafbaar of beledigend zijn maar wel discriminatie bevorderen en een negatieve toon zetten ten opzichte van minderheden in Nederland.' Het gaat om uitlatingen als:

- 'Ik heb begrip voor de islamieten maar ik keur hun godsdienst niet goed'
- 'Er zijn al genoeg wegen, er zijn al genoeg buitenlanders, Nederland is vol...'
- 'Mijn vriendin ruimt zonder klagen zelfs Turkse stront op'
- 'Zwarte Piet moet gewoon een echte zwarte neger zijn! Ik word zo langzamerhand laddersat van al dat geouwehoer over discriminatie'.

Van de 152 volgens het MDI strafbare postingen zijn er 119 discriminerend en 33 antisemitisch van aard. Discriminatoir waren bijvoorbeeld:

- 'Zigeuners zijn gewoon bijna allemaal dieven, en Antillianen zouden ze zo goed als allemaal moeten retourneren naar de Antillen'
- 'Die Antilliaanse apen weten van wanten, half Nederland weten ze inmiddels al te verzieken. Zo gauw er zo'n debiele rukker hier in de buurt komt wonen lijkt het me heel verstandig er maar meteen een brandende fles benzine naar binnen te gooien (die granaten nog niet gevonden...).'

En antisemitisch:

- 'Ik vraag niets meer van de Joden dan dat ze zouden verdwijnen'
- 'De afgelopen 2000 jaar hebben zij over de wereld rondgezworven, ze hebben geleden, zijn verworpen en uitgemoord. De oorzaak daarvan is ook dat de Joden hun Koning, de Messias hadden verworpen, terwijl dat juist de reden was waarom het volk Israël in het leven geroepen was.'

Volgens het MDI is een belangrijke tendens het toenemend aantal postingen met uitlatingen die gericht zijn tegen asielzoekers. In hetzelfde onderzoek werd aandacht besteed aan discussies op websites van enkele politieke partijen, te weten de SP en de VVD.

'Gedurende de afgelopen twee maanden,' zo schrijft het MDI, 'ontvingen wij van internetgebruikers over deze fora een overmaat aan meldingen (23 SP, 45 VVD).'

De SP heeft inmiddels haar website aangepast zodat het niet meer mogelijk is anonieme of strafbare uitingen te doen. De VVD sloot het discussieforum op haar website en zal in de nabije toekomst wellicht ook met een 'beveiligd' forum komen.

Tot zover de nieuwsgroepen. De Nederlandse *websites* – racistisch dan wel rechtsextremistisch – zijn de laatste tijd in omvang toegenomen. Het gaat in de hier onderzochte periode bij elkaar om 35 websites. Die zijn overigens niet allemaal tegelijkertijd online of online geweest. Het is veeleer een beeld van komen en gaan, dit laatste meestal onvrijwillig. Om ze te rangschikken is de hier-

boven gehanteerde typologie minder geschikt en is gekozen voor een meer specifiek op de Nederlandse situatie toegesneden ordening.

Extreem-rechtse politieke partijen

Een categorie die hier amper nadere toelichting vergt: de websites van extreem-rechtse, politieke groeperingen die zich openlijk manifesteren en die aan verkiezingen (willen) deelnemen.

Extreem-rechtse organisaties

Het gaat hier om de sites van groepen die zich openlijk manifesteren, maar die geen politieke partij zijn, zoals Voorpost. Tot deze categorie wordt ook een aantal (on line) tijdschriften gerekend.

Racistische strijdgroepen

De racistische strijdgroepen op internet zijn de 'digitale verwanten' van de strijdgroepen die in het hoofdstuk over racistisch geweld de revue zijn gepasseerd. Zij zijn relatief extreem en meestal meer of minder anoniem.

Afzonderlijke personen

Soms is er geen sprake van organisaties of groepen, maar heeft de website een sterk individueel karakter. Dat geldt bijvoorbeeld voor die van de weduwe Rost van Tonningen. In andere gevallen is de aanbieder min of meer anoniem.

Militaria

Recent is de problematiek van ontsporingen bij de handel in militaria uit Hitler-Duitsland voor het voetlicht gekomen. In dit verband heeft met name de website van Westland Military Antiques de aandacht getrokken.

De Nazi-muziek scene

In het hoofdstuk over extreem-rechts is de nazi-muziek scene reeds uitvoerig aan de orde geweest.

Conservatieven

Deze categorie bevindt zich in een grensgebied. Het gaat om de websites van organisaties die niet zonder meer zijn te kwalificeren als 'racistisch' of 'rechts-extremistisch', maar die daarmee parallellen vertonen en/of die vanuit sommige expliciet extreem-rechtse kringen als verwant of bevriend worden beschouwd.

4.3 Extreem-rechtse politieke partijen

Centrumdemocraten

In april 1996 werd tijdens een televisieuitzending van de CD duidelijk dat de partij zich een plaatsje had verworven op internet. Het ging om een bescheiden homepage met telefoonnummers, informatie over lidmaatschap en een afgedrukt pamflet: 'Is voor u de maat ook vol?' De provider werd prompt overstelpt met protesten en omdat de CD via slinkse wegen – onder een andere naam – de site had bemachtigd besloot de provider de website te blokkeren.

Racisme, extreem-rechts en internet

Nederlandse websites (1997-1999)

Extreem-rechtse politieke partijen

- Centrumdemocraten
- Centrumpartij '86
- Nederlands Blok
- Volksnationalisten Nederland
- Nieuwe Nationale Partij Nederland

Extreem-rechtse organisaties

- Voorpost Nederland
- NLSV/LANS
- Onafhankelijke Nationale Persdienst (ONP)
- Sassem
- Nieuwe Bezems
- Heemland
- Het Runhild Collectief
- Bond Vrije Burgers
- Nederlands Heidenfront

Racistische strijdgroepen

- Nationaal Oranje Front Nederland
- Weerfront
- Volksfront 2000
- Anti Moslim Federatie
- De oorlog is begonnen
- Feyenoord Fanatics
- Rijnfront Jongerenkern
- Fatima
- Gay Nazi Front
- Nederlandse Nationalisten

Afzonderlijke personen

- F.S. Rost van Tonningen-Heubel
- Midgaard
- Atmoz
- Mister Typhoon
- Joris van Severen

Militaria

- Westland Military Antiques
- De Ordonnans

Muziek

- Berzerker Records
- Stormblast Magazine

Conservatieven

- Moonsekte
- Stichtingen voor vrijheid en veiligheid 'OSL'

Later dat jaar slaagde de CD erin een eigen website te starten bij de provider waar ook de CP'86 onderdak had gevonden. De site 'CD Digitaal!' werd buitengewoon sober gevuld. Er is bijvoorbeeld geen e-mail mogelijk en de sectie 'parlement' bevat slechts het zinnetje 'wegens werkzaamheden & verbeteringen tijdelijk niet toegankelijk'.

In oktober 1997 opende de CD naast 'CD Digitaal!' een nieuwe website. De nieuwe homepage was ondergebracht bij de Amerikaanse provider Geocities. Op deze site werden veel meer activiteiten ontplooid, maar na ongeveer een half jaar – ten tijde van de verkiezingen van 1998 – verdween deze site van internet. Resteert slechts de nu al jarenlang ongewijzigde 'CD Digitaal!', als afspiegeling van een voornamelijk inactief partijtje.

Centrumpartij '86

Van de Nederlandse extreem-rechtse partijen was de Centrumpartij '86 de eerste die zich een eigen website verwierf. Dat gebeurde in 1995 door bestuurder Mudde. De relatie tussen de partij en diverse, achtereenvolgende providers is complex en wordt gekenmerkt door allerlei pogingen van de CP om de providers om de tuin te leiden.

Verder zien we op de website een weerspiegeling van de tamelijk stormachtige ontwikkelingen die de partij de laatste jaren tot het verbod (eind 1998) heeft ondergaan.

In de loop van 1996 ontstaan hevige interne spanningen als gevolg van – onder andere – meningsverschillen over de juiste koers. Door de dreigende verbodsprocedure werden de toch al precaire onderlinge verhoudingen verder onder druk gezet. De spanningen monden eind 1996, begin 1997 uit in een scheuring. Daarna was de situatie als volgt. De radicalen (Mordaunt en Freling) gingen door met de CP'86 die een meer neonazistisch profiel kreeg. De andere groep (Beaux, Hoogstra en De Boer) richtte een nieuwe partij op: de VolksNationalisten Nederland. De VNN was een in vergelijking met de andere factie relatief gematigde extreem-rechtse partij. Van belang is verder dat Mudde de partij verliet om zich samen met een andere ex-CP'86-er, Rüter, op Voorpost te gaan richten.

Het radicale profiel van de CP'86 kwam op de website onder andere tot uitdrukking in links naar de neonazi-sites Alpha en National Alliance. In juni 1998 werd de website van CP'86 aanzienlijk versoberd: diverse secties verdwenen, alsmede de mogelijkheid tot email-contact. In oktober 1998, nog voordat de partij door de rechter werd verboden, verdween de homepage van het net.

Nederlands Blok

Het in Utrecht gevestigde Nederlands Blok zette in 1995 haar eerste bescheiden stap op het internet, maar de webpagina verdween na korte tijd weer. In 1996 doet de partij een nieuwe poging met een eenvoudig uitgevoerde homepage: 'Nederlands Blok: eerlijk, actief en duidelijk'. De partij noemt enkele punten van haar programma, zoals pro-remigratie, gedwongen afkicken, geen afbraak van sociale voorzieningen, en woonruimte verdeling 'zonder vaag voorkeursbeleid'. Verder wordt volstaan met de vermelding van adresgegevens en stelt verdere ontwikkeling van de homepage in het vooruitzicht. Dit laatste is mondjesmaat geschied: de toevoeging van een emailadres. In 1999 is er een tweede homepage van het Nederlands Blok bijgekomen:

'Nederlands Blok: Eerlijk, actief en duidelijk
Ongetwijfeld heeft u wel eens gehoord van het Nederlands Blok. Kranten en televisie hebben veel aandacht besteed aan ons pro-remigratie-standpunt en onze voorstellen voor gedwongen afkicken.'

Deze tweede site is al even sober als de eerste en de meeste secties zijn 'under construction.'

Volksnationalisten Nederland

Eind 1997 waren de van de CP'86 afgescheurde Volksnationalisten Nederland met een homepage op internet present. In de loop van 1998 ontwikkelde de VNN zich tot de verreweg meest actieve Nederlandse extreem-rechtse partij op het net. De website was veelzijdig en werd regelmatig onderhouden. Toen de VNN opging in de in juli 1998 opgerichte Nieuwe Nationale Partij (NNP) vormde de website van de VNN de basis voor die van de nieuwe partij. Dit kreeg uiteindelijk z'n beslag in oktober 1998.

Maar de verdwenen website van de VNN bleek nog een staartje te krijgen. Het betrof een serie racistische cartoons die door de partij op haar website was gezet. De VNN meende dat het ging om 'bijzonder mooie spotprenten die de waarheid vertegenwoordigen'. Diverse aangiften (van het Amsterdamse discriminatiemeldpunt, het Meldpunt Discriminatie Internet en Landelijk bureau Racismebetrijding) leidden tot strafvervolging van de voormalige VNN-bestuurders Beaux en De Boer. Op 13 juli 1999 werden zij wegens aanzetten tot discriminatie en haat door de Haagse politierechter conform de eis veroordeeld tot een maand cel.

Het is de eerste keer dat in Nederland een veroordeling plaatsvindt wegens discriminatie op internet. De NNP reageerde als volgt:

De oude internetpagina's van de in oktober 1998 opgeheven VNN, zijn toch nog even in opspraak gekomen. (...) Onze politiek rode justitie vond het nodig om die oude koeien uit de sloot te vissen, hoewel die pagina's al bijna een jaar van internet waren verdwenen. (...) Die pagina's bevatte een hele serie bijzonder mooie spotprenten over de multicultuur en politiek gehannes. Hierin werden politici en hun justitie uiterst belachelijk gemaakt. Dat vonden de Haagse heren niet zo leuk, vandaar vervolging door justitie (...) Het kader van de NNP heeft deze pagina's ook opgevraagd en zeer kritisch bekeken, en kon met de beste wil van de wereld GEEN ENKELE discriminerende tekst vinden!!! Hetgeen dus duidelijk iets zegt over politici en justitie zelf...

Nieuwe Partij Nederland

Wat voor de site van de VNN gold geldt ook voor die van de NNP: het is een weerspiegeling van verreweg de meest actieve extreem-rechtse partij. Er wordt geopend met de belangrijkste punten uit het programma: 'sociaal en rechtvaardig, herstel van vrijheid, herstel van de democratie, herstel van de vrijheid van meningsuiting, harde aanpak criminaliteit, weer veilig over straat'.

De webpagina's van de NNP bevatten informatie, zoals het volledige partijprogramma, on line versies van delen van het partijblad *Barricade*, persberichten, discussienota's en een rubriek 'laatste nieuws'. Net als bij de VNN-site kan men door op de Nederlandse vlag te klikken het Wilhelmus beluisteren.

4.4 Extreem-rechtse organisaties

Voorpost (Nederland)

Met de opleving van Voorpost (Nederland) na de crisis in de Centruumpartij '86 kwam de aandacht voor het nieuwe medium internet. Dit was mede het gevolg van de 'transfer' van Mudde naar Voorpost. De website ging in januari 1999 van start. Er zijn secties 'kennismaking', 'contact', 'nieuws', 'agenda', 'verwijzingen' en last but not least het Voorpost-blaadje *Revolte*. Sedert het ontstaan van de Onafhankelijke Nationale Persdienst (ONP) - zie hieronder - heeft Voorpost er in feite een website bijgekregen, al zijn beide in naam onafhankelijk van elkaar.

NLSV/LANS

De zeer kleine maar actieve Nederlandse Studentenvereniging heeft van meet af aan – de oprichting vond eind 1996 plaats – een website gehad. Dat ging overigens niet zonder slag of stoot.⁴ Omdat aan enkele voorwaarden niet was voldaan werd de NLSV-webpagina een tijdlang verwijderd. De uitingen van de NLSV op de website zijn relatief gematigd en haar extreem-rechtse identiteit wordt veeleer duidelijk uit de links: in Nederland naar Voorpost en de Onafhankelijke Nationale persdienst (ONP) en in het buitenland naar extreem-rechtse formaties in België en Duitsland. De NLSV heeft zich eind 1999 omgedoopt in LANS: Landelijk Actieplatform voor Nationalistische Studenten. De website werd dienovereenkomstig aangepast.

Sassem

De site dateert uit 1997 en opent met een foto van het bord 'Sassenheim', waarvan zoveel letters zijn weggehaald dat 'Sassem' overblijft. Verder is het onderstaande verkeersbord met de aangegeven maximale snelheid van 50 km per uur aangepast: de nul van de vijftig is veranderd in een keltisch kruis, het symbool van – onder andere – de verboden Centruumpartij '86.

De website is gecreëerd door Tim Mudde en kan worden gezien als wat vandaag de dag wel een 'digitaal trapveldje' wordt genoemd. Het is allemaal niet heel serieus bedoeld. Wat onverlet laat dat Mudde hier en daar scherp uithaalt, anders gezegd: zich racistisch en antisemitisch uit.

De Onafhankelijke Nationale Persdienst (ONP)

Op 1 januari 1999 ging de Onafhankelijke Nationale Persdienst (ONP) van start. De ONP houdt zich naar eigen zeggen bezig met 'actueel nieuws over en van de nationale beweging in Nederland' en wordt bestierd door Tim Mudde. Op de digitale nieuwsberichten van de 'persdienst', die regelmatig – wekelijks, soms dagelijks – verschijnen, kan men zich elektronisch abonneren. Wat het laatste betreft is Mudde niet kieskeurig, want vriend en vijand lijken welkom te zijn. In de berichtgeving van de ONP is het thema 'Voorpost' en wat daarmee te maken heeft tamelijk dominant.

Vermeldenswaardig is het overzicht van 'nationale' bladen op de webstek. In december 1999 werden op de lijst genoemd:

⁴ Vgl. website Kafka: www.antifa.net/kafka.

- *Barricade*, het partijblad van de NNP
- *Civis Mundi*, het tijdschrift van S.W. Couwenberg
- *Groen rechts*, blad van de gelijknamige organisatie
- *Heemland*, van de stichting Heem
- *Noorderlicht*, partijorgaan van het Nederlands Blok
- *Revolte*, blad van Voorpost
- *SOS Nieuwsbrief*, een aan Voorpost gelieerd blaadje
- *Sta Vast*, tijdschrift van de Stichtingen voor Vrijheid en Veiligheid 'OSL'
- *TeKos*, een blad van de extreem-rechtse Vlaamse Delta-stichting
- *Weerwoord*, blad van het LANS (voorheen NLSV)

Nieuwe Bezems

Zowel op internet als gewoon op papier gedrukt verscheen in de zomer van 1999 een nieuw extreem-rechts blad, getiteld *Nieuwe Bezems*, *nationalistisch periodiek*. De man achter dit blad is, het wordt eentonig, weer Tim Mudde. Met het blad wordt beoogd diverse doelgroepen, van radicaal tot minder radicaal, te bedienen. Vooralsnog lijkt het blad vooral bij Voorpost te passen.

De bezem is overigens een fascistisch symbool dat al tien, vijftien jaar voor de Tweede Wereldoorlog werd gebruikt. Mudde is zich daarvan bewust, zoals hij overigens ook al op de Sassemsite duidelijk heeft gemaakt.

Heemland

In 1999 verscheen het *Nationalistisch Tijdschrift Heemland* op internet. Het woordgebruik – 'webstek' en 'thuispagina' – verradt een 'Dietse' oriëntatie in de stijl van Voorpost. De slagzin luidt 'Heemland: nederlands van ganser harte'. Het blad richt zich naar eigen zeggen tot

...allen die zich betrokken voelen bij een nationaal gezinde politiek in de Nederlanden. Het is de politiek maatschappelijke overtuiging van de redactie dat elk land een eigen tehuis, een eigen heem, dient te bieden aan zijn inheemse bevolking, ook in het oude werelddeel Europa. Zo vindt zij dat Nederland er in de eerste plaats is voor de eigen Nederlanders, dat Nederland ons heemland is en niet zomaar een woonland voor verschillende volken en groepen, die hier neer willen strijken. (...) De redactie schenkt aandacht aan het streven van regionaal- en nationaalgezinde stromingen in de lage landen bij de zee, die zich willen inzetten voor behoud en herstel, versterking en ontplooiing van de nederlandse aard van deze gewesten.

Het blad verschijnt onder auspiciën van de Stichting Heem. Hoofdredacteur is M. Giessen, een veteraan in het Nederlandse rechtsextremisme van de jaren tachtig en negentig en kwalificaties gelden ook voor andere namen die we op de site aantreffen, A. Vierling en M. Rüter.

Het Runhild Collectief

Zoals reeds uitvoerig werd vermeld zijn de acties van extreem-rechts tegen politieke tegenstanders medio jaren negentig toegenomen. Min of meer gelijktijdig zien we een intensivering van daaraan verwante 'anti-antifa'-activiteiten: onderzoek naar personen en instellingen die zich bezighouden met de bestrijding van extreem-rechts. In augustus 1999 vond een bundeling van krachten plaats en ontstond het Runhild Collectief, dat van meet af aan over een website beschikte. Daarop was een krantenfoto te zien van de actie van AFA tegen

de bijeenkomst van Voorpost in mei 1999. Het Runhild Collectief vroeg om informatie over de identiteit van de personen op deze foto. In november 1999 werd de Runhild-website door toedoen van de (Duitse) provider verwijderd.

Bond Vrije Burgers

Na de totstandkoming van de Oostenrijkse regering met de extreem-rechtse FPÖ, begin 2000, verscheen de homepage Bond Vrije Burgers. De 'vrije burgers', die zich blijkens links vermoedelijk in de kring ONP/LANS bevinden, betuigen sympathie aan de nieuwe Oostenrijkse regering en gaan tekeer tegen tegenstanders van deze regeringscoalitie. Daarbij moet met name de Europese Unie het ontgelden:

De E.U. is (...) een ondemocratische supranationale instelling, die de democratie in Oostenrijk probeert te saboteren en te manipuleren! (...) Als de E.U. Oostenrijk en het Oostenrijkse volk tijdens de coalitiebesprekingen voor een nieuwe regering bedreigt en chanteert, dan is dat een uiting van ondemocratische gezindheid tegenover soevereine staten en een arrogante houding tegenover de democratische rechten van de burgers. Blijkbaar is de E.U. bang voor de eigen burgers, en wil zij onwelgevallige partijen en regeringscoalities rigoureuus de kop indrukken, zodat er geen daadwerkelijke oppositie binnen Europa gevoerd kan worden!

Nederlands Heidenfront

Het 'Heidenfront' is ontstaan in de Scandinavische landen en lijkt zich de laatste jaren wat meer uit te breiden naar andere Europese landen, onder andere Duitsland. Het Heidenfront verheerlijkt het 'roemrijke germaanse verleden' en is georiënteerd op satanisme. Dit laatste kan gepaard gaan met geweldpleging tegen bijvoorbeeld christelijke kerken. Het Heidenfront is wat in het Duits wel wordt genoemd een *Gesinnungsgemeinschaft*, een klik van geestverwanten. Het 'front' is in organisatorisch opzicht diffuus: er is geen sprake van een organisatorische structuur met statuten, een zetel, bestuur en leden. In dit opzicht kan er een parallel worden getrokken met White Power. In Nederland heeft het Heidenfront ('Wodan met ons!') slechts een handjevol voornamelijk zeer jonge aanhangers, waarvan een enkeling zich heeft schuldig gemaakt aan vernielingen (aan kerken en kerkhoven). In 1999 is er enkele maanden een homepage van het Nederlandse Heidenfront geweest – ondergebracht bij een Amerikaanse White Power-groep – om vervolgens weer om onduidelijke redenen te verdwijnen.

4.5 Racistische strijdgroepen

Nationaal Oranje Front Nederland

Achter de website van het Nationaal Oranje Front Nederland (1998) gingen, naar eigen zeggen, enkele studenten schuil. Zij zeiden trots te zijn op 'Nederlandse helden' als Willem van Oranje en Johan Cruijff en een afkeer te hebben van vreemdelingen en van 'dissonanten als homofielen en travestieten'. Het NOFN heeft behoefte aan een politieke partij die de kloof tussen de VVD en de CD opvult, waarna een adhesiebetuiging volgt aan het adres van de NVU, CP

en CD. Maar helaas, zo werd gesteld, ontbreekt het deze partijen aan een be-
gaafd leider als Adolf Hitler. Het doel van het NOFN:

Nederland moet ontdaan worden van de alsmaar groeiende hoop onkruid
in onze samenleving. Onkruid dat pasontluikende plantjes verstikt en vol-
groeide planten vertrapt. Onkruid (asielzoekers), pasontluikende plantjes
verstikken (Nederlandse meisjes verkrachten, Nederlandse jongens neer-
steken), volgroeide bloemen vertrappen (het beroven van bejaarde Neder-
landers).

Vreemd genoeg werd direct na deze racistische tirade afstand genomen van
Hitler, van neonazi's, van geweld en van racisme in het algemeen.

Nadat de provider door het Meldpunt Discriminatie Internet – in april 1999 –
was geïnformeerd over het racistische gehalte van de site, werd deze van inter-
net verwijderd.

Anti Moslim Federatie

In april 1999 werd bij het MDI melding gemaakt van een wel zeer grof racisti-
sche website, de Anti Moslim Federatie. Deze groep richtte zich met name te-
gen Marokkaanse migranten in Nederland. Zo viel op de site het volgende te le-
zen:

...deze parasieten van de maatschappij zijn met miljoenen naar Nederland
gekomen omdat een of andere boomaap hier met z'n TAMTAM over heeft
getrommeld dat hier domme blanken wonen. En dat deze domme blanke
onze buitenlandse vrienden wel ff helpt. Nou, nu is het over. Het wordt tijd
voor ZYKLON B. Zyklon B is een groepering die door middel van de volgen-
de lijst systematisch Marokanen marteld en ze laat merken waartoe Neder-
landers eigenlijk wel niet toe in staat zijn. (...)

Om lid te worden van de Zyklon B groepering dient u aan 3 dingen te vol-
doen: een Nederlander zijn (minstens 3 generaties), een diepe haat voor
marokanen koesteren, de wil om een marokaan dood te maken.

Het MDI richtte zich tot de Amerikaanse provider met een vertaling van diverse
racistische passages van de website. Daarop werd de site van Anti Moslim Fe-
deratie verwijderd.

Weerfront

Begin maart 1999 verscheen het zogeheten 'Weerfront' met een homepage op
internet. De site opende met 'Weerfront – De Nieuwe Orde In Nederland voor
het Arische Volk'. Vervolgens waren hakenkruisen en andere symbolen uit Hit-
ler-Duitsland te zien. Wie met de muis doorklikte kreeg onversneden racisti-
sche teksten voorgeschoteld, zoals

De bezem door Nederland Alle niet Nederlandse elementen eruit, d.w.z. alle
allochtonen, joden, homoseksuelen en corrupte personen', 'meer geld voor
onderwijs, medische zorg en wetenschap meer onderwijzers kleinere klas-
sen geen allochtonen onderwijzers allochtonen geen toegang voor onderwijs
en medische zorg geven', '(...) hogere uitkeringen mensen in de WAO moe-
ten meer geld krijgen, of werk krijgen zodat ze uitkeringen en kinderbijslag
voor allochtonen kunnen stopzetten.' 'Parlement vereenvoudigen geen da-
genlange debatten meer snellere beslissingen nemen geen allochtonen in
het parlement geen enquetes meer van dingen die een tijd geleden zijn ge-
beurd.

Wat behalve het racisme opvalt is het eigenaardige gebruik van de Nederlandse taal. Beide springen des te meer in het oog bij de samenvatting die het Weerfront van zijn standpunten geeft:

Waar weerfront voor staat

1. Het witte ras De onoverwinnelijke samenleving van de arische natie, en het hogeniveau van de westerse cultuur en technologie.
2. Onze arische natie komt eerst Eerst voor alle buitenlandse invloeden of interesses zonder buitenlandse militaire tussenkomst.
3. De grondwet Zoals hij origineel is geschreven en bedoeld. Het beste systeem van de overheid ooit toegerijkt aan het volk
4. Gooi joden, homoseksuelen, negers en alle andere niet pure arische mensen uit ONS land. De buitenlanders stromen ons land binnen krijgen betaald van de bijstand voor hun niks doen. Ze stelen onze banen en zijn de grootste groep criminelen in Nederland. We zijn het goed ziek om voor deze mensen te betalen. Schop ze er uit of stop ze onder de grond maar hier zijn ze niet langer welkom.
5. Vechten voor witte rechten.

Van het bestaan van de website werd melding gedaan bij het MDI. Het meldpunt informeerde de provider over de aard van de Weerfront-site, waarop de provider de website blokkeerde. Deze gang van zaken herhaalde zich bij drie andere providers waar het Weerfront zich had genesteld. Op 19 maart 1999 verdween de website van Weerfront van internet (tijdelijk, zoals later zou blijken). Op het oorspronkelijke adres viel te lezen: 'This account has been disconnected. You have reached this page after typing an URL that was in conflict with our site policy.'

Volksfront 2000

Racistisch, maar veel gematigder dan Weerfront en de Anti Moslim Federatie is de website Volksfront 2000. Men beklagt zich erover dat Nederland vol is en dat er dagelijks vluchtelingen naar ons land komen. Buitenlandse jongeren zouden 'asociaal' gedrag vertonen, waartegen door de regering niets wordt ondernomen.

'Veel buitenlanders', zo wordt gesteld, 'lopen gewoon met messen op straat is dat normaal? Nee, denk ook aan uw kinderen, u wilt toch ook dat deze straks veilig over straat kunnen lopen.

Wij vinden dat buitenlanders zich aan moeten passen aan de Nederlandse cultuur!

Het Volksfront roept iedereen die er ook zo over denkt zich per email aan te melden. De redeneertrant op deze website is het geijkte betoog van racistische partijen als de NVU, de CP en de CD: ongecontroleerde immigratie, immigranten bezorgen grote overlast, de overheid blijft passief, sluit u zich aan...

De oorlog is begonnen

In augustus 1999 kwam de site 'De oorlog is begonnen' on line. De oorlog die de aanbieders voor ogen staat is die tegen de criminaliteit van allochtonen.

'Zoals Holland bekend stond om zijn tulpen, klompen en kaas, zo staan bepaalde volken bekend om hun handel in drugs. Als men als gast in het land komt dient men zich als gast te gedragen. De opgebouwde privileges

en rechten dienen verdiend te worden door de werkzaamheden die men verricht.'

De bezoeker werd opgeroepen persoonlijke gegevens over criminelen via email te melden. De aanbieders zouden deze dan op de site plaatsen en gaven daarvan een voorbeeld. Over de oplossing van de misdaadproblematiek wordt het volgende gesteld:

En begrijp goed dat het een HEILIGE WET is, terug te vinden in de BIJBEL, maar ook terug te vinden in welk heilig geschrift dan ook. Een ieder die een anders grondgebied steelt dient terstond gedood te worden!

De aanbieders claimden niets te maken te hebben met 'extreem-rechts o.i.d.' en geen rassenhater te zijn.

Wij zijn gewone burgers en zijn het alleen erg zat en wij wensen terugkeer naar een sociaal land met goede normen en waarden!

In december 1999 werd de website op verzoek van het MDI door de provider verwijderd.

Feyenoord Fanatics

De site Feyenoord Fanatics 'De nieuwste Feyenoord liederen' bevatte een collectie antisemitische kreten, teksten voor spreekkoren en strijdliederen. Enkele voorbeelden:

Daar in dat Zeister gebouw in de bossen. Daar zijn de johode rijk en tevrede.
Daar in dat Zeister gebouw in de bossen. Daar telt je geld en je neus echt wel mee!

Wat is dat voor een jood? Die jood uit Nederland. Hij is gemaakt van jodenzaad, dat is Frank Verlaat!!!!

Meindert Tjoelker was een jood, was een jood, was een joo-o-ood!!!!

Na slechts enkele dagen on line te zijn geweest werd de website op verzoek van het MDI door de provider verwijderd.

Rijnfront Jongerenkern

Enigszins op de Feyenoord Fanatics gelijkend was de kwestie van de website van de Rijnfront Jongerenkern. Deze groep fans van de voetbalclub Vitesse maakten begin 2000 een webpagina waarop een afbeelding van de gekleurde speler Zico Tumbo van De Graafschap naast die van een aap werd geplaatst. Daaronder stond de tekst 'zoek de tien verschillen'. De besturen van beide clubs reageerden geschokt waarop de site door de makers zelf werd gesloten. In de plaatst daarvan verscheen een tekst met uitleg – het was bedoeld als 'niets meer dan voetbal humor' – en met uitgebreide excuses.

Fatima

'Fatima' staat voor 'Front Anti Turk Islamiet Marokkaan Arabier' en dateert van 1999. De homepage bevatte grof racistische teksten. Fatima stelde zich als doel allochtonen in Nederland 'uit te roeien, om ervoor te zorgen dat ons land gezuiverd blijft van alle onzuiverheden, zoals negers, Turken en dergelijke. Dit doen wij omdat deze rassen onzuiver en slecht voor onze samenleving zijn (...)' Er werd gerept van een organisatie en van leden, maar de personele omvang van 'Fatima' is hoogstwaarschijnlijk zeer bescheiden. Nadat de provider door

het Meldpunt Discriminatie Internet was gewezen op de racistische inhoud, eind 1999, werd Fatima – binnen enkele uren! – verwijderd.

Gay Nazi Front

Het zogeheten Gay Nazi Front (GNF) heeft een met een keltisch kruis getooid homepage van bescheiden omvang. Het gaat voornamelijk om een reeks links naar sites van skinheads, extreem-rechtse partijen en naar lectuur als de *Turner Diaries*; voorts naar een 'franstalig hardcore SM-magazine' en naar 'gay nazi kontakten, maar wel tegen betaling...!!'

Nederlandse Nationalisten

Veel omvangrijker is de website van de Nederlandse Nationalisten. Er zijn diverse secties, zoals 'moppen en andere ongein', 'funpics', 'discussieforum', 'gastenboek' en links (naar de Nieuwe Nationale Partij, Voorpost en NLSV). In een verklaring vooraf valt onder meer het volgende te lezen:

Deze site komt voor sommige mensen misschien nogal schokkend over. Maar het enige wat ik met deze pagina wil aangeven is dat wij Nederlanders eens wat trotser moeten zijn op ons land. En dat de turken en marokkanen in ons land de afgelopen tijden wel heel erg nadrukkelijk in ons land aanwezig zijn geweest. Het is gewoon een feit dat in verhouding de meeste strafbare feiten door turken en marokkanen worden gepleegd. Maar ik ben ABSOLUUT geen voorstander van de oplossing die Hitler dacht te hebben, sterker nog ik wordt al misselijk als ik aan die man denk. Mensen die nog wel een zekere liefde voor Hitler hebben moeten eens een keer naar Auswitsch gaan, ik benieuwd of ze er dan nog zo over denken. DIT NOOIT MEER!!!!

De hier beleden distantie van het nationaal-socialisme laat onverlet dat men in de meeste secties uitingen van uitgesproken racisme kan aantreffen. Zo schrijft 'Andre' in het gastenboek:

ik hoop dat het fucking koud wordt deze winter!!! ik lach me altijd dood als het koud is. zie je al die kut murken en die negers helemaal ingepakt buiten rondlopen alsof we hier op antartica leven ofzo haaa.

En iemand die zich The Butcher noemt:

Het principe van deze page is wel goed. Ik ben zelf ook geen nazi ofzow, maar wel extreem rechts, en ik kan me goed voorstellen dat steeds meer nederlanders een hekel krijgen aan een bepaald kansloos volkje dat zich in ons land heeft gevestigd...Maar een site zoals dit moet kunnen tog? Dit is een vrij land – en daarom zitten die zwartbakken ook hier ja! – en in een vrij land hoort een eigen mening.

4.6 Afzonderlijke personen

F.S. Rost van Tonningen-Heubel

De weduwe van NSB-voorman Rost van Tonningen staat bekend vanwege haar onwankelbare geloof in het nazisme en geldt als de personificatie van hen die tijdens de oorlog met de Duitse bezetter hebben geheuld. Wanneer zij zich uitsprekt over de oorlog, de NSB of over hedendaagse verwante groeperingen,

dan trekt dat steevast veel aandacht. In de zomer van 1999 trok de bejaarde Rost van Tonningen – ze werd geboren in 1914 – de aandacht met het plan in een Duits kasteel dat door Himmler werd gebruikt een SS-museum te vestigen.⁵ Korte tijd later verscheen een groot interview met de ‘Zwarte Weduwe’ in *De Groene Amsterdammer* (25-8-99). Bij die gelegenheid verklaarde zij:

In wezen is geen enkele jood vermoord. In Auschwitz zaten ook niet-joden. Als je de Poolse gegevens nagaat, zijn er iets meer dan achthonderdduizend mensen overleden. Gewoon, aan natuurlijke oorzaken. Het is natuurlijk niet zo dat een kamp een luxe hotel is. Auschwitz was geen vijfsterrenhotel.

Eind oktober 1999 werd bekend dat de ‘Zwarte Weduwe’ over een website beschikte. Daarop werd onder andere haar boek ‘Op zoek naar mijn huwelijksring’ te koop aangeboden. In 1992 was Rost van Tonningen door de strafrechter veroordeeld wegens een aantal antisemitische passages uit dit boek. Enkele uren na een ANP-bericht over de website werd deze door de Nederlandse provider verwijderd.

Inmiddels boog het Openbaar Ministerie zich over een eventueel strafrechtelijk ingrijpen. Eind november maakte justitie bekend dat Rost van Tonningen niet zal worden vervolgd. De motivering luidde als volgt. Op de bewust webpagina hadden geen passages gestaan waarop zij in 1992 was veroordeeld en de website – met de aanbieding van het boek – was vrijwel onmiddellijk weggehaald waardoor vrijwel niemand van de aanbieding gebruik heeft kunnen maken.

Midgaard

De website met de aan de Edda ontleende naam ‘Midgaard’ behoort aan systeembeheerder E.M., die zijn identiteit allerminst onder stoelen of banken steekt. Hij staat er met naam, adres, telefoonnummer, bloedgroep en banknummer op. Zijn website oogt op het eerste gezicht tamelijk onschuldig en bevat allerlei (persoonlijke) informatie die niets met racisme of rechtsextremisme te maken hebben. Minder onschuldig evenwel zijn de links naar buitengewoon racistische Amerikaanse websites – National Alliance en Stormfront – en de vermelding van zijn lidmaatschap van de Nieuwe Nationale Partij. Onlangs werd deze vermelding verwijderd.

Zeker niet onschuldig, maar ronduit kwaadaardig zijn de antisemitische postings van E.M. op enkele Amerikaanse mailinglists. Zo ontvouwde hij op 5 mei 1998 aan Stormfront zijn gedachten over een soort ‘Endlösung’. Volgens E.M. zijn er diverse manieren om aan het ‘joodse gevaar’ het hoofd te bieden:

1. Accept the danger, but don't take the risk to eliminate the Jews. Try to cooperate with them (...)
2. Kill them all.
3. Don't accept the danger, just believe Jews are good people. Try to become friends with them
4. Divide the Jews in two parties. Make capitalism the enemy of liberalism. Cooperate with the capitalist-oriented Jews to drive out the blacks. Yes, we have to live with the Jews but at least we have got rid of the blacks.

⁵ Zie het *Algemeen Dagblad* van 8 mei 1999.

I think option 4 is the most realistic. On the moment, Jews are too powerful for a direct attack. And they are too smart to be fooled. (...) I'm afraid we'll never get rid of the Jews. We tried some 50 years ago – look at the results! A soft approach can be far more effective, like the water that erodes the rocks on the shore.

Atmoz

Een zeer morbide website waar men wordt geconfronteerd met een serie foto's van verminkte lijken. De aanbieder zegt met de foto's duidelijk te willen maken hoe hij over buitenlanders denkt.

(...) heb me ff de tering gezocht naar een leuke foto en hieronder is hij dan afgebeeld. Ja een Turk die is omgebracht door een KOERD! Grappig!!! Mogen ze wel vaker doen! Het begint wel op de rotten site te lijken! Alleen dit zijn toch maar TURKEN!!!!

Begin 1999 werd deze site op verzoek van het MDI door de provider verwijderd.

Mister Typhoon

Op deze aan Adolf Hitler opgedragen website werd de bezoeker als volgt ontvangen:

Welkom op de niet-officiële homepage van Mister Typhoon. Iedereen is welkom behalve minderwaardig ras.

De homepage bevatte – behalve enkele citaten van de Führer – niet veel meer dan links. Zo kon men naar websites van de Klu Klux Klan, White Power, en naar sites met *Mein Kampf* en een redevoering van Hitler.

In het najaar van 1999 is Mister Typhoon van internet gehaald.

Joris van Severen

De homepage 'Het Dietse Rijk en Orde, een Joris van Severen Heemblad' is een digitaal monument dat gewijd is aan de Vlaamse fascist Joris van Severen (1894 – 1940), de leider van Verdinaso (het Verbond van Dietse Nationaalsolidaristen). Van Severen was tijdens het interbellum een van de drie grote fascistische leiders in België. De andere twee waren De Clercq en Degrelle, leiders van respectievelijk het Vlaams Nationaal Verbond en Rex.

Zelfs in extreem-rechtse kringen gold Van Severen als een radicale antisemiet. Zo vond hij Hitlers optreden tegen de joden in (vooroorlogs) Duitsland te mild en zei dat de 'Dietsers' dat in 'Dietsland' heel wat voortvarender zouden doen. Dietsland, dat was volgens Van Severen Vlaanderen en Nederland zonder de Friezen. Later verliet hij de 'Dietse' gedachte en stond hij een hereniging voor van het Bourgondische rijk.

Na de Duitse inval op 10 mei 1940 werd Van Severen opgepakt en enkele weken later samen met eenentwintig anderen door Franse militairen doodgeschoten.

De homepage ter nagedachtenis aan Joris van Severen is opgezet vanuit de kring van het NLSV/Lans, al is er op de site geen zichtbare verbinding.

4.7 Militaria

Aan de handel in militaria uit de Tweede Wereldoorlog is op zichzelf niets verkeerd zolang er wordt voorzien in een historische belangstelling. Anders wordt het wanneer er sprake is van bijvoorbeeld illegale wapenhandel of om verheerlijking van het nazisme. Voorts kan de handel in nazi-artikelen onder bereik komen van de antiracisme-wetgeving, bijvoorbeeld bij de verkoop van *Mein Kampf*. Of de handel kan vermengd raken met die in neonazi-artikelen, zoals mokken of T-shirts met nazi-symbolen of muziek van skinheadbands. Recent is de problematiek van ontsporingen bij de handel in militaria uit Hitler-Duitsland voor het voetlicht gekomen. In dit verband heeft met name de website van Westland Military Antiques de aandacht getrokken.

Westland Military Antiques

Via de website van Westland Military Antiques, zo werd in september 1999 bekend, werden grote hoeveelheden militaria uit het Derde Rijk te koop aangeboden. Daartoe behoorden nazi-artikelen als een jasje van een SS-Hauptscharführers, die kampbewaker zou zijn geweest, zeep in SS-verpakking, delen van servies met SS-symbolen en een blauwwit gestreepte jas die door concentratiekampgevangene was gedragen. Tot het assortiment behoorde ook uniformstukken van nazi-formaties als de SA en de Hitlerjugend, alsmede identiteitsplaatjes met 'Kriegsmarine' of 'Auschwitz' erop. De naam 'Westland' leek te verwijzen naar het gelijknamige regiment van een SS-pantserdivisie, waarin tijdens de oorlog Nederlandse Waffen-SS'ers dienden.

De Westland-site riep weerstanden op en leidde tot negatieve publiciteit. Daarin werd de vraag opgeworpen in hoeverre er behalve een weerzinwekkende handel ook sprake was van strafbare feiten. Volgens justitie was dit laatste niet het geval.

De eigenaar van het in Renkum gevestigde Westland wees alle beschuldigingen van de hand, maar bracht onmiddellijk enkele wijzigingen aan op de website. De aanbieding van de omstreden spullen werd verwijderd en op de hoofdpagina plaatste hij de volgende verklaring:

Een aantal pagina's van deze site kan door sommige bezoekers als confronterend worden ervaren. De eigenaar van deze site heeft geen binding met het nationaal socialisme zoals gebezigd voor en tijdens de tweede wereldoorlog en heeft geen politieke en/of andere motieven dan het verwerven en verkopen van deze artikelen aan bonafide musea en verzamelaars. Daarom worden alle objecten m.b.t. het Duitse derde rijk uitsluitend verkocht ter verwerking voor geschiedkundige, studie en verzameldoelinden. Door aankoop bij Westland verplicht de koper zich deze goederen uitsluitend zo te gebruiken.

Met deze verklaring – voorzien van het ietwat vreemde 'ter verwerking' – trachtte Westland tevens te anticiperen op eventuele belangstelling van de Duitse justitie. De Duitse strafwet verbiedt nazistische en symbolen 'zu verwenden' en dat geeft firma's als Westland in Duitsland aanzienlijk minder bewegingsvrijheid dan in Nederland.

Was 'Westland' een incident of waren ontsporingen in de militaria-handel geen uitzondering? Eind oktober was er een militaria-beurs in Duiven. 'Links liggen

de cassettebandjes en cd's: strijdliederen van de Waffen-SS en toespraken van Himmler en Goebbels', zo schreef een journalist van het *Algemeen Dagblad* (1 november 1999): 'Rechts hangen de legeruniformen met hakenkruisen en een ingelijst portret van Hitler.'

Westland was in Duiven present, maar had alle nazisymbolen met stickers afgeplakt. Op het overgrote deel van de ongeveer tachtig tafels lag historisch nazi-materiaal uitgesteld. Op een van de stands lagen hakenkruisstickers, briefkaarten met antisemitische en nazi-propaganda. Het *Algemeen Dagblad* van 1 november 1999: 'Er ligt veel "onschuldig" materiaal. Helmen van de geallieerden, boeken over de slag bij Arnhem en biografieën van Hitler. En daartussen dan ineens een video. Op de hoes is een liggende naakte vrouw afgebeeld die met een zweep wordt toegetakeld door een geüniformeerde nazi. "Deze sadistische film," staat er op de achterflap, "laat goed zien hoe vrouwen behandeld werden door de Duitse kampbewakers".'

Ook elders werden er videobanden met 'concentratiekamp-porno' verkocht. Bij diverse stands werden cd's met historische nazimuziek verkocht. Enkele bezoekers waren getuige van handel-onder-de-toonbank, meestal in gesloten zakken, maar een keer was duidelijk zichtbaar dat het om een oud machinegeweer ging. Ook buiten bij de kofferbakken van auto's speelden zich heimelijke handelspraktijken af. Eén en ander werd op de voet gevolgd door een cameraploeg van SBS6 en door vertegenwoordigers van het Nederlands Auschwitz Comité en het Centrum Informatie en Documentatie Israël (CIDI). Toen laatstgenoemden aangifte wilden doen wegens de verspreiding van antisemitische propaganda bleek dat niet te kunnen: de politie was bezig met enkele andere zaken, een attitude die de daaropvolgende dagen scherp werd bekritiseerd en zelfs tot Kamervragen leidde.

Ook in kringen van de beurshandelaren zelf leidden de excessen op de militaria-beurzen tot verontwaardiging. Bovendien vreesde een aantal van hen dat zij door alle negatieve publiciteit zakelijke schade zouden oplopen. Op de eerstvolgende beurs, die in december in Huizen werd gehouden, werd niets noirbaars aangetroffen.

Zoals eerder in dit hoofdstuk werd vermeld kan men via internet op diverse plaatsen terecht voor een on line versie van *Mein Kampf*. Verder wordt het boek op diverse websites te koop aangeboden. In de meeste gevallen gaat het om extreem-rechtse webpagina's en sites van revisionisten. Niet in alle gevallen. In augustus 1999 trok de online veiling verzamel.net de aandacht toen bleek dat er een exemplaar van *Mein Kampf* werd aangeboden. De aanbieding bleek aan de aandacht van de 'veiligmeester' te zijn ontsnapt en werd verwijderd. Enkele weken later werd bekend dat Hitlers boek op tamelijk grote schaal in West-Europa wordt verkocht door de Amerikaanse internetboekhandel Amazon.com. Op de 'top tien' van best verkochte boeken zou de Engelstalige versie van *Mein Kampf* in Duitsland op de vierde en in Nederland op de achtste plaats staan. Volgens navraag van het MDI bij Amazon.com zou het in Nederland om 'enkele duizenden' boeken gaan. Een vreemde zaak. Ik kan mij nauwelijks voorstellen dat er in Nederland vraag zou zijn naar een paar duizend exemplaren van *Mein Kampf* in de Engelse taal, terwijl die versie ook zo van internet is te halen. Als de gegevens van Amazon.com juist zijn dringt zich eerder de gedachte op aan doorvoer, wellicht naar landen waar het boek moei-

lijk verkrijgbaar is, zoals Duitsland. Daar werd overigens op verzoek van de Duitse regering de verkoop van *Mein Kampf* door Amazon.com gestaakt.

De Ordonnans

Het is vaak gezegd: van alle tijdens de Tweede Wereldoorlog bezette landen heeft Nederland de relatief grootste groep Waffen SS'ers geleverd: naar schatting meer dan 20.000. De militaire geschiedenis van deze groep Nederlanders is het onderwerp van 'De Ordonnans'. In een 'disclaimer' verklaart de aanbieder dat er sprake is van een neutrale, historische belangstelling en wordt krachtig afstand genomen van rechtsextremisme en racisme: 'There is no war glorification here. We do not support any political belief or statement. We despise neo-nazi or revisionist beliefs. Treat eachother with respect and never forget the horror and teror caused by the political system of the third reich.'

De 'disclaimer' is een vlag die de lading niet helemaal dekt. Zeker, van openlijke steunbetuigingen aan (hedendaagse) extreem-rechtse groeperingen is geen spoor te bekennen. Maar inhoudelijk bezien is De Ordonnans toch minder neutraal dan wordt beweerd: het misdadige karakter van de SS wordt niet belicht en van SS'ers wordt een beeld geschetst als zouden het 'gewone' soldaten zijn geweest. Dit is wel degelijk te beschouwen als een uiting van 'revisionist belief'. Daar komt bij dat De Ordonnans sinds kort digitaal onderdak verleent aan *Der Freiwillige*, een blad voor oud-SS'ers met een sinds jaar en dag onmiskenbaar extreem-rechtse identiteit.

4.8 De muziek scene

In het hoofdstuk over extreem-rechts is de nazi-muziek scene reeds uitvoerig aan de orde geweest. Er zijn in dit verband twee Nederlandse websites die hier moeten worden genoemd.

Berzerker records

Het in Oegstgeest gevestigde nazi-muziekbedrijfje Berzerker Records beschikt over een website om de eigen uitgaven te slijten: muzikale mengsels van neonazisme en satanisme. Op een van de uitgaven – Lord of Evil-Soldiers of Satan – staan onder andere tracks met de namen 'Szatan', 'The anti-christ' en 'Kill the zog!'

'Zog' is de in neonazi-kringen gangbare afkorting van 'Zionist Occupation Government' waarmee de parlementaire democratieën worden aangeduid.

Begin 2000 kwam Berzerker Records in de publiciteit:⁶ achter het bedrijfje gaat een 18-jarige scholier schuil die zich bedient van het pseudoniem 'Patrick'. Op de vraag of hij ook sympathiseert met ideologieën van de bands waarvan hij de muziek distribueert, antwoordt hij:⁷ 'In sommige gevallen wel. Maar ik ben vooral doorgeefluik. Het gaat mij om de handel.'

⁶ Leidsch Dagblad, 16 februari 2000.

⁷ Ibidem.

Stormblast Magazine

Naar eigen zeggen is Stormblast Magazine 'an underground magazine which pays attention to Black Metal, Viking Metal, Dark Ambient, Dark Wave etcetera.'

Volgens de met odalrunes getooide website bestaat Stormblast Magazine sinds 1997 en is gevestigd te Valkenswaard. De redactie komt op voor wat wordt genoemd 'de echte Black Metal scene' en keert zich tegen de commercialisering van deze stroming door 'MTV and other money machines'.

4.9 Conservatieven

Deze categorie bevindt zich in een grensgebied. Het gaat om de websites van organisaties die niet zonder meer zijn te kwalificeren als 'racistisch' of 'rechts-extremistisch', maar die daarmee parallellen vertonen en/of die vanuit sommige expliciet extreem-rechtse kringen als verwant of bevriend worden beschouwd. Zij zijn ook in het voorgaande hoofdstuk reeds aan de orde geweest.

De Moon-sekte

De 'Unification Church' – in het Nederlands 'Verenigingskerk' – staat beter bekend als de Moon-sekte. De ideeënwereld van deze wereldwijd vertakte sekte, geleid door een Koreaans echtpaar, omvat een mengsel van diverse '-ismen': godsdienstfanatisme, conservatisme, traditionalisme, autoritarisme en anti-communisme. Vooral ten tijde van de Koude Oorlog is vanuit kringen van de Moon-sekte steun verleend aan tal van anti-communistische bewegingen. Veel extreem-rechtse partijen konden rekenen op sympathie van 'Moonies'.

De Stichtingen voor vrijheid en veiligheid 'OSL'

Een soortgelijke verwantschap bestaat er met het Oud-Strijders Legioen (OSL) van Prosper Ego. Tussen enerzijds het oerconservatieve OSL – officieel: Stichtingen voor Vrijheid en Veiligheid 'OSL' – en anderzijds groeperingen als de CD, CP, NVU en Voorpost bestaat reeds jarenlang een soort branchevervaging. Daarbij moet worden aangetekend dat de liefde niet zozeer van de zijde van het OSL komt, maar veeleer omgekeerd. Er zijn ideologische overlappingen, zoals de ideeën over de Koude Oorlog, de ontwapening, de Apartheid en de multi-etnische samenleving. Het OSL kan worden gekwalificeerd als een zeer rechtse, conservatieve politieke pressiegroep. Na de val van de muur lijkt het OSL de bakens te hebben verzet en is zich meer en meer gaan toeleggen op de bedreiging die de Islam zou vormen en op immigratie-vraagstukken in Nederland. Het OSL als zodanig is geen racistische formatie, maar met de scherpe wijze waarop Ego zich in zijn blad *Stavast* heeft geuit, werden grenzen van het toelaatbare overschreden. In 1995 werd hij door de strafrechter wegens racisme veroordeeld.

4.10 Patronen van respons

Racisme en extreem-rechts op internet zijn onderdeel van het veel bredere probleem van computercriminaliteit die door de stormachtige groei van inter-

net een al even stormachtige impuls heeft gekregen. Het gaat daarbij om een hele scala van delicten, bijvoorbeeld de verspreiding van kinderporno, digitale fraude en inbraken, racisme, rechtsextremisme, terrorisme, hacking, illegale handel in bijvoorbeeld geneesmiddelen en aantasting van copyright. Een deel van de computercriminaliteit gaat over verspreidings- en uitingsdelicten en dat zijn de delicten waar het ons hier om te doen is. Het gaat ons om wat wordt genoemd 'schadelijke en illegale inhoud'. De benoeming van deze verspreidings- en uitingsdelicten kan echter sterk uiteenlopen. Wat in het ene land een delict is kan in het andere worden beschouwd als een inbreuk op de uitingsvrijheid. Sleutelbegrip is wat Grossmann in haar boek *Netwars* (1997) 'informatiebeheersing' heeft genoemd.

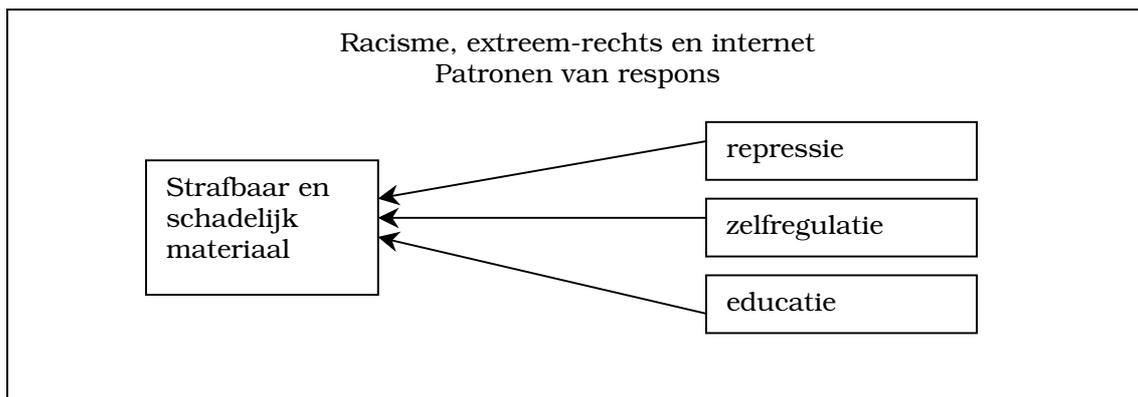
Het probleem is dat er tussen de diverse landen grote verschillen in informatiebeheersing kunnen bestaan. In Groot-Brittannië bijvoorbeeld mag informatie over de vervaardiging van explosieven niet worden verspreid en zijn publicaties als *The Anarchist Cookbook* dus verboden. In het aangrenzende Ierland wil men de verspreiding van informatie over abortusklinieken in Engeland zoveel mogelijk tegengaan. In de Verenigde Staten mag men ontkennen dat de Holocaust heeft plaatsgevonden, terwijl dat in de Bondsrepubliek Duitsland een zwaar delict is. In Nederland halen velen de schouders op over bloot op het net, maar neemt men aanstoot aan het feit dat het grove antisemitisme van de Ku Klux Klan via internet mag worden verbreid. In de Verenigde Staten is het precies omgekeerd en in sommige delen het land, waar lobbies streven naar drooglegging, zou men het liefst de details over wijnproductie van het net wenen. Kom daar in Duitsland en Frankrijk eens om. In vrijwel alle landen wordt kinderporno afgewezen maar de wetgeving hiertegen kan sterk uiteenlopen. Kortom, de verspreiding van informatie is in het ene land een delict en in het andere niet. De informatiebeheersing vindt op uiteenlopende manieren plaats en dat wordt nu juist doorkruist door het World Wide Web en door internet. De informatiebeheersing kan in veel mindere mate door de staten worden bepaald dan voorheen. Met andere woorden: internet liberaliseert en uitingsdelicten zullen moeilijker kunnen worden bestreden.

De aandacht voor 'schadelijke en illegale inhoud' heeft geleid tot een wereldwijd debat over uitingsvrijheid, de beperking daarvan en censorship. Wie via trefwoorden in deze sfeer de zoekmachines op internet laat draaien wordt bedolven. Een ander aspect van internetregulering is de vraag waar men precies in de keten wil reguleren: bij degenen die de informatie aanbieden, bij de providers of bij de gebruikers, of bij alle drie de categorieën. Met andere woorden: wie is verantwoordelijk en dus aansprakelijk?

Relatief eenvoudig ligt het in die gevallen waar geen grensoverschrijding plaats vindt. Als bijvoorbeeld een Nederlandse extreem-rechtse partij X zich racistisch uit op haar homepage, is die partij strafbaar. Een concrete zaak heeft zich inmiddels voorgedaan: de racistische cartoons op de website van de VNN. Maar tegen het racistische betoog van een Amerikaanse neonazistische partij die via een Amerikaanse provider hier op het beeldscherm verschijnt is door de Nederlandse justitiële overheid niets te ondernemen. De situatie van de gebruiker is in de drie voorbeelden dezelfde: hij is niet strafbaar tenzij hij het strafbare racistische betoog op zijn beurt verder verspreidt dan wel daartoe aanstalten maakt door de tekst te printen en te vermenigvuldigen.

De hier beschreven situatie is geen groot probleem voor de 'permissieve' landen, zoals de Verenigde Staten en België, omdat daar al relatief veel was toegestaan. Het probleem is des te groter voor landen met een voortvarend repressief beleid tegen uitingen van racisme en rechts-extremisme, zoals de Bondrepubliek Duitsland. Vanuit de Verenigde Staten opereren diverse neonazistische of revisionistische organisaties met websites die op Duitsland zijn gericht. Het gaat voor een belangrijk deel om informatieverspreiding die in Duitsland zelf verboden is. Ook voor Nederland is het een probleem.

Hiermee is de problematiek in beginsel gesteld. Internet biedt de mogelijkheid tot de snelle, wereldwijde verspreiding van 'schadelijke en illegale inhoud', de toegankelijkheid daarvan voor breed publiek, terwijl de verspreiders moeilijk zijn op te sporen en te vervolgen. Vaak zijn deze verspreiders moeilijk grijpbaar voor de nationale overheden omdat zij zich buiten het bereik van die overheden bevinden. Een cruciale factor is het aanzienlijk verschillen tussen de diverse landen op het vlak van de beperking van uitingsvrijheden.

Het weren van racisme en rechtextremisme op internet kan op verschillende manieren geschieden (zie het model patronen van respons). In de eerste plaats is er de mogelijkheid van een *repressieve benadering* door de overheid, want ondanks de in het voorgaande opgesomde beperkingen blijven er veel gevallen over waar repressief tegen kan worden opgetreden. Bovendien is het voor een deel een kwestie van wetgeving en daarover is (wereldwijd) heel wat te doen. In de tweede plaats kan men trachten aan het probleem het hoofd te bieden door *zelfregulering*, afspraken tussen betrokken partijen. Zelfregulering kan op verschillende manieren en ook op verschillende niveaus (aanbieders, providers, gebruikers) plaatsvinden. Een derde strategie is die van de *educatieve respons*. Zij zijn uitvoerig aan de orde geweest in *Monitor racisme en extreem-rechts, tweede rapportage, de media* (1998). Hier wordt dan ook volstaan met enkele noodzakelijke aanvullingen.

In de eerste plaats de zelfregulering. De bescheiden praktijk tot nu toe wijst uit dat er wel degelijk resultaten kunnen worden geboekt op het vlak van zelfregulering. In het voorgaande hebben we gezien dat een aantal hatesites is verwijderd nadat providers waren gewezen op de inhoud. Ook het omstreden karak-

ter van de webpagina's van Westland hebben ertoe geleid dat militaria-handelaren zelf zich zijn gaan bezinnen op de ontsparingen in hun branche. Dit alles dus zonder tussenkomst van de rechter.

Een tweede aanvulling betreft de juridische bestrijding. De laatste jaren leek er sprake te zijn van terughoudendheid van politie en justitie waar het strafbare discriminatie via internet betrof. Hierin is in 1999 verandering gekomen. De eerste strafzaak is een feit en een tweede in voorbereiding (respectievelijk de racistische cartoons van de VNN en de racistische postingen van M. van 't N.). De regering staat op het standpunt dat er waar het reguleringen betreft geen verschil mag zijn tussen wat zich off line en on line afspeelt. Ten behoeve van de rechtshandhaving op internet zijn wetswijzigingen nodig. Een aantal zijn onderdeel van het Wetsvoorstel Computercriminaliteit II, dat in 1999 aan de Tweede Kamer is gezonden.

Een derde aanvulling betreft de klachten die bij het Meldpunt Discriminatie Internet zijn binnengekomen (zie Tabel). Daarin zijn enkele trends waarneembaar die hier moeten worden genoemd. Allereerst is dat de aanzienlijke toename van de meldingen die wijzen op een groeiende betekenis van de thematiek 'racisme, extreem-rechts en internet' en wellicht ook op een grotere naamsbekendheid van het MDI. Het overgrote deel van de meldingen betreffen racisme en opmerkelijk veel antisemitisme.

Tabel 4.1 Aantallen meldingen bij het MDI, naar aard in de periode 1997-1998 en 1998-1999

	Periode 21 maart 1997 tot 21 maart 1998	Periode 21 maart 1998 tot 21 maart 1999
Rassendiscriminatie	31	75
Antisemitisme/revisionisme	17	31
Seksisme	2	2
Religie	2	2
Seksuele voorkeur	1	2
Leeftijdscriminatie	-	1
Belediging	16	9
Overig	46	20
Totaal	115	142

4.11 Slotopmerkingen

Uitingen van racisme en rechtsextremisme op internet kunnen op verschillende manieren in categorieën worden verdeeld. Het gebruik van het medium kan theoretisch als volgt worden onderscheiden:

- Ideologisch: de verbreiding via internetsites van opvattingen en denkbeelden
- Communicatie: via elektronische post, discussie- en nieuwsgroepen
- Commercieel: digitale postorderbedrijven
- Mobilisatie: via internet kunnen activisten snel worden gemobiliseerd

Racisme en rechts-extremisme op internet kunnen uiteenlopende gedaanten aannemen. Er zijn diverse indelingen mogelijk. Als algemene typologie, dus niet specifiek voor Nederland, kan de onderstaande dienen:

Racisme en extreem-rechts op internet

- Politieke partijen
- Neonazistische organisaties of netwerken
- Nationalistische skinheads
- Digitale postorderbedrijven
- Historisch revisionisme
- Extreem-rechts, fundamentalistisch religieus
- Handleidingen voor de vervaardiging van explosieven

De Nederlandse bijdragen aan dit geheel zijn vooralsnog relatief bescheiden te noemen, al is er sprake van een sterke groei. Een qua omvang veel pregnanter probleem is de toegang die Nederlandse consumenten hebben tot racisme en rechtsextremisme op internet. Het gaat niet alleen om een grote hoeveelheid 'hate sites', maar ook om de bij tijd en wijle buitengewoon weezinwekkende en schokkende inhoud. Internet is een relatief nieuw medium maar veel van de inhoud is dat in wezen niet. Dat geldt ook voor uitingen van racisme en rechts-extremisme op internet. Vóór het bestaan van internet kon men ook van dergelijke uitingen kennisnemen, maar men moest daar veel meer moeite voor doen. Door internet is het allemaal gemakkelijker en sneller toegankelijk. Internet heeft op sommige uitingen van racisme en rechts-extremisme – wat men zou kunnen noemen – een turbo-effect. Een rem op toegang tot de 'hate sites' is de relatief – in vergelijking met een aantal andere landen – beperkte aansluitingsdichtheid onder de Nederlandse bevolking. Uit recent onderzoek blijkt dat het aantal aansluitingen echter sterk is gestegen: zes miljoen Nederlanders hebben toegang tot internet, al maakt niet iedereen daar ook daadwerkelijk gebruik van. In 1999 nam het aantal 'surfers' toe tot 4,7 miljoen personen.

De problematiek van racisme, rechtsextremisme en internet heeft diversie dimensies. Naast de reeds genoemde van Nederlandse aangeslotenen op internet en daarmee tot de 'hate sites' over de gehele wereld is er een tweede dimensie: het deel van de problematiek dat zich in en vanuit Nederland afspeelt:

- de Nederlandse 'hate sites'.
- uitingen van racisme en rechtsextremisme in Nederlandse discussie- en nieuwsgroepen.

Het grootste deel van discriminatoire uitingen op internet speelt zich niet af op websites (www), maar in nieuwsgroepen. Daarin ontstaan discussies die in een aantal gevallen racistische bijdragen uitlokken. Het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) kreeg in de periode van 21 maart 1998 tot 21 maart 1999 42 meldingen over nieuwsgroepen (tegen 38 over websites). Daarnaast heeft het MDI in een aantal nieuwsgroepen gericht gezocht naar discriminatoire uitlatingen. Het onderzoek was gericht op de in de maand november 1999 gedane postingen. Van de in het totaal ruim 15.000 postingen waren er volgens het MDI 152 strafbaar, 256 beledigend en 650 'tendentieus'.

Tot zover de nieuwsgroepen. De Nederlandse *websites* – racistisch dan wel rechtsextremistisch – zijn de laatste tijd in omvang toegenomen. Het gaat in de hier onderzochte periode bij elkaar om 35 websites. Die zijn overigens niet allemaal tegelijkertijd on line geweest. Het is veeleer een beeld van komen en gaan, dit laatste meestal onvrijwillig (door toedoen van het Meldpunt Discriminatie Internet). Ook de diversiteit is toegenomen. Om de webpagina's te rangschikken is de hierboven gehanteerde typologie minder geschikt en is gekozen voor een voor meer specifiek op de Nederlandse situatie toegesneden ordening.

Racisme, extreem-rechts en internet Nederlandse websites
<ul style="list-style-type: none">• Extreem-rechtse politieke partijen• Extreem-rechtse organisaties• Racistische strijdgroepen• Afzonderlijke personen• Militaria• De nazi-muziek scene• Conservatieven

Racisme en extreem-rechts op internet zijn onderdeel van het veel bredere probleem van computercriminaliteit die door de stormachtige groei van inter-

net een al even stormachtige impuls heeft gekregen. Het gaat daarbij om een hele scala van delicten, bijvoorbeeld de verspreiding van kinderporno, digitale fraude en inbraken, racisme, rechtsextremisme, terrorisme, hacking, illegale handel in bijvoorbeeld geneesmiddelen en aantasting van copyright. Een deel van de computercriminaliteit gaat over verspreidings- en uitingsdelicten en dat zijn de delicten waar het ons hier om te doen is. Het gaat ons om wat wordt genoemd 'schadelijke en illegale inhoud'. De benoeming van deze verspreidings- en uitingsdelicten kan echter sterk uiteenlopen. Wat in het ene land een delict is kan in het andere worden beschouwd als een inbreuk op de uitingsvrijheid. Een goed voorbeeld is de ontkenning van de holocaust, die in de VS onder grondwettelijk beschermde uitingsvrijheid valt, maar in West-Europa geldt als een misdrijf.

De aandacht voor 'schadelijke en illegale inhoud' heeft geleid tot een wereldwijd debat over uitingsvrijheid, de beperking daarvan en censorship. Wie via trefwoorden in deze sfeer de zoekmachines op internet laat draaien wordt bedolven. Een ander aspect van internetregulering is de vraag waar men precies in de keten wil reguleren: bij degenen die de informatie aanbieden, bij de providers of bij de gebruikers, of bij alle drie de categorieën. Met andere woorden: wie is verantwoordelijk en dus aansprakelijk?

Relatief eenvoudig ligt het in die gevallen waar geen grensoverschrijding plaats vindt. Als bijvoorbeeld een Nederlandse extreem-rechtse partij zich racistisch uit op haar homepage, is die partij strafbaar. Een concrete zaak heeft zich inmiddels voorgedaan: twee bestuurders van de (voormalige partij) Volksnationalisten Nederland zijn door de strafrechter veroordeeld wegens racistische cartoons op de website van de partij. Een tweede zaak is in voorbereiding: racistische (antisemitische) postings in een discussiegroep. De laatste jaren leek er sprake te zijn van terughoudendheid van politie en justitie waar het strafbare discriminatie via internet betrof. Hierin is in 1999 verandering gekomen, niet alleen door de genoemde strafzaken, maar ook door het Wetsvoorstel Computercriminaliteit II, dat in 1999 aan de Tweede Kamer is gezonden.

Het weren van racisme en rechtsextremisme op internet kan op verschillende manieren geschieden. In de eerste plaats is er de mogelijkheid van een *repressieve benadering* door de overheid, want ondanks de in het voorgaande opgesomde beperkingen blijven er veel gevallen over waar repressief tegen kan worden opgetreden. Bovendien is het voor een deel een kwestie van wetgeving en daarover is (wereldwijd) heel wat te doen.

In de tweede plaats men trachten aan het probleem het hoofd te bieden door *zelfregulering*, afspraken tussen betrokken partijen. Zelfregulering kan op verschillende manieren en ook op verschillende niveaus (aanbieders, providers, gebruikers) plaatsvinden. Een derde strategie is die van de *educatieve respons*, zoals beschreven in het vorige monitrorrapport.

De bescheiden praktijk van de zelfregulering tot nu toe wijst uit dat er wel degelijk resultaten kunnen worden geboekt. In het voorgaande hebben we gezien dat een aantal hatesites is verwijderd nadat providers door het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) waren gewezen op de inhoud. Ook het omstreden karakter van de webpagina's van Westland hebben ertoe geleid dat militariahandelaren zelf zich zijn gaan bezinnen op de ontsparingen in hun branche. Dit alles dus zonder tussenkomst van de rechter.

Voorts dienen de klachten die zijn ingediend bij het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) te worden genoemd. Het aantal klachten nam aanzienlijk toe – van 115 in het eerste rapportagejaar naar 142 in het tweede – en deze groei lijkt zich verder voort te zetten. Opvallend is de groei van klachten over uitingen van antisemitisme op internet.

5 Patronen van respons: klachten over racisme en juridische afdoening

5.1 Overzicht antisemitische incidenten in Nederland 1998 (CIDI)

Het Centrum Informatie en Documentatie Israël (CIDI) werd in 1974 opgericht door de joodse gemeenschap in Nederland. Het CIDI geeft informatie over Israël en het joodse volk. De organisatie komt, naar eigen zeggen, ‘op voor het recht van Israël op veilige en erkende grenzen en voor het recht op veiligheid van het joodse volk, waar ook ter wereld. Het CIDI neemt stelling tegen elke vorm van discriminatie.’

In het kader van dit laatste heeft het CIDI de functie vervuld van meldpunt voor klachten *avant la lettre*. Sedert 1984 is er een systematische registratie van antisemitische voorvallen in Nederland. De uitkomsten van deze registratie worden gebruikt als Nederlandse bijdrage aan het *Antisemitism World Report* en voorts wordt een compilatie door het CIDI gepubliceerd.¹

In de jaarlijkse overzichten van het CIDI worden weinig statistische gegevens gegenereerd. De benadering in de rapportage is meer kwalitatief dan kwantitatief. Een aantal thema's is reeds eerder in dit monitorrapport aan de orde geweest – bijvoorbeeld extreem-rechts, hate sites – en hoeft niet opnieuw te worden aangestipt. Hier zal worden volstaan met het weergeven van enkele trends die door het CIDI in zijn meest recente rapportage in het bijzonder worden benadrukt (*Overzicht antisemitische incidenten in Nederland 1998*). Alvorens daar toe over te gaan zal ik ter illustratie enkele voorbeelden geven van voorvallen die in het rapport zijn opgenomen.

- 8 januari, 1998. Een inwoner van Amsterdam meldt een burenruzie. Melder heeft een kantoor met een joodse naam en wordt uitgescholden voor ‘kankerjood’ en ‘klerejood’. De ruzie loopt uit op geweld, maar melder wil volstaan met melding.
- Op 4 mei 1998 meldt een inwoner van een dorp bij Amsterdam sinds februari te zijn lastig gevallen door zijn buurman. Er is sprake van antisemitische scheldpartijen en van bedreigingen. Het voorval loopt later in het jaar uit op een uitzettingsprocedure van de dader door de woningbouwvereniging.
- Eveneens in mei wordt een melding ontvangen van de belastingdienst die een aangifte heeft ontvangen die voorzien is van de tekst ‘Joden zijn ongewenste vreemdelingen’.
- 9 juni. Een vrouw uit Alkmaar meldt te zijn uitgescholden. Tegen haar is gezegd ‘Hitler is vrij’ en ‘Joden moeten worden afgevoerd’.

¹ De website van het CIDI: www.cidi.nl.

- 21 augustus: in een huis-aan-huisblad werd een ijzeren Hitlerkop te koop aangeboden. In een telefoongesprek met het CIDI weigert de aanbieder elke informatie.
- 12 september: bekladding van een synagoge in Gelderland: hakenkruisen, 'Juden raus' en 'Verboden voor joden'.
- Op 24 september werd een Groningse shoarmazaak beplakt met stickers: 'Bevrijdt Europa van de Joden. NSDAP/AO'.
- In november is een joods monument in Meppel doelwit van een soortgelijke actie. Het monument was in 1997 opgericht ter nagedachtenis van de joden uit Meppel die in de Tweede Wereldoorlog zijn vermoord.
- Op 12 december ontvangt het CIDI een email met, onder andere, de volgende passage: 'In Nederland is de joodse gemeenschap alleen maar uit op geld. Het Anne Frank huis is daar een goed voorbeeld van. Winstbejag op een dergelijke wijze is een bijzonder nare eigenschap. Kapitaal verwerven op een slinkse wijze, zich verbergen achter anderen en vervolgens een grote mond opzetten dat is joods eigen (...) Emigreer dan kunt u daar met z'n allen de mensenrechten onderling schenden'. Aanleiding voor deze email was de bemoeienis van het CIDI bij het onderzoek naar de roof van joodse bezittingen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Het CIDI constateerde in 1997 een evidente toename van antisemitische incidenten in vergelijking met het voorgaande jaar. Deze toename heeft zich in 1998 niet voortgezet. Het aantal incidenten in 1998 is ongeveer gelijk aan dat in 1997.

Verheugend, zo stelt het CIDI, is het grote verlies van de extreem-rechtse partijen bij de verkiezingen in 1998. Belangrijk is volgens het CIDI voorts het verbod en de ontbinding van de NVP/CP'86 in 1998.

Antisemitisme in de sport krijgt volgens het CIDI 'weliswaar veel aandacht, maar er wordt niet adequaat tegen opgetreden. Antisemitische incidenten worden niet apart geregistreerd, tegen antisemitische spreekkoren wordt niets gedaan.'

Het CIDI is verontrust over de toename van racisme en antisemitisme op internet en benadrukt het belang van de werkzaamheden van het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI).

In het jaar 1998 werden geen meldingen ontvangen inzake holocaustontkenning en andere vormen van het zogeheten 'historisch revisionisme'. De reden is volgens het CIDI tweeledig: enerzijds verplaatsing van deze verschijnselen naar internet en anderzijds het effect van recente ontwikkelingen in de juridische bestrijding van revisionisme.

Deze ontwikkeling zijn (a) een arrest van de Hoge Raad van 25 november 1997 over de zaak-Verbeke waardoor de strafrechtelijke veroordeling van Verbeke wegens verspreiding van pamfletten waarin de holocaust wordt ontkend onherroepelijk werd; voorts (b) het verbod van de Amsterdamse rechtbank (9 december 1998) van de verspreiding van het revisionistische en antisemitische boek *Anne Frank, een kritische benadering*.

Door deze uitspraken zijn belangrijke vorderingen geboekt in de juridische bestrijding van het historisch revisionisme.²

5.2 Het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI)

In dit hoofdstuk over racisme-klachten dient het MDI pro forma te worden genoemd. Het MDI is echter reeds uitvoerig aan de orde geweest in het hoofdstuk over internet. Hier wordt dan ook volstaan met de statistische kerngegevens.

Tabel 5.1 Aantallen meldingen bij het MDI, naar aard in de periode 1997-1998 en 1998-1999

	Periode 21 maart 1997 tot 21 maart 1998	Periode 21 maart 1998 tot 21 maart 1999
Rassendiscriminatie	31	75
Antisemitisme/revisionisme	17	31
Seksisme	2	2
Religie	2	2
Seksuele voorkeur	1	2
Leeftijdsdiscriminatie	-	1
Belediging	16	9
Overig	46	20
Totaal	115	142

Bron: Meldpunt Discriminatie Internet.

5.3 De Anti Discriminatie Bureaus (ADB's)

Momenteel zijn er in Nederland 40 meldpunten waar men met klachten over discriminatie terecht kan: de zogenaamde 'anti discriminatie bureaus' (ADB's). Deze meldpunten vormen een net dat niet landelijk dekkend is. Naar een schatting van RADAR – het discriminatiemeldpunt in Rotterdam – is de landelijke dekkingsgraad van de bestaande meldpunten ongeveer 50%.³

Omdat de klachten zijn te beschouwen als een indicatie van racisme en discriminatie in Nederland is het verwerven van inzicht in de klachtenpatronen relevant. Hoeveel klachten zijn er, nemen zij toe of af, waar gaan de klachten

² Zie website Meldpunt Discriminatie Internet (www.magenta.nl/mdi/): Het Verbeke-arrest inzake revisionisme, Hoge Raad (Strafkamer), 25 november 1997.

³ Dat betekent dus dat men slechts in de helft van het land met klachten bij een meldpunt terecht kan en dat men in de andere helft dat niet kan of zich daarvoor veel moeite moet getroosten.

precies over? Het zijn relevante vragen. Sedert het begin van de jaren negentig is getracht te komen tot een centrale inventarisatie van kerngegevens over discriminatieklachten teneinde dergelijke vragen te kunnen beantwoorden. De direct betrokken instanties waren de Landelijke Vereniging van ADB's (LV) en het Landelijk Bureau Racismebestrijding (LBR). In een eerste rapport dat in 1998 door het LBR werd uitgebracht – *Klachten in beeld* – werden de klachtenpatronen over het jaar 1997 geïnventariseerd. Helaas is de dekkingsgraad van deze inventarisatie problematisch: het LBR verdisconteerde de gegevens van slechts 14 ADB's.⁴

Om een indruk te geven om welk soort zaken het in 1997 en 1998 ging, volgen hieronder enkele voorbeelden.

- Een Turkse vrouw vertelde dat zij via een uitzendbureau werk aangeboden had gekregen bij een telemarketingbedrijf. Na enkele uren kreeg ze van het uitzendbureau te horen dat het bedrijf haar niet meer wilde vanwege een 'zwaar accent en slechte zinsbouw'. De intercedente zei er overigens bij dat dat volgens haar echter niet de ware reden was, maar dat het feit dat de vrouw een hoofddoek droeg de eigenlijke grond was. Na tevergeefse contacten van RADAR met de werkgever werd de Commissie Gelijke Behandeling gevraagd een oordeel te geven over de kwestie. Deze stelde de vrouw in het gelijk.⁵
- De zogeheten 'Hollandse Volksmilitie' stuurde eind 1998 dreigbrieven naar een groot aantal Rotterdamse instellingen. In deze brief werd gedreigd dat voor elke gewelddaad gepleegd tegen een 'Hollandse Volksburger' een allochtoon zou worden vermoord. Van deze brief is aangifte gedaan bij de politie.⁶
- Een Marokkaanse man ondervond lange tijd problemen met z'n bovenbuuren. Nadat hij politieassistentie had gevraagd liet de buurman zich in aanwezigheid zeer racistisch uit en werd aangehouden. Toen de problemen aanhielden ging de woningcorporatie – na bemiddeling door RADAR – over tot een uitzettingsprocedure.⁷
- Een vrouw wendde zich tot een ADB om te klagen over de wijze waarop haar joodse echtgenoot door een collega wordt bejegend. Laatstgenoemde maakt siggeluiden als hij haar man tegenkomt en krijgt te horen dat men er eentje is vergeten te vergassen. Het werd een slepende zaak met als resultaat dat de gedupeerde man langdurig ziek thuis zat.⁸
- Een Surinaamse vrouw meldt dat haar werkgever een ontslagaanvraag voor haar heeft opgesteld. Reden: enkele kasverschillen (bedragen van enkele guldens). De vrouw werkt al tien jaar bij het bedrijf en vermoedt dat niet de kasverschillen, maar haar allochtone herkomst de reden is. Sinds de komst van een nieuwe chef zouden er al diverse andere allochtonen zijn ontslagen.⁹

⁴ Klachten in beeld, 1998: 8.

⁵ Bron: RADAR.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ Klachten in beeld, 1998: 34.

⁹ Klachten in beeld, 1998: 39.

- Een Marokkaanse man voelt zich gediscrimineerd door een politieagent die weigerde een aangifte wegens schade aan zijn auto op te nemen. Het zou de tweede melding van dezelfde schade zijn. Nadat was vastgesteld dat dit onjuist was en de politieagent zich dus had vergist, wilde de gedupeerde man dat excuses zouden worden aangeboden.¹⁰
- Een man uit Zaïre meldde zich bij een discotheek, maar mocht niet naar binnen en kreeg te horen 'het is hier niet voor negers bedoeld'.¹¹
- Een Marokkaanse man meldt dat de huisarts de suikerziekte van zijn zoon niet serieus nam – 'Je zit te ouwehoeren, je wordt vervelend' – waardoor de gezondheidstoestand van de jongen zodanig verslechterde dat spoedopname in het ziekenhuis noodzakelijk was.¹²
- Een moeder beklagt zich over het gedrag van docenten die haar kinderen 'negers' en 'gorilla's zonder hersenen' zouden noemen.¹³

In maart 2000 presenteerde De Landelijke Vereniging van ADB's en meldpunten het rapport *Kerncijfers discriminatie 1997 - 1999, een globale analyse van trends en ontwikkelingen*. Hierin zijn statistische gegevens verwerkt van 29 van de 40 meldpunten. Uit het rapport blijkt dat het aantal discriminatieklachten de laatste jaren licht gestegen is van ongeveer 3.200 in 1997 naar 3.400 in 1999. De omvang van de discriminatieklachten is de laatste drie jaar tamelijk stabiel en lijkt dus amper te zijn beïnvloed door de verkiezingsnederlagen van extreem-rechtse partijen in 1998. Werden in 1997 3.203 discriminatieklachten gemeld bij de ADB's, in 1998 zijn dat er 3.318 en in 1999 is er wederom een lichte stijging naar 3.416 klachten.

¹⁰ Klachten in beeld, 1998: 43.

¹¹ Klachten in Beeld, 1998: 45.

¹² Klachten in beeld, 1998: 49.

¹³ Klachten in beeld, 1998: 47.

Tabel 5.2 Totaal aantal discriminatieklachten per ADB in de jaren '97, '98 en '99

Aantal discriminatieklachten	1997	1998	1999	totaal
Alkmaar	250	281	254	785
Amersfoort	13	16	-	29
Amsterdam	347	560	511	1.418
Apeldoorn	58	109	60	224
Arnhem	39	89	47	175
Breda	33	43	66	142
Delft	49	39	18	106
Den Bosch	-	-	71	71
Den Haag	285	281	400	966
Diemen	8	8	3	19
Dordrecht	72	59	85	216
Ede	40	28	32	100
Eindhoven	175	134	137	446
Enschede	116	94	138	348
Gouda	29	21	16	66
Haarlem	179	146	200	525
Hilversum	-	-	22	22
Leeuwarden	34	54	66	154
Leiden	162	103	103	368
Lelystad	60	34	45	139
Maastricht	73	83	97	253
Middelburg	63	190	210	463
Nijmegen	54	39	92	185
Rotterdam	612	519	469	1.600
Sittard	25	29	42	96
Tegelen	21	20	35	76
Tiel	123	132	114	369
Tilburg	133	90	-	223
Zaandam	150	117	83	350
Totaal	3.203	3.318	3.416	9.937

Bron: Landelijke Vereniging van ADB's en meldpunten (LV)

De klachten over discriminatie naar ras schommelen in de afgelopen drie jaar tussen de 70 en de 80% en vormen de belangrijkste vorm van discriminatie waarbij de assistentie van anti-discriminatiebureaus wordt ingeroepen. De aantallen klachten over discriminatie wegens sekse, leeftijd en seksuele voorkeur vertonen een stijgende lijn.

Tabel 5.3 Discriminatieklachten naar discriminatiegrond in de periode 1997-1999

Discriminatiegrond	1997	1998	1999
ras	2.616	2.497	2.580
sekse	43	61	89
geloof	71	113	80
seksuele voorkeur	54	159	132
leeftijd	37	49	83
handicap	45	55	53
arbeidsduur	-	1	2
nationaliteit	-	7	33
antisemitisme	40	69	40
overig	297	307	324
totaal	3.203	3.318	3.416

Bron: Landelijke Vereniging van ADB

Wat betreft de terreinen waar discriminatie betrekking op heeft scoort met name arbeidsmarkt hoog met rond de 20% van de klachten in de drie rapportagejaren. Zo'n 10% van de geregistreerde voorvallen heeft betrekking op incidenten op buurtniveau. Verder is sprake van aanzienlijke fluctuaties per terrein per gemeente, mede afhankelijk van de vraag waar bureaus zelf het zwaartepunt van hun activiteiten leggen.

Tabel 5.4 Totaal aantal discriminatieklachten uitgesplitst naar de terreinen arbeidsmarkt, buurt, huisvesting, horeca en politie per ADB in 1997-1999

ADB	Arbeidsmarkt	Buurt	Huisvesting	Horeca	Politie
Alkmaar	106	62	34	27	48
Amsterdam	420	-	78	-	84
Apeldoorn	35	30	2	7	9
Arnhem	32	30	6	9	19
Breda	35	51	6	49	10
Delft	22	-	30	-	8
Den Haag	250	-	157	-	62
Dordrecht	22	-	0	0	16
Ede	13	31	-	6	-
Eindhoven	113	80	28	17	37
Enschede	106	76	46	102	79
Gouda	19	2	1	7	7
Haarlem	90	-	86	-	44
Hilversum	9	2	0	2	2
Leeuwarden	22	-	-	2	3
Leiden	69	60	15	18	30
Maastricht	20	44	6	9	23
Nijmegen	26	34	9	4	37
Rotterdam	316	179	73	98	161
Sittard	9	19	7	6	3
Tegelen	13	16	10	2	5
Tiel	45	42	-	-	-
Tilburg	100	80	8	28	12
Zaandam	51	30	-	7	12
Totaal	1943 (19,5%)	868 (8,7%)	602 (6%)	316 (4%)	711 (7,1%)

5.4 De Commissie Gelijke Behandeling (CGB)

Op 1 september 1994 trad de Algemene wet gelijke behandeling (AWGB) in werking. Vier maanden later, op 21 maart 1995, werd de Commissie gelijke behandeling officieel geïnstalleerd. De kerntaak van de Commissie is te oorde-

len of er in strijd met de wetgeving gelijke behandeling is gehandeld.¹⁴ De AWGB geeft aan dat niemand gediscrimineerd mag worden op grond van godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht, nationaliteit, hetero- of homoseksuele gerichtheid of burgerlijke staat. De werking van de AWGB is breed. Zij is niet alleen van toepassing op arbeidsverhoudingen en vrije beroepen maar ook op het aanbieden van goederen en diensten en het geven van advies over school- of beroepskeuze. Iedereen die van mening is dat hij of zij op een van de genoemde gronden gediscrimineerd is, kan een verzoek om een oordeel indienen bij de Commissie. Dit geldt niet alleen voor individuen, maar ook voor belangenorganisaties, ondernemingsraden en dienstcommissies. Verder kan een werkgever of organisatie die twijfelt of de eigen regelingen wel aan de wet voldoen, dit ter beoordeling voorleggen aan de Commissie.

Tabel 5.5 Discriminatiegrond bij verzoeken, 1994-1998

Discriminatiegrond	1994	1995	1996	1997	1998
Geslacht	25	97	90	102	118
Ras/nationaliteit	3	41	77	94	104
Godsdienst	1	6	16	19	18
Levensovertuiging	-	1	4	3	1
Seksuele gerichtheid	-	13	13	17	22
Burgerlijke staat	-	18	14	19	35
Politieke gezindheid	-	-	2	3	1
Deeltijd/arbeidsduur	-	-	5	32	27
Geen grond aangegeven	-	-	-	-	20
Totaal	29	176	221	289	346

Bron: Commissie Gelijke Behandeling.

Zoals uit Tabel 5.5 valt af te leiden is het aantal verzoekschriften in de periode van 1994 tot en met 1998 toegenomen. Dat geldt niet alleen voor de totalen, maar ook voor de zaken die hier in het bijzonder van belang zijn, namelijk ras/nationaliteit en in zekere zin ook 'godsdienst' omdat die veelal een anti-allochtoon element bevatten (zoals de controverser over het dragen van hoofddoekjes). De 'ras- en nationaliteitszaken' vormen de laatste paar jaar ongeveer een derde van het totaal aantal zaken dat aan de commissie wordt voorgelegd.

¹⁴ De wetgeving gelijke behandeling bestaat uit de AWGB, de Wet gelijke behandeling van mannen en vrouwen (WGB m/v) en artikel 7A:1637ij Burgerlijk Wetboek.

Tabel 5.6 Discriminatiegrond bij verzoeken inzake ras, nationaliteit en godsdienst, 1994-1998

Discriminatiegrond	1994	1995	1996	1997	1998
Ras/nationaliteit	3	41	77	94	104
Godsdienst	1	6	16	19	18
Totaal	4	47	93	113	122

Bron: Commissie Gelijke Behandeling.

De oordelen die de CGB uitbrengt zijn de laatste jaren toegenomen van 149 in 1997 naar 152 in 1998. Het percentage oordelen dat betrekking heeft op de categorieën ras, nationaliteit en godsdienst tezamen: 36% in 1997 en 30% in 1998. Hieronder volgen enkele voorbeelden van gevallen en oordelen.

- In 1997 waren er diverse gevallen van discriminatie op de werkvloer.¹⁵ Zo was er een man die voortdurend werd gediscrimineerd door een collega. Toen klagen hierover bij de werkgever niet hielp, nam hij ontslag en diende een klacht in. De CGB oordeelde dat de werkgever de klacht niet zorgvuldig heeft afgehandeld en de verzoeker daardoor niet de wettelijk verplichte bescherming heeft geboden.
- Een man van allochtone etnische herkomst solliciteerde via een arbeidsbureau bij een bedrijf naar de functie van chauffeur, maar werd afgewezen omdat hij niet over de juiste papieren zou beschikken. Omdat dit laatste onjuist was diende hij een klacht in. De CGB stelde vast dat de betrokkene wel de juiste papieren had, dat de functie nog niet vervuld was en dat de werkgever een negatieve houding had ten opzichte van mensen met een zwarte huidskleur. De commissie achtte het daarom aannemelijk dat er sprake was geweest van discriminatie, direct door de werkgever en indirect door het arbeidsbureau.¹⁶
- Een uitzendbureau stelde een 'onredelijke taaleis' bij een vacature van schoonmaakmedewerker. Als functie-eis werd gesteld: 'een goede beheersing van de Nederlandse taal'. De CGB was van oordeel dat de gestelde taaleis voor de werkzaamheden in kwestie niet noodzakelijk was.¹⁷
- Bij gevallen van godsdienstdiscriminatie ging het onder andere om het dragen van een hoofddoek en - in het geval van een Sikh - om het dragen van een baard, tulband en dolkje.¹⁸

¹⁵ Jaarverslag CGB, 1997: 17; zie ook het jaarverslag van 1998 voor vergelijkbare zaken.

¹⁶ Jaarverslag CGB, 1997: 18.

¹⁷ Jaarverslag CGB, 1997; ook in 1998 was de niet-relevante taaleis in enkele zaken aan de orde, zie Jaarverslag CGB, 1998.

¹⁸ Jaarverslag CGB, 1997: 22.

Tabel 5.7 Oordelen over gronden ras, nationaliteit en godsdienst in 1997 en 1998

Oordelen	1997	1998
Ras	37	37
Nationaliteit	11	16
Godsdienst	13	11
Totaal	61	64

Bron: Commissie Gelijke behandeling.

- Een vijftienjarige asielzoeker die bij het sporten een tand beschadigde werd tandheelkundige hulp geweigerd. De CGB oordeelde dat de betrokken tandarts onderscheid had gemaakt op grond van nationaliteit.¹⁹
- Een verhuurbedrijf voor witgoed en geluidsapparatuur had als beleid dat aan niet-Nederlanders slechts apparatuur werd verhuurd als een Nederlander zich borg stelde. Voor niet-Nederlanders golden dus zwaardere acceptatievoorwaarden dan voor Nederlanders en dat was in dat geval een niet toegestane eis.²⁰

5.5 Justitiële afdoening: statistische gegevens over omvang aard en afdoening van discriminatiezaken

De Verenigde Naties brachten in 1966 het *Internationale Verdrag inzake de Uitsluiting van Alle Vormen van Rassendiscriminatie* (IVUR) tot stand. Als gevolg daarvan werd in 1971 het Wetboek van Strafrecht uitgebreid met bepalingen teneinde rasdiscriminatie beter te bestrijden. Waar het de uitingsdelicten betreft zijn met name van belang:

- Artikel 137c, racistische belediging
- Artikel 137d, aanzetten tot haat, discriminatie of geweld
- Artikel 137e, verspreiding van racistisch materiaal

Het nieuwe wettelijke instrumentarium werd vrijwel meteen ingezet tegen de uitgesproken racistische propaganda van de Nederlandse Volks-Unie. De NVU was een partij die zei dat 'negers dichterbij de chimpansee staan dan blanken', die sprak over de 'superioriteit van het blanke ras' en die ontkende dat er in de Tweede Wereldoorlog zes miljoen joden zijn vermoord. Het uiting geven aan dit soort opvattingen heeft de NVU en haar leider Glimmerveen vele confrontaties met de strafrechter opgeleverd en vaak werd de zaak uitgevochten tot aan de Hoge Raad. De jurisprudentie uit de jaren zeventig is voor een belangrijk deel uit deze confrontaties ontstaan.

¹⁹ Jaarverslag CGB, 1998: 20.

²⁰ Jaarverslag CGB, 1998: 19.

Tegen dit decor werd in 1980 de Centruumpartij opgericht. In vergelijking met de NVU stelde de Centruumpartij zich voorzichtig op en vermeed zorgvuldig het vreemdelingenvraagstuk in openlijk racistische bewoordingen aan de orde te stellen. Janmaat trachtte een evenwicht te vinden tussen herkenbaarheid voor de achterban en beschutting tegen vervolging en dat is jarenlang gelukt. De partij en hijzelf hebben een confrontatie met de strafrechter lang weten te vermijden. Dit laatste was niet alleen het gevolg van laveerkunst, maar ook van een in die tijd terughoudend vervolgingsbeleid. Dat gold niet alleen voor de benadering van racistische politici, maar ook voor discriminatie in het algemeen. Het Openbaar Ministerie is in de jaren tachtig veelvuldig bekritiseerd vanwege het ontbreken van een actief vervolgingsbeleid. Het OM heeft zich daartegen verweerd door te wijzen op allerlei problemen die zich kunnen voordoen, zoals het niet kunnen aantonen dat een pamflet van een bepaalde politieke groepering afkomstig is, of dat een bepaald pamflet ook daadwerkelijk verspreid is. Van belang is ook de inschatting van de kans op succes, of omgekeerd de angst om te verliezen. Het terughoudende vervolgingsbeleid in de jaren tachtig was een afspiegeling van de toentertijd geldende gewoonte om racistische partijen als de Centruumpartij naar vermogen te negeren. Strafrechtelijke vervolging zou Janmaat de martelaarsrol kunnen bezorgen.

Een reeks gebeurtenissen begin jaren tachtig hebben bijgedragen aan een intensivering van de justitiële aanpak van racisme en discriminatie. Ik volsta hier met het noemen van twee voorbeelden:²¹ de entree van de CP in de Tweede Kamer in 1982 en de daarop volgende snelle groei van de partij en voorts de moord op Kerwin Duijnmeijer in 1983. Medio jaren tachtig werd het vervolgingbeleid aangescherpt en dat gebeurde begin jaren negentig in nog sterkere mate. Ook toen werkte het verschijnsel extreem-rechts – ook in de ons omringende landen – als katalysator.

Er werden nieuwe richtlijnen uitgevaardigd om het vervolgingsbeleid inzake discriminatie en rechts-extremisme te intensiveren. Op 1 september 1993 trad de *Richtlijn Discriminatiezaken* in werking, die uitgangspunten bevat voor de strafrechtelijke aanpak van discriminatie.²² In februari 1995 werd een specifieke richtlijn van kracht die van toepassing is op extreem-rechts: *Landelijke uitgangspunten ten aanzien van extreem-rechts*.²³ De belangrijkste punten waren (a) een voortvarend vervolgingsbeleid²⁴ en (b) verbetering van de coördinatie, door intensivering van het landelijke netwerk van de discriminatie-officieren van justitie, alsmede van de coördinatie door het Stafbureau OM. Dit

²¹ Zie voor een uitvoeriger behandeling *De staat paraat?* casus Nederland.

²² De integrale tekst is als bijlage opgenomen in het monitorrapport van 1997 (Van Donselaar, 1997: 111-114).

²³ De integrale tekst is als bijlage opgenomen in het monitorrapport van 1997 (Van Donselaar, 1997: 115-117).

²⁴ In de richtlijn als volgt verwoord: 'Afdoening van het strafrecht ligt in ieder geval in de rede bij (bewijsbare) evident discriminatoire uitlatingen van rechts-extremistische groeperingen. Als regel geldt: actieve vervolging, tenzij in een uiterst geval bewijstechnische problemen daaraan werkelijk in de weg staan. Het criterium 'martelaarschap' als argument om vervolging achterwege te laten, geldt niet. Ook is het risico dat de verdachten de zitting zullen gebruiken als forum om hun extremistische ideeën te uiten, geen reden om niet tot vervolging over te gaan.'

laatste is in 1998 overgedragen aan het Landelijk Expertise Centrum Discriminatie (LECD) dat fungeert als stafbureau van de discriminatieofficieren. Het LECD is ondergebracht bij het Amsterdamse arrondissementsparket. In februari 1999 bracht het College van procureurs-generaal een nieuwe Aanwijzing discriminatie uit en deze werd in april van dat jaar van kracht. Met deze richtlijn wordt beoogd de samenwerking en coördinatie te verbeteren tussen het OM, het bestuur, de politie en de ADB's.

De strafwetgeving is sedert de jaren zeventig diverse malen aangescherpt en er kwamen enkele bepalingen bij:

- artikel 137f, steunverlening aan activiteiten gericht op discriminatie
- artikel 137g, discriminatie bij beroepsuitoefening

De huidige bepalingen uit het wetboek van strafrecht zijn opgenomen in het overzicht *Antiracisme en -discriminatiebepalingen in het Wetboek van strafrecht*.

Antiracisme en -discriminatiebepalingen in het Wetboek van strafrecht
<p>Art. 90quater.</p> <p>Onder discriminatie of discrimineren wordt verstaan elke vorm van onderscheid, elke uitsluiting, beperking of voorkeur, die ten doel heeft of tengevolge kan hebben dat de erkenning, het genot of de uitoefening op voet van gelijkheid van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden op politiek, economisch, sociaal of cultureel terrein of op andere terreinen van het maatschappelijk leven wordt teniet gedaan of aangetast.</p>
<p>Art. 137c</p> <p>Hij die zich in het openbaar, mondeling of bij geschrift of afbeelding, opzettelijk beledigend uitlaat over een groep mensen wegens hun ras, hun godsdienst of levensovertuiging of hun hetero- of homoseksuele gerichtheid wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van de derde categorie.</p>
<p>Art. 137d.</p> <p>Hij die in het openbaar, mondeling of bij geschrift of afbeelding aanzet tot haat tegen of discriminatie van mensen of gewelddadig optreden tegen persoon of goed van mensen wegens hun ras, hun godsdienst of levensovertuiging, hun geslacht of hun hetero- of homoseksuele gerichtheid, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van de derde categorie.</p>
<p>Art. 137e.</p> <p>1. Hij die, anders dan ten behoeve van zakelijke berichtgeving:</p> <p>(1) een uitsluiting openbaar maakt die, naar hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden, voor een groep mensen wegens hun ras, hun godsdienst of levensovertuiging of hun hetero- of homoseksuele gerichtheid beledigend is, of aanzet tot haat tegen of discriminatie van mensen of gewelddadig optreden tegen persoon of goed van mensen wegens hun ras, hun godsdienst of levensovertuiging, hun geslacht of hun hetero- of homoseksuele gerichtheid.</p>

(2) een voorwerp waarin, naar hij weet of redelijkerwijs moet vermoeden, zulk een uitlating is vervat, aan iemand, anders dan op diens verzoek, doet toekomen, dan wel verspreidt of ter openbaarmaking van die uitlating of verspreiding in voorraad heeft:

wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste zes maanden of geldboete van de derde categorie.

2. Indien de schuldige een van de strafbare feiten, omschreven in dit artikel, in zijn beroep begaat en er, tijdens het plegen van het feit, nog geen vijf jaren zijn verlopen sedert een vroegere veroordeling van de schuldige wegens een van deze misdrijven onherroepelijk is geworden, kan hij van de uitoefening van dat beroep worden ontzet.

Art. 137f.

Hij die deelneemt of geldelijke of andere stoffelijke steun verleent aan activiteiten gericht op discriminatie van mensen wegens hun ras, hun godsdienst, hun levensovertuiging, hun geslacht of hun hetero- of homoseksuele gerichtheid, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste drie maanden of geldboete van de tweede categorie.

Art. 137g.

Hij die, in de uitoefening van een ambt, beroep of bedrijf personen opzettelijk discrimineert wegens hun ras, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste zes maanden of geldboete van de derde categorie.

Art. 429quater.

1. Hij die in de uitoefening van een beroep of bedrijf onderscheid maakt tussen personen wegens ras, wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste een maand of geldboete van de derde categorie.

2. Deze bepaling is niet van toepassing op handelingen die personen behorende tot een bepaalde etnische of culturele minderheidsgroep een bevoorrechte positie toekennen, ten einde feitelijke ongelijkheden op te heffen.

Een van de taken van het Landelijk Expertise Centrum Discriminatie (LECD) is het opzetten van een centrale registratie, zodat een overzicht kan worden verkregen en gepresenteerd van de aantallen zaken, aard en afdoening. Wat betreft de *omvang*, de aantallen zaken die begin jaren negentig bij de diverse parketten staan ingeschreven zien we een aanzienlijke groei (zie Tabel 5.8).

Tabel 5.8 Aantal ingeschreven discriminatiezaken bij de Arrondissementsparketten, 1985-1993²⁵

1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
119	100	74	113	60	49	62	99	182

²⁵ Bronnen: Bol & Docter-Schamhardt, 1993: 7; de 'cijfermatige overzichten' van de Memories van Toelichting bij de begrotingen van het ministeries van Justitie; Monitor racisme en extreem-rechts, Van Donselaar, 1997: 94.

De gegevens over de jaren 1994, 1995 en 1996 ontbreken helaas, zodat niet valt te zeggen hoe de aantallen zich in die jaren hebben ontwikkeld. Vermoedelijk zal er een toename zijn geweest, want in het jaar 1997 waren er minstens 284 ingeschreven zaken bij de parketten. Dit is een volume dat nog niet eerder is voorgekomen. Minstens 284, want de 'statistische identificatie' is niet zonder problemen verlopen, zodat er vermoedelijk enkele zaken aan de aandacht zijn ontsnapt. Daarbij moeten we verder bedenken dat het hier vrijwel uitsluitend gaat om strafbare discriminatoire uitingen zoals genoemd in art. 137 Sr en 429 quater Sr. Dit betekent dat wellicht een aantal gevallen van racistisch geweld op deze manier niet zichtbaar zijn gemaakt. Zij zijn in de informatiesystemen van het Openbaar Ministerie 'weggeschreven' onder andere wetsartikelen, namelijk die betrekking hebben op de commune delicten bedreiging, geweldpleging en vernieling.

Tabel 5.9 Aantallen discriminatiezaken bij de Arrondissementsparketten, naar instroom en afdoening in 1997

Arrond. Parket	Instroom vòòr 1997	Instroom in 1997	Ingeschreven in 1997	Afgedaan in 1997	Naar 1998
Alkmaar	9	18	27	27	-
Amsterdam	10	24	34	15	19
Almelo	-	6	6	3	3
Arnhem	6	28	34	26	8
Assen	-	3	3	3	-
Breda	-	9	9	9	-
Den Bosch	2	5	7	7	-
Den Haag	17	36	53	52	1
Dordrecht	7	9	16	16	-
Groningen	-	2	2	2	-
Haarlem	8	18	26	26	-
Leeuwarden	-	5	5	5	-
Maastricht	4	3	7	7	-
Roermond	2	4	6	4	2
Rotterdam	11	7	18	8	10
Utrecht	5	11	16	7	9
Zutphen	-	5	5	5	-
Zwolle	6	4	10	10	-
Totaal	87	197	284	232	52

Bron: Landelijk Expertise Centrum Discriminatie, Arrondissementsparket Amsterdam.

Het traceren van deze gevallen zou, gezien de omvang van deze commune delicten in het algemeen, een arbeidsintensieve bezigheid zijn. Kortom, de 284 ingeschreven zaken bieden wellicht geen volledig beeld. Ook moet men onderscheid maken tussen de 284 zaken, als *caseload* in het jaar 1997 en de *instroom* van zaken in dat jaar, waarvan het aantal 197 bedraagt.

Om een indruk te krijgen van het soort zaken volgt hieronder een aantal voorbeelden.

- Politieagenten werden op straat uitgescholden: 'kankerjoden, kankerjoden' (artikel, 137c, 266 en 180 Sr, afdoening: transactie).
- Racistische uitlatingen tegen allochtone politieagent: 'met jou praat ik niet, want jij bent van een etnische minderheid en ik als blanke bepaal dat' (artikel 137c Sr, 267/2 SR, afdoening: veroordeling door politierechter tot geldboete).
- Antisemitische uitlatingen op politiebureau: 'Alle joden hadden ze moeten afmaken (...) Ze hebben zelf hun eigen holocaust begaan' (artikel 137c Sr, afdoening: veroordeling politierechter tot deels voorwaardelijke geldboete, met een proeftijd van twee jaar).
- Racistische bekladding ruiten woning – 'dit is een huis voor Hollans, dus geen buitenlands, denk erom' – door lid van CP'86 (artikel 137c Sr, afdoening onbekend).
- Racistische uitlatingen over allochtone voetballers per fax verspreid (artikel 137e Sr, afdoening: veroordeling tot deels voorwaardelijke geldboete).
- Racistische uitlatingen en Hitlergroet, gericht tegen groep allochtonen (artikel 137c Sr, afdoening: veroordeling tot het verrichten van 100 uur onbetaalde arbeid ten algemene nutte).
- Man maakte racistische opmerkingen en trok een mes (artikel 287 en 137c Sr, afdoening: veroordeling tot voorwaardelijke gevangenisstraf).
- Uitlating CD-leider Janmaat over afschaffing van multiculturele samenleving openbare demonstratie in Zwolle (artikel 137d Sr, afdoening: veroordeling tot voorwaardelijke gevangenisstraf met een proeftijd van twee jaar).
- Verspreiding van een tendentieuze pamflet over winkeldiefstallen (afdoening: geseponeerd wegens gebrek aan bewijs).
- Racistische uitlating – 'vuile zwarte' – tijdens ruzie op straat (artikel 137c Sr, afdoening: geseponeerd wegens gebrek aan bewijs).
- Allochtonen toegang geweigerd tot café (artikel 137g Sr, afdoening: geseponeerd wegens gebrek aan bewijs).
- Burenruzie waarbij Duitse buur werd uitgescholden voor 'nazi-Schwein' (artikel 137c, afdoening: vrijspraak).

Wat is nu de *aard* van de zaken? Zoals uit deze voorbeelden al enigszins valt af te leiden heeft het overgrote deel van de (ingeschreven) zaken betrekking op artikel 137c Sr (racistische belediging). Hierbij gaat het om 75% van de gevallen.²⁶ Van de overige zaken hebben 11% betrekking op artikel 137e Sr (ver-

²⁶ Om precies te zijn gaat het om 75% van 223 van de 284 ingeschreven zaken. De overige 61 ingeschreven zaken konden niet in deze analyse worden betrokken, omdat de beschikbare informatie daarvoor ontoereikend was.

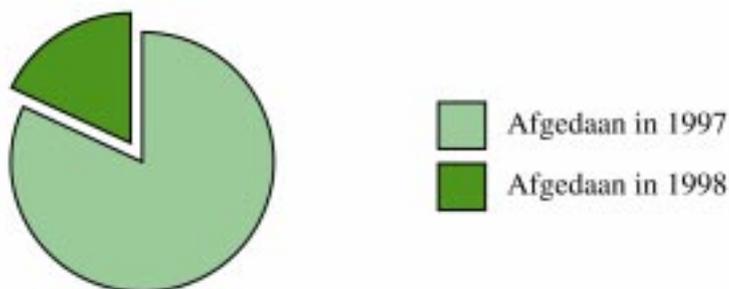
spreiding van racistisch materiaal), 8% op artikel 137g (discriminatie bij de uitoefening van ambt, beroep of bedrijf) en 7% op artikel 137d (aanzetten tot haat, discriminatie of geweld). Er was slechts één zaak die gebaseerd was op artikel 429 quater Sr. Er werden geen zaken gevonden die berustten op artikel 137f Sr (steunverlening aan activiteiten gericht op discriminatie).

Figuur 5.1 Discriminatiezaken in soorten: artikel 137 c, d, e, g

Naast de omvang en de aard van de discriminatiezaken is het van belang meer te weten over de *afdoening*. In 1997 werden 232 van de 284 zaken 'afgedaan', dat wil zeggen: er werd een beslissing genomen over de afdoening. De resterende zaken zijn overgegaan naar volgende jaar.

Figuur 5.2 Afdoening discriminatiezaken in 1997

Van de diverse wegen die bij afdoening openstaan zijn de belangrijkste:

- seponeren: niet doorzetten, niet vervolgen. Wanneer het OM een zaak tegen een verdachte niet doorzet, omdat dat niet wenselijk wordt geacht (beleidssepot) of omdat er niet genoeg bewijs is (technisch sepot)
- transactie aanbieden: door het betalen van een geldsom, voorgesteld door de officier van justitie, kan de verdachte bij lichte misdrijven voorkomen dat hij voor de rechter moet komen
- dagvaarden: de verdachte wordt opgeroepen om voor de rechter te verschijnen.

De overige zaken, een relatief klein aantal, worden bij een andere zaak gevoegd of overgedragen aan een ander parket. In 195 van de 232 gevallen kon worden getraceerd welke beslissing werd genomen; bij de overige zaken was dit door hiaten in de informatie niet mogelijk.

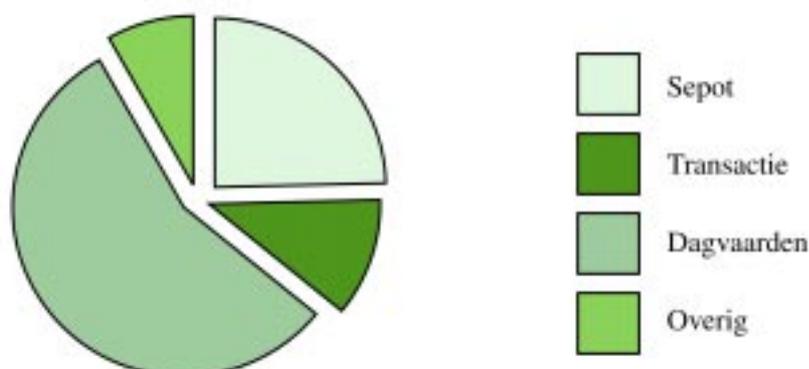
Tabel 5.10 Beslissing over afdoening discriminatiezaken in 1997 in 15 Arrondissementsparketten²⁷

Arrond. Parket	Sepot	Transactie	Dagvaarden	Overig	Totaal
Alkmaar	11	1	15	-	27
Amsterdam	3	1	8	3	15
Assen	1	-	2		3
Breda	3	3	2	1	9
Den Bosch	2	2	3	-	7
Den Haag	11	7	29	5	52
Dordrecht	3	-	12	1	16
Groningen	-	-	2	-	2
Haarlem	6	5	10	5	26
Leeuwarden	1	1	3	-	5
Maastricht	4	1	1	1	7
Roermond	-	-	4	-	4
Utrecht	2	1	4	-	7
Zutphen	-	-	5	-	5
Zwolle	1	-	9	-	10
Totaal	48	22	109	16	195

Bron: Landelijk Expertise Centrum Discriminatie, Arrondissementsparket Amsterdam. Een kwart van de gevallen – 25% – werd (onvoorwaardelijk dan wel voorwaardelijk) geseponeerd en in 11% van de zaken werd transactie aangeboden. In iets meer dan de helft van de gevallen – 56% – werd besloten te dagvaarden. Wat er precies is gebeurd na de beslissing ‘dagvaarden’ is niet precies vast te stellen – een aantal gevallen ging over naar 1998 – maar ik heb de indruk dat het verreweg in de meeste gevallen die voor de rechter kwamen tot een veroordeling is gekomen, althans in eerste aanleg.

²⁷ De overige Arrondissementsparketten konden niet worden betrokken vanwege hiaten in de informatie.

Figuur 5.3 Beslissingen over afdoening

Het genereren van statistische gegevens over de omvang, aard en afdoening van discriminatiezaken bij het Openbaar Ministerie was omstreeks 1994 gestagneerd. Anderhalf jaar geleden is het LECD ontstaan en heeft, onder andere, 'de statistische draad' weer opgepakt. Dat heeft ertoe geleid dat in het voorgaande een aantal kerngegevens over justitiële omgang met discriminatiezaken in 1997 kon worden gepresenteerd. De gegevens over het jaar 1998 zijn nog niet voorhanden. Dat is jammer. Maar wie bekend is met het opzetten van registratiesystemen weet dat het om een complexe en arbeidsintensieve aangelegenheid gaat. Zo beschouwd is het huidige resultaat op zichzelf verheugend.

5.6 Slotopmerkingen

In dit hoofdstuk zijn patronen van respons op klachten over racisme en discriminatie aan de orde geweest, zowel van de zijde van de overheid als daarbuiten. Hieronder volgen de bevindingen in vogelvlucht.

Het *Centrum Informatie en Documentatie Israël* (CIDI) vervult sedert geruime tijd de functie van meldpunt voor *antisemitisme* en brengt daarover rapportages uit. Het CIDI constateerde in 1997 een evidente toename van antisemitische incidenten in vergelijking met het voorgaande jaar. Deze toename heeft zich in 1998 niet voortgezet. Het aantal incidenten in 1998 is ongeveer gelijk aan dat in 1997. Voorts wijst het CIDI op enkele positieve ontwikkelingen: het grote verlies van de extreem-rechtse partijen bij de verkiezingen in 1998 en het verbod van de NVP/CP'86 later in dat jaar.

Het *Meldpunt Discriminatie Internet* (MDI) zag zijn werkkerrein aanzienlijk groeien. Het aantal klachten nam aanzienlijk toe – van 115 in het eerste rapportagejaar naar 142 in het tweede – en deze groei lijkt zich verder voort te zetten. Opvallend is de groei van klachten over uitingen van antisemitisme op internet.

De *Landelijke Vereniging van ADB's en meldpunten* (LV) presenteerde in maart 2000 haar eerste meerjarenoverzicht van statistische gegevens over *discrimina-*

tieklachten. Uit deze rapportage blijkt dat het aantal discriminatieklachten de laatste jaren licht gestegen is van ongeveer 3.200 in 1997 naar 3.400 in 1999. De omvang van de discriminatieklachten is de laatste drie jaar tamelijk stabiel en lijkt dus amper te zijn beïnvloed door de electorale verliezen van extreemrechtse partijen in 1998. Werden in 1997 3.203 discriminatieklachten gemeld bij de ADB's, in 1998 zijn dat er 3.318 en in 1999 is er wederom een lichte stijging naar 3.416 klachten. Dit beeld is in tweeërlei opzicht geflatteerd. In de eerste plaats omdat in het meerjarenoverzicht de gegevens verwerkt konden worden van slechts 29 van de in het totaal 40 meldpunten. In de tweede plaats omdat de 40 meldpunten tezamen niet voorzien in een landelijke dekking.

De *Commissie Gelijke Behandeling* (CGB) ziet toe op de naleving van de Algemene wet gelijke behandeling (1994). De AWGB geeft aan dat niemand gediscrimineerd mag worden op grond van godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht, nationaliteit, hetero- of homoseksuele gerichtheid of burgerlijke staat. Iedereen die van mening is dat hij of zij op een van de genoemde gronden gediscrimineerd is, kan een verzoek om een oordeel indienen bij de Commissie. Dit geldt niet alleen voor individuen, maar ook voor belangorganisaties, ondernemingsraden en dienstcommissies. Verder kan een werkgever of organisatie die twijfelt of de eigen regelingen wel aan de wet voldoen, dit ter beoordeling voorleggen aan de Commissie. Het aantal verzoeken om een oordeel is in vier jaar tijds bijna verdubbeld: van 176 in 1995 naar 346 in 1998. Relevant – voor de *Monitor racisme en extreem-rechts* – zijn in het bijzonder de zaken die betrekking hebben op ras, nationaliteit en godsdienst. Ook deze groeiden in aantal: van 47 in 1995 tot 122 in 1998.

Tenslotte de *justitiële afdoening*. In de jaren negentig is het vervolgingsbeleid inzake discriminatie aanzienlijk aangescherpt. Vandaag de dag zijn er in alle arrondissementsparketten officieren van justitie die speciaal belast zijn met discriminatiezaken. Het Landelijk Expertise Centrum Discriminatie fungeert als stafbureau van de discriminatieofficieren. Een van de taken van dit bureau is het opzetten van een centrale registratie, zodat een overzicht ontstaat van de aantallen zaken, de aard en de wijze van afdoening. Wat betreft de aantallen zaken die bij de diverse parketten staan ingeschreven zien we een aanzienlijke groei. In 1990 waren er 49 ingeschreven zaken, in 1993 was het aantal gegroeid tot 182 en in 1997 ging het maar liefst om 284 ingeschreven zaken. De 'instroom' in 1997 was 197 terwijl er bij 232 zaken een beslissing werd genomen over de afdoening. Kijken we naar de cijfers van 1997 dan zien we een volume dat nog niet eerder is voorgekomen. Er wordt vaak kritiek geuit op de justitie. Er zou te weinig voortvarend tegen discriminatie worden opgetreden en er zouden veel zaken blijven liggen. Een deel van deze kritiek mag dan terecht zijn, maar het lijkt mij niet meer dan redelijk daar de gestage groei van de *caseload* van het OM tegenover te zetten. Het vervolgingsbeleid is aantoonbaar aangescherpt. Wat betreft de aard van de zaken, driekwart heeft betrekking op racistische belediging (137c Sr). Opmerkelijk is de afwezigheid van discriminatie bij de uitoefening van beroep of bedrijf (429 quater Sr). Terwijl dergelijke zaken in de jaren tachtig een aanzienlijk deel van het geheel vormden, zijn zij nu nagenoeg verdwenen. Deze vorm van discriminatie is niet verdwenen, maar lijkt zich grotendeels te hebben verplaatst van het justitiële do-

mein naar dat van de Commissie Gelijke Behandeling. In 1997 werden 232 van de 284 zaken 'afgedaan', dat wil zeggen: er werd een beslissing genomen over de afdoening. Een kwart van de gevallen werd geseponeerd en in 11% van de zaken werd transactie aangeboden. In ruim de helft van de gevallen werd besloten te dagvaarden.

6 Samenvatting en slotbeschouwing

Hoe intolerant zijn de autochtone Nederlanders jegens allochtonen? Uit longitudinaal onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) blijkt dat zich eind jaren tachtig, begin jaren negentig een lichte verharding van het opinieklimaat aftekent. Uit recente bevindingen van het SCP valt af te leiden dat ongeveer 80% van de bevolking vindt dat autochtonen en allochtonen gelijke behandeling moeten hebben bij verdelingsvraagstukken, zoals bij huisvesting en werkgelegenheid. Ongeveer 13% van de autochtone bevolking staat afwijzend tegenover allochtonen. Ongeveer 50% van de autochtone bevolking is tegen immigratie gekant. Wat dit laatste betreft vond het NIPO in 1998 een minder gunstige uitkomst: niet de helft, maar driekwart van de autochtone Nederlanders is tegen verdere immigratie gekant. Ongeveer de helft van de ondervraagden vond dat asielzoekers overlast geven. Verder dacht zo'n veertig procent dat asielzoekers gemiddeld criminelere zijn dan Nederlanders.

Kortom, het opinieklimaat wordt er niet beter op al lijkt er ook weer geen sprake te zijn van een snelle verslechtering. In het opinieklimaat zijn trends te ontwaren die wijzen op negatieve opvattingen over allochtonen. Racisme, vooroordeel en discriminatie kunnen zich in heel uiteenlopende uitingvormen voordoen. Zo kan het naast negatieve opvattingen over etnische groepen gaan om veel hardere vormen, zoals racistische geweldpleging, extreem-rechts activisme, of om regelrechte discriminatie bij toetreding tot de arbeidsmarkt. Deze verschijnselen zijn pluriform en laten zich niet uitdrukken in enkele getallen. Om racisme en extreem-rechts in hun uiteenlopende gedaanten te volgen is door de Leidse universiteit een monitor-project ontwikkeld, waarvan dit de derde rapportage is. Het stramien van deze derde rapportage ziet er als volgt uit:

- Racistisch en extreem-rechts geweld
 - Soorten voorvallen
 - Omvang van het verschijnsel
 - Dader- en slachtofferschap
 - De schade naar ernst en omvang

- Extreem-rechts in Nederland, 1997-1999
 - Verkiezingsnederlagen van 1998
 - Maatregelen tegen extreem-rechts
 - Parade van extreem-rechtse formaties
 - Aanhang van extreem-rechts in getallen

- Racisme, extreem-rechts en internet
 - Algemene ontwikkelingen
 - Recente ontwikkelingen in Nederland: groei en diversiteit
 - Patronen van respons

- Patronen van respons: klachten en justitiële afdoening
 - Antisemitisme (Centrum Informatie en Documentatie Israël)
 - Internet (Meldpunt Discriminatie Internet)
 - Discriminatieklachten (Landelijke Vereniging van meldpunten en ADB's)
 - Naleving Algemene Wet Gelijke Behandeling (Commissie Gelijke Behandeling)
 - Justitiële afdoening (Landelijk Expertise Centrum Discriminatie)

De voornaamste bevindingen op deze vier hoofdvelden worden in het navolgende achtereenvolgens weergegeven.

6.1 Racistisch en extreem-rechts geweld

Racistisch geweld kan uiteenlopende interetnische dimensies hebben, waarvan de volgende hoofdcategorieën in dit onderzoek zijn betrokken: (1) autochtoon versus allochtoon, (2) allochtoon versus autochtoon en (3) allochtoon versus allochtoon die tot een andere etnische groep behoort.

Extreem-rechts geweld kan racistisch zijn, gericht tegen allochtonen, maar het kan ook gericht zijn tegen autochtonen (meestal politieke tegenstanders).

De geweldplegingen kunnen zich in diverse gedaanten voordoen. In Nederland gaat het hoofdzakelijk om de navolgende specifieke uitingen (waarvan in het voorgaande vele voorbeelden zijn gegeven):

- Bekladding
- Bedreiging
- Bommelding
- Confrontatie tussen groepen
- Vernieling
- Brandstichting
- Bomaanslag
- Mishandeling
- Doodslag

Aan het bepalen van de omvang zitten vele haken en ogen. Die zullen hier niet worden herhaald. Deze dienen echter niet uit het oog te worden verloren bij de interpretatie van gepresenteerde statische gegevens over de omvang van de gewelddadige voorvallen.

Tabel 6.1 Racistisch en extreem-rechts geweld, naar categorie, in 1997 en 1998

Categorie	1997	1998
Doelbekladding	55	41
Bedreiging	119	157
Bommelding	13	23
Confrontatie	22	18
Vernieling	41	27
Brandstichting	11	6
Bomaanslag	-	-
Mishandeling	36	41
Doodslag	1	-
Totaal	298	313

Vergelijken we deze gegevens met die in de voorgaande jaren dan kunnen we concluderen dat het de laatste vijf jaar om gemiddeld 245 incidenten per jaar gaat.

Let wel: het gaat hier om voorvallen die *bekend* zijn geworden, maar dat is slechts een deel van wat zich in werkelijkheid afspeelt. Veel voorvallen blijven onbekend, al is het niet duidelijk hoe top en ijsberg zich tot elkaar verhouden. Op basis van beredeneerde schattingen komt men niet uit op een gemiddelde van 245, maar op wellicht enkele duizenden gewelddadige voorvallen per jaar. Deze problematiek van *onderrapportage* is ernstig en verdient naar mijn mening meer (beleidsmatige) aandacht.

Bij het *slachtofferschap* kan onderscheid worden gemaakt tussen 'zaken' en 'personen'.

Zowel in 1997 als in 1998 zien we dat de geweldplegingen meer tegen zaken dan tegen personen gericht zijn. In 1997 is dit contrast echter veel sterker dan in 1998. De voornaamste verklaring voor het meer persoonsgerichte geweld in 1998 is aanwijsbaar: het relatief grote aantal bedreigingen van GroenLinks-politici door rechtsextremisten.

De slachtoffers van racistisch geweld zijn vaak niet één, maar meer malen het doelwit van geweldpleging. In de door ons verzamelde gegevens over 1997 en 1998 is getracht na te gaan of zaken dan wel personen vaker dan één maal doelwit zijn geweest. In beide jaren blijkt in ongeveer een kwart van de incidenten sprake te zijn van een meervoudig slachtofferschap.

Bij een groot aantal voorvallen is *antisemitisme* min of meer impliciet. Dat geldt bijvoorbeeld voor bekladdingen met hakenkruisen of nationaal-socialistische leuzen. Daarnaast zijn er een aantal voorvallen waarbij de geweldpleging direct gericht was tegen joden of joodse objecten. In 1997 was dat 9 en in 1998 8 maal het geval.

Autochtone Nederlanders kunnen op uiteenlopende manieren slachtoffer zijn. In de eerste plaats als doelwit van acties van extreem-rechts, dit is tevens de

meest voorkomende vorm. Verder kunnen autochtonen doelwit zijn van 'indirect' racistisch geweld, bijvoorbeeld als pleitbezorger van de belangen van vluchtelingen, of als medewerker van een discriminatie-meldpunt. Bij de derde vorm van autochtoon slachtofferschap zijn *allochtonen* de dader. Dit type slachtofferschap komt steeds duidelijker in beeld, met name in het jaar 1998. Bij een aantal persoonsgerichte gevallen van geweldpleging is het *geslacht* van de slachtoffers geregistreerd. Daaruit blijkt dat mannen – zowel in 1997 als in 1998 – ruim drie maal zo vaak slachtoffer zijn dan vrouwen.

Over het *daderschap* moet allereerst worden opgemerkt dat verreweg de meeste gewelddadige voorvallen niet worden opgehelderd. Het doen van uitspraken over daderschap is daardoor aanzienlijk beperkt. Voor het jaar 1997 kon in slechts 30 gevallen de *identiteit* van de dader worden vastgesteld en in 1998 was dat aantal nog kleiner, namelijk 22. Daders zijn veel vaker mannen dan vrouwen en opereren niet zelden in *groepsverband*. Van de incidenten in 1997 werden er 79 in groepsverband gepleegd, terwijl dat er in 1998 82 waren. Voorts waren er in 1997 en 1998 respectievelijk 54 en 25 *recidivisten*: daders die al eens eerder hadden toegeslagen. Verder is getracht na te gaan in hoeverre de geweldplegingen kunnen worden toegerekend aan *extreem-rechts*. In 1997 blijken 61 van de 298 voorvallen een (vermoedelijk) extreem-rechtse achtergrond te hebben; in 1998 gaat het om 59 van de 313 incidenten.

Vaak is er geen sprake van geïsoleerde voorvallen, maar van een serie of reeks van incidenten. Daarbij kan men twee soorten reeksen onderscheiden, te weten die op het niveau van de daders en die op het niveau van de slachtoffers. Racistisch geweld is uitgesproken imitatiegevoelig. Het blijkt zich goed te lenen voor navolging, vooral na aandacht van de nieuwsmedia voor de incidenten. Niet zelden vervullen de media – onbedoeld – een aanjagende rol. Via de media nemen potentiële daders kennis van racistische acties van anderen, imiteren die en zien vervolgens hun eigen acties 'beloond' doordat de media daar aandacht aan schenken. De reeks die zo ontstaat berust op daderschap van verschillende personen. Navolging en imitatie kunnen tot ver over de landsgrenzen reiken. Een daarnaast voorkomend verschijnsel is de meer directe reeks: een serie voorvallen die gepleegd worden door dezelfde dader(s). Uit onderzoek blijkt dat veel slachtoffers van racistische geweldpleging vaker dan een maal slachtoffer zijn. Naast meervoudig slachtofferschap komt het voor dat leden van etnische groepen menen dat zij doelwit zijn van een georganiseerde campagne. Dat kan inderdaad het geval zijn, maar veel vaker berust de reeks op imitatie en wordt dus gevormd door verschillende daders. Het seriële karakter van racistisch geweld maakt dat het verschijnsel een uitgesproken *sociale dimensie* krijgt, met name op het niveau van de slachtoffers. Naast effecten op het individuele slachtoffer zijn er effecten op de groep waartoe het slachtoffer behoort. Die effecten kunnen zeer ingrijpend zijn. Racistisch geweld kan – vooral via de massamedia – leiden tot de verbreiding van sterke emoties, vooral angst en woede, bij leden van allochtone etnische groepen. De *nieuwsmedia* spelen een belangrijke rol bij racistisch en extreem-rechts geweld, met name op de sociale dimensies van deze verschijnselen. De media-effecten zijn gevarieerd: het gaat zowel om een stimulerende invloed, als ook om een remmende werking.

Hoe *schadelijk* zijn de geweldplegingen? Omdat het naar alle waarschijnlijkheid grootste deel van racistische en rechtsextremistische gewelddadige voorvallen min of meer verborgen blijven, kunnen algemene uitspraken over *de omvang en ernst van de schade* slechts met weinig precisie en zekerheid worden gedaan. Systematische gegevens over de schade bij de voorvallen die wel bekend zijn geworden zijn niet voorhanden. Voor de individuele slachtoffers geldt tot op zekere hoogte wat in het algemeen geldt voor slachtoffers van geweldpleging. Een in de victimologie veel gehanteerd onderscheid is de driedeling lichamelijke verwondingen, materiële schade en psychosociale schade. Lichamelijke verwondingen kunnen variëren van een blauwe plek of een schrammetje tot de dood en van materiële schade zijn vele vormen voorstelbaar. Ook de psychosociale schade kan variëren van licht – ‘het slachtoffer kwam met de schrik vrij’, heet het – tot zwaar, bijvoorbeeld in de vorm van *post traumatische stress stoornis*. Maar bij racistisch geweld is er nog een aspect dat moet worden verdisconteerd, namelijk maatschappelijke schade. De *sociale dimensie* van racistisch geweld impliceert een relatief grote kans op vormen van psychosociale schade in brede (etnische) kring. Hoe reageren allochtonen op racistisch geweld? Hoe schatten zij de kans dat zij slachtoffer zullen worden? Hoe reageren zij daarop? De reactiepatronen zijn gevarieerd, zoals in het algemeen bij angst voor geweldsmisdrijven, zoals het treffen van voorzorgsmaatregelen en de vermijding van risicovolle situaties. Maar in het geval van racistisch geweld kunnen deze gedragsconsequenties een etnische begrenzing krijgen, namelijk wanneer men zich uit angst voor racisme terugtrekt en verschanst in de eigen etnische kring. Verhuizen bijvoorbeeld uit een etnisch gemengde woonomgeving naar een ‘zwarte’ wijk omdat die veiliger wordt gevonden. Dezelfde reden kan van invloed zijn op de schoolkeuze: de voorkeur voor een ‘veilige, zwarte school’ boven een etnisch gemengde school. Deze gedragsconsequenties, terugtrekking en verschaning in eigen kring, kunnen een belangrijke belemmering vormen voor het integratieproces. Om maar niet te spreken van vormen van militant of zelfs gewelddadig protest van de zijde van allochtonen. Door racistisch geweld kan aanzienlijke schade worden berokkend aan de samenleving als geheel: het is een disproportionele rem op integratie.

6.2 Extreem-rechts in Nederland, 1997-1999

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1998 verloren extreem-rechtse partijen driekwart van de verkiezingsaanhang die zij in 1994 hadden gekregen. In aantallen zetels uitgedrukt was de klap des te harder: van 87 in 1994 naar 2 in 1998 (één voor het Nederlands Blok in Utrecht en één voor de Centrumdemocraten in Schiedam). Bij de Kamerverkiezingen in 1998 viel de CD terug op iets minder dan een derde van de aanhang in 1994. De partij behaalde 0,61% van de stemmen. Dat was enkele honderden van procenten te weinig voor een kamerzetel en zo verdween de CD dus uit de Tweede Kamer. Hoe kunnen deze nederlagen worden verklaard?

De stellig origineelste verklaring komt van CD-leider Janmaat: hij weet het verlies aan massale fraude met de stemcomputers. Daarnaast – en dit snijdt wel hout – wees hij op het effect van jarenlange negatieve publiciteit door de

nieuwsmedia. Dit is inderdaad het geval, zij het dat de extreem-rechtse groepen het de media daarbij 'gemakkelijk' hebben gemaakt met allerlei zaken die het daglicht niet kunnen velen, zoals racisme, antisemitisme, nazisme, kiezersbedrog, overtreding van subsidieregels, kruimeldiefstallen, intimidatie en bedreiging van tegenstanders, ordeverstoringen, geweldpleging, drugshandel, absentisme van de raadsleden, geknoei met handtekeningen voor kandidatenlijsten, en een hele reeks confrontaties met de justitie. Dergelijke zaken moeten een stempel hebben gedrukt op de beeldvorming over het extreem-rechtse politieke bedrijf in Nederland. Voorts is er het politieke en sociale isolement van extreem-rechtse activisten en hun organisaties. Dit isolement van rechts-extremisten is een van de redenen waarom de electorale successen van 1994 niet konden worden geconsolideerd, terwijl deze electorale resultaten de bestrijding van extreem-rechts een krachtige impuls hebben gegeven, zowel van de zijde van de overheid als daarbuiten. De verzwaarde handtekeningeneis vormde aantoonbaar een aanzienlijke belemmering bij de verkiezingsdeelname van extreem-rechtse partijen. Niet aantoonbaar, maar waarschijnlijk is dat deze handtekeningeneis net de doorslag heeft gegeven bij het verdwijnen van de CD uit de Tweede Kamer. Voorts hebben de extreem-rechtse politieke groeperingen in 1998 amper campagne gevoerd, terwijl de thema's immigratie en immigratiebeperking in mindere mate in de belangstelling stonden dan in 1994.

Ook is naar voren gebracht dat kiezers die gekant zijn tegen (verdere) immigratie meer dan in 1994 onderdak kunnen vinden bij andere dan extreem-rechtse politieke partijen. Voor zover er bij een aantal kiezers een element van politiek protest in het geding is zou dat in 1998 niet zozeer tot uitdrukking zijn gebracht door op extreem-rechts te stemmen, maar op de Socialistische Partij, althans zo is van diverse zijden beweerd. Een andere uiting van politiek protest zou gelegen kunnen zijn in de lage opkomst bij met name de gemeenteraadsverkiezingen van 1998. Het is denkbaar dat extreem-rechts relatief sterk van de lage opkomst te lijden heeft gehad.

Zoals gezegd heeft de bestrijding van extreem-rechts in de tweede helft van de jaren negentig een krachtige impuls gekregen. Dit kwam onder andere tot uiting in het verbod van CP'86 in november 1998; voorts in de totstandkoming van wettelijke bepalingen om na een veroordeling wegens racisme de zendtijd en subsidie van een politieke partij te kunnen opschorten.

De extreem-rechtse partijen zijn na de verkiezingsnederlaag van 1998 en het verbod van de CP'86 in een crisis geraakt. De CD als organisatie heeft ernstige personele schade opgelopen en het is onduidelijk of de politieke strijd zal worden voortgezet of niet. De nakomelingen van CP'86 kampen met het probleem van de (strafbare) voortzetting van een verboden partij. Dit geldt in het bijzonder voor de NNP. Het Nederlands Blok is er niet in geslaagd de basis (Utrecht) te verbreden en blijft een piepklein partijtje. Naast de politieke partijen zijn andere uitingen van rechtsextremisme waarneembaar, op internet bijvoorbeeld. Voorts zien we een groeiende 'nazi-muziek scene' en de categorie neonazi-groepen lijkt ietwat in omvang toe te nemen. Er is, kortom, een toenemende diversiteit van extreem-rechtse uitingen in Nederland. Eind 1999 kon het gezamenlijke ledental van extreem-rechtse groepen worden geschat op ongeveer 660. De actieve kern bedroeg 55 à 110 personen. In het najaar van 1997 werden de gezamenlijke ledentallen van extreem-rechtse formaties geschat op

1.100 à 1.440, waarvan 180 à 200 leden tot de actieve kern konden worden gerekend. De cijfers van eind 1999 zijn dus aanzienlijk lager.

Hoe gevaarlijk is extreem-rechts in Nederland? Deze op zichzelf lastige vraag kan op diverse manieren worden beantwoord, maar een ding is natuurlijk heel duidelijk: er staat natuurlijk geen *Machtergreifung* voor de deur. Maar daarmee is de kous niet af. De betekenis van het probleem extreem-rechts heeft diverse dimensies en directe politieke invloed via resultaten bij verkiezingen is er slechts één van. In bijvoorbeeld Oostenrijk en Zwitserland is deze dimensie buitengewoon relevant, in Nederland en Duitsland niet of nauwelijks. België zit daar met het Vlaams Blok ergens tussenin.

Er zijn ook indirecte politieke effecten. Wanneer er veelvuldig radicale uitspraken worden gedaan door extreem-rechtse politici dan kunnen minder radicale uitspraken als gematigd worden beschouwd. Met andere woorden: extreem-rechts kan de grens tussen wat wel en niet als toelaatbaar wordt geacht doen verschuiven. Een ander indirect politiek effect is dat extreem-rechtse politici invloed kunnen uitoefenen op de politieke agenda. Een groeiende extreem-rechtse partij kan andere politici ertoe bewegen radicalere standpunten in te nemen om de extreem-rechtse concurrent de wind uit de zeilen te nemen.

Door deze indirecte politieke effecten reikt de invloed van extreem-rechts veel verder dan de stembus en dat geldt ook voor de impact van extreem-rechts op interetnische betrekkingen. Ook deze is groot en wordt bovendien maar al te vaak onderschat. Onderzoek en ervaringen die in andere landen zijn opgedaan wijzen uit dat extreem-rechts bij leden van minderheidsgroeperingen verhoudingsgewijs sterke emoties oproept, met name angst en woede. Die emoties worden in het bijzonder opgeroepen wanneer extreem-rechtse activisten betrokken blijken te zijn bij racistisch geweld, na een schokkend verkiezingsresultaat of een extreem-rechtse demonstratie. Het bestaan van het verschijnsel extreem-rechts is al een voldoende voorwaarde. Extreem-rechtse politici hebben een symboolfunctie. Vaak zijn zij de personificaties van discriminatie en racisme in het algemeen.

Daarom is de respons op extreem-rechts, met name van overheden van groot belang. Relativering of bagatellisering van het gevaar van extreem-rechts door overheden kan bij leden van minderheidsgroepen gevoelens van onveiligheid opwekken of het gevoel in de steek te worden gelaten. Als gevolg hiervan kunnen gedragspatronen ontstaan als terugtrekking en verschansing in de eigen etnische kring. De respons van overheden op extreem-rechts is meer dan de respons op extreem-rechts alleen: het is een graadmeter van hoe overheden met discriminatie en racisme in het algemeen omgaan. Niet alleen grote, maar ook kleine extreem-rechtse formaties kunnen deze indirecte effecten hebben. Zij zijn dus van groot belang voor interetnische betrekkingen en voor integratieprocessen. Hierin ligt dan ook een belangrijk argument om ook de geslonken extreem-rechtse groepen op de voet te blijven volgen. En omgekeerd: het zou onjuist zijn te denken dat met de electorale nederlaag van extreem-rechts het probleem de wereld uit is.

6.3 Racisme, extreem-rechts en internet

Uitingen van racisme en rechtsextremisme op internet kunnen op verschillende manieren in categorieën worden verdeeld. Het gebruik van het medium kan theoretisch als volgt worden onderscheiden:

- Ideologisch: de verbreiding via internetsites van opvattingen en denkbeelden
- Communicatie: via elektronische post, discussie- en nieuwsgroepen
- Commercieel: digitale postorderbedrijven
- Mobilisatie: via internet kunnen activisten snel worden gemobiliseerd

Racisme en rechts-extremisme op internet kunnen uiteenlopende gedaanten aannemen. Er zijn diverse indelingen mogelijk. Als algemene typologie, dus niet specifiek voor Nederland, kan de onderstaande dienen:

Racisme en extreem-rechts op internet
<ul style="list-style-type: none">• Politieke partijen• Neonazistische organisaties of netwerken• Nationalistische skinheads• Digitale postorderbedrijven• Historisch revisionisme• Extreem-rechts, fundamentalistisch religieus• Handleidingen voor de vervaardiging van explosieven

De Nederlandse bijdragen aan dit geheel zijn vooralsnog relatief bescheiden te noemen, al is er sprake van een sterke groei. Een qua omvang veel pregnanter probleem is de toegang die Nederlandse consumenten hebben tot racisme en rechtsextremisme op internet. Het gaat niet alleen om een grote hoeveelheid 'hate sites', maar ook om de bij tijd en wijle buitengewoon weerzinwekkende en schokkende inhoud. Internet is een relatief nieuw medium maar veel van de inhoud is dat in wezen niet. Dat geldt ook voor uitingen van racisme en rechts-extremisme op internet. Vóór het bestaan van internet kon men ook van dergelijke uitingen kennisnemen, maar men moest daar veel meer moeite voor doen. Door internet is het allemaal gemakkelijker en sneller toegankelijk. Internet heeft op sommige uitingen van racisme en rechts-extremisme – wat men zou kunnen noemen – een turbo-effect. Een rem op toegang tot de 'hate sites' is de

relatief – in vergelijking met een aantal andere landen – beperkte aansluitingsdichtheid onder de Nederlandse bevolking. Uit recent onderzoek blijkt dat het aantal aansluitingen echter sterk is gestegen: zes miljoen Nederlanders hebben toegang tot internet, al maakt niet iedereen daar ook daadwerkelijk gebruik van. In 1999 nam het aantal 'surfers' toe tot 4,7 miljoen personen.

De problematiek van racisme, rechtsextremisme en internet heeft diverse dimensies. Naast de reeds genoemde van Nederlandse aangeslotenen op internet en daarmee tot de 'hate sites' over de gehele wereld is er een tweede dimensie: het deel van de problematiek dat zich in en vanuit Nederland afspeelt:

- de Nederlandse 'hate sites'.
- uitingen van racisme en rechtsextremisme in Nederlandse discussie- en nieuwsgroepen.

Het grootste deel van discriminatoire uitingen op internet speelt zich niet af op websites (www), maar in nieuwsgroepen. Daarin ontstaan discussies die in een aantal gevallen racistische bijdragen uitlokken. Het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) kreeg in de periode van 21 maart 1998 tot 21 maart 1999 42 meldingen over nieuwsgroepen (tegen 38 over websites). Daarnaast heeft het MDI in een aantal nieuwsgroepen gericht gezocht naar discriminatoire uitlatingen. Het onderzoek was gericht op de in de maand november 1999 gedane postingen. Van de in het totaal ruim 15.000 postingen waren er volgens het MDI 152 strafbaar, 256 beledigend en 650 'tendentieus'.

Tot zover de nieuwsgroepen. De Nederlandse *websites* – racistisch dan wel rechtsextremistisch – zijn de laatste tijd in omvang toegenomen. Het gaat in de hier onderzochte periode bij elkaar om 35 websites. Die zijn overigens niet allemaal tegelijkertijd on line geweest. Het is veeleer een beeld van komen en gaan, dit laatste meestal onvrijwillig (door toedoen van het Meldpunt Discriminatie Internet). Ook de diversiteit is toegenomen. Om de webpagina's te rangschikken is de hierboven gehanteerde typologie minder geschikt en is gekozen voor een voor meer specifiek op de Nederlandse situatie toegesneden ordening.

Racisme, extreem-rechts en internet Nederlandse websites

• Extreem-rechtse politieke partijen • Extreem-rechtse organisaties • Racistische strijdgroepen • Afzonderlijke personen • Militaria • De nazi-muziek scene • Conservatieven

Racisme en extreem-rechts op internet zijn onderdeel van het veel bredere probleem van computercriminaliteit die door de stormachtige groei van internet een al even stormachtige impuls heeft gekregen. Het gaat daarbij om een hele scala van delicten, bijvoorbeeld de verspreiding van kinderporno, digitale fraude en inbraken, racisme, rechtsextremisme, terrorisme, hacking, illegale handel in bijvoorbeeld geneesmiddelen en aantasting van copyright. Een deel van de computercriminaliteit gaat over verspreidings- en uitingsdelicten en dat zijn de delicten waar het ons hier om te doen is. Het gaat ons om wat wordt genoemd 'schadelijke en illegale inhoud'. De benoeming van deze verspreidings- en uitingsdelicten kan echter sterk uiteenlopen. Wat in het ene land een delict is kan in het andere worden beschouwd als een inbreuk op de uitingsvrijheid. Een goed voorbeeld is de ontkenning van de holocaust, die in de VS onder grondwettelijk beschermde uitingsvrijheid valt, maar in West-Europa geldt als een misdrijf.

De aandacht voor 'schadelijke en illegale inhoud' op internet heeft geleid tot een wereldwijd debat over uitingsvrijheid, de beperking daarvan en censorship. Wie via trefwoorden in deze sfeer de zoekmachines op internet laat draaien wordt bedolven. Een ander aspect van internetregulering is de vraag waar men precies in de keten wil reguleren: bij degenen die de informatie aanbieden, bij de providers of bij de gebruikers, of bij alle drie de categorieën. Met andere woorden: wie is verantwoordelijk en dus aansprakelijk?

Relatief eenvoudig ligt het in die gevallen waar geen grensoverschrijding plaats vindt. Als bijvoorbeeld een Nederlandse extreem-rechtse partij zich racistisch uit op haar homepage, is die partij strafbaar. Een concrete zaak heeft zich inmiddels voorgedaan: twee bestuurders van de (voormalige partij) Volksnationalisten Nederland zijn door de strafrechter veroordeeld wegens racistische cartoons op de website van de partij. Een tweede zaak is in voorbereiding: racistische (antisemitische) postingen in een discussiegroep. De laatste jaren leek er sprake te zijn van terughoudendheid van politie en justitie waar het strafbare discriminatie via internet betrof. Hierin is in 1999 verandering gekomen, niet alleen door de genoemde strafzaken, maar ook door het Wetsvoorstel Computercriminaliteit II, dat in 1999 aan de Tweede Kamer is gezonden.

Het weren van racisme en rechtsextremisme op internet kan op verschillende manieren geschieden. In de eerste plaats is er de mogelijkheid van een *repressieve benadering* door de overheid, want ondanks de in het voorgaande opgesomde beperkingen blijven er veel gevallen over waar repressief tegen kan worden opgetreden. Bovendien is het voor een deel een kwestie van wetgeving en daarover is (wereldwijd) heel wat te doen.

In de tweede plaats kan men trachten aan het probleem het hoofd te bieden door *zelfregulering*, afspraken tussen betrokken partijen. Zelfregulering kan op verschillende manieren en ook op verschillende niveaus (aanbieders, providers, gebruikers) plaatsvinden. Een derde strategie is die van de *educatieve respons*, zoals beschreven in het vorige monitorrapport.

De bescheiden praktijk van de zelfregulering tot nu toe wijst uit dat er wel degelijk resultaten kunnen worden geboekt. In het voorgaande hebben we gezien dat een aantal hatesites is verwijderd nadat providers door het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) waren gewezen op de inhoud. Ook het omstreden karakter van de webpagina's van Westland hebben ertoe geleid dat militaria-

handelaren zelf zich zijn gaan bezinnen op de ontsparingen in hun branche. Dit alles dus zonder tussenkomst van de rechter.

Voorts dienen de klachten die zijn ingediend bij het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) te worden genoemd. Het aantal klachten nam aanzienlijk toe – van 115 in het eerste rapportagejaar naar 142 in het tweede – en deze groei lijkt zich verder voort te zetten. Opvallend is de groei van klachten over uitingen van antisemitisme op internet.

6.4 Patronen van respons: klachten over racisme en juridische afdoening

In dit hoofdstuk zijn patronen van respons op klachten over racisme en discriminatie aan de orde geweest, zowel van de zijde van de overheid als daarbuiten. Hieronder volgen de bevindingen in vogelvlucht.

Het *Centrum Informatie en Documentatie Israël* (CIDI) vervult sedert geruime tijd de functie van meldpunt voor *antisemitisme* en brengt daarover rapportages uit. Het CIDI constateerde in 1997 een evidente toename van antisemitische incidenten in vergelijking met het voorgaande jaar. Deze toename heeft zich in 1998 niet voortgezet. Het aantal incidenten in 1998 is ongeveer gelijk aan dat in 1997. Voorts wijst het CIDI op enkele positieve ontwikkelingen: het grote verlies van de extreem-rechtse partijen bij de verkiezingen in 1998 en het verbod van de NVP/CP'86 later in dat jaar.

Het *Meldpunt Discriminatie Internet* (MDI) zag zijn werkterrein aanzienlijk groeien. Het aantal klachten nam aanzienlijk toe – van 115 in het eerste rapportagejaar naar 142 in het tweede – en deze groei lijkt zich verder voort te zetten. Opvallend is de groei van klachten over uitingen van antisemitisme op internet.

De *Landelijke Vereniging van ADB's en meldpunten* (LV) presenteerde in maart 2000 haar eerste meerjarenoverzicht van statistische gegevens over *discriminatieklachten*. Uit deze rapportage blijkt dat het aantal discriminatieklachten de laatste jaren licht gestegen is van ongeveer 3.200 in 1997 naar 3.400 in 1999. De omvang van de discriminatieklachten is de laatste drie jaar tamelijk stabiel en lijkt dus amper te zijn beïnvloed door de electorale verliezen van extreem-rechtse partijen in 1998. Werden in 1997 3.203 discriminatieklachten gemeld bij de ADB's, in 1998 zijn dat er 3.318 en in 1999 is er wederom een lichte stijging naar 3.416 klachten. Dit beeld is in tweeërlei opzicht geflatteerd. In de eerste plaats omdat in het meerjarenoverzicht de gegevens verwerkt konden worden van slechts 29 van de in het totaal 40 meldpunten. In de tweede plaats omdat de 40 meldpunten tezamen niet voorzien in een landelijke dekking.

De *Commissie Gelijke Behandeling* (CGB) ziet toe op de naleving van de Algemene wet gelijke behandeling (1994). De AWGB geeft aan dat niemand gediscrimineerd mag worden op grond van godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht, nationaliteit, hetero- of homoseksuele gerichtheid of burgerlijke staat. Iedereen die van mening is dat hij of zij op een van de ge-

noemde gronden gediscrimineerd is, kan een verzoek om een oordeel indienen bij de Commissie. Dit geldt niet alleen voor individuen, maar ook voor belangenorganisaties, ondernemingsraden en dienstcommissies. Verder kan een werkgever of organisatie die twijfelt of de eigen regelingen wel aan de wet voldoen, dit ter beoordeling voorleggen aan de Commissie. Het aantal verzoeken om een oordeel is in vier jaar tijds bijna verdubbeld: van 176 in 1995 naar 346 in 1998. Relevant – voor de *Monitor racisme en extreem-rechts* – zijn in het bijzonder de zaken die betrekking hebben op ras, nationaliteit en godsdienst. Ook deze groeiden in aantal: van 47 in 1995 tot 122 in 1998.

Tenslotte de *justitiële afdoening*. In de jaren negentig is het vervolgingsbeleid inzake discriminatie aanzienlijk aangescherpt. Vandaag de dag zijn er in alle arrondissementsparketten officieren van justitie die speciaal belast zijn met discriminatiezaken. Het Landelijk Expertise Centrum Discriminatie fungeert als stafbureau van de discriminatieofficieren. Een van de taken van dit bureau is het opzetten van een centrale registratie, zodat een overzicht ontstaat van de aantallen zaken, de aard en de wijze van afdoening. Wat betreft de aantallen zaken die bij de diverse parketten staan ingeschreven zien we een aanzienlijke groei. In 1990 waren er 49 ingeschreven zaken, in 1993 was het aantal gegroeid tot 182 en in 1997 ging het maar liefst om 284 ingeschreven zaken. De 'instroom' in 1997 was 197 terwijl er bij 232 zaken een beslissing werd genomen over de afdoening. Kijken we naar de cijfers van 1997 dan zien we een volume dat nog niet eerder is voorgekomen. Er wordt vaak kritiek geuit op de justitie. Er zou te weinig voortvarend tegen discriminatie worden opgetreden en er zouden veel zaken blijven liggen. Een deel van deze kritiek mag dan terecht zijn, maar het lijkt mij niet meer dan redelijk daar de gestage groei van de *caseload* van het OM tegenover te zetten. Het vervolgingsbeleid is aantoonbaar aangescherpt. Wat betreft de aard van de zaken, driekwart heeft betrekking op racistische belediging (137c Sr). Opmerkelijk is de afwezigheid van discriminatie bij de uitoefening van beroep of bedrijf (429 quater Sr). Terwijl dergelijke zaken in de jaren tachtig een aanzienlijk deel van het geheel vormden, zijn zij nu nagenoeg verdwenen. Deze vorm van discriminatie is niet verdwenen, maar lijkt zich grotendeels te hebben verplaatst van het justitiële domein naar dat van de Commissie Gelijke Behandeling. In 1997 werden 232 van de 284 zaken 'afgedaan', dat wil zeggen: er werd een beslissing genomen over de afdoening. Een kwart van de gevallen werd geseponeerd en in 11% van de zaken werd transactie aangeboden. In ruim de helft van de gevallen werd besloten te dagvaarden.

6.5 Aanbevelingen

Kijken we aan de hand van deze derde rapportage van de *Monitor racisme en extreem-rechts* naar de recente ontwikkelingen op het terrein van racisme en extreem-rechts dan springen enkele aspecten in het oog. Allereerst is dat de teruggang van extreem-rechtse partijen, die mede veroorzaakt is door een krachtige bestrijding. Dit is aan te merken als een pluspunt, maar daar staat echter een minpunt tegenover, namelijk de explosieve groei van de problematiek van racisme, rechtsextremisme – en antisemitisme! – op internet. Deze

problematiek is vooral zorgelijk vanwege de beperkte mogelijkheden tot regulering van wat zich op het net afspeelt.

De gewelddadigheden lijken zich qua omvang op een stabiel niveau te bevinden, voor zover zichtbaar. De problematiek van *underreporting* is ernstig en wordt al jarenlang onderschat.

Wat betreft de respons op discriminatie: de taken van zowel de Commissie Gelijke Behandeling als ook het openbaar ministerie zijn de laatste jaren aanzienlijk verzwaaard. Het is evident dat deze verzwaring van taken ook geldt voor het Meldpunt Discriminatie Internet

Het aantal klachten over diverse vormen van discriminatie zoals die worden gemeld bij de 40 anti-discriminatie bureaus lijkt licht te stijgen, al wordt ons zicht belemmerd door een gebrekkige registratie. Dit laatste is ook op veel andere gebieden waarneembaar, zoals in de voorgaande hoofdstukken is uiteengezet. De diverse registratiesystemen, die voor een monitorproject als dit van groot belang zijn, vertonen een hele scala aan 'mankementen', zoals aanloopproblemen, problemen op het gebied van financiën, prioritering, beheer, menskracht, deskundigheid en continuïteit.

Op deze problematiek, kort en bondig samengevat tot *de gebrekkige infrastructuur van de monitorwerkzaamheden*, is van diverse zijden en bij herhaling geweest. Dit kennelijk weerbarstige probleem verdient meer aandacht. Bij het zoeken naar oplossingen staan diverse wegen open. Eén ervan is het creëren van een wettelijke basis, zoals in enkele andere landen het geval is (bijvoorbeeld in de Verenigde Staten en in Frankrijk). Men zou kunnen denken aan een *Raamwet Registratie Racisme*, die de (minimale) registratie van diverse uitingen van racisme en rapportage daarover verplicht stelt en een waarborg vormt voor continuïteit en middelen.

De verschijnselen *racistisch en extreem-rechts geweld* is veel omvangrijker dan we denken en dat geldt dus ook voor de schade die erdoor wordt aangericht. Daarbij zijn het niet alleen de slachtoffers die gedupeerd worden, maar ook de samenleving als geheel. Racistisch geweld vormt, zoals eerder is uiteengezet, een bedreiging voor de integratie van allochtonen in de Nederlandse samenleving. Het is daarom van belang een beter zicht te krijgen op de problematiek van *underreporting*, alsmede op reactiepatronen van allochtonen op gewelddadigheden. Gericht onderzoek naar deze verschijnselen verdient aanbeveling.

De teruggang van extreem-rechts in Nederland is opmerkelijk en in internationaal vergelijkend perspectief interessant: er zijn immers landen aan te wijzen waar de aanhang van extreem-rechtse partijen omvangrijk is en een navenante bedreiging vormt, niet in de laatste plaats voor interetnische relaties. Het doorgronden welke factoren van invloed zijn op de opkomst dan wel neergang van extreem-rechtse formaties is van actuele relevantie. Gericht onderzoek hiernaar verdient aanbeveling.

De problematiek van racisme en rechtsextremisme heeft door het medium internet een krachtige impuls gekregen. De regulering ervan is een buitengewoon complexe materie die eveneens nader, internationaal vergelijkend onderzoek verdient.

De Nieuwe Nationale Partij heeft zich meer en meer ontwikkeld als een voortzetting van de CP'86. Het verdient aanbeveling na te gaan in hoeverre hier sprake is van het misdrijf voortzetting van een verboden rechtspersoon.

Geraadpleegde literatuur

- Albronda, Jeanine: *Een beeld van een partij!* Amsterdam, 1994.
- Alert: *Verkiezingsspecial*, Alert & Kafka, AFA/Alert 1998, nr. 1.
- Andrews, Arlene Bowers: *Victimization and survivor services. A guide to victim assistance*. New York: Springer Publishing Company, 1992.
- Ast, A. van: *Kerncijfers discriminatie 1997-1999; een globale analyse van trends en ontwikkelingen*. Den Haag: Landelijke Vereniging van anti-discriminatiebureaus en meldpunten, 21 maart 2000.
- Aye Maung, Natalie & Catriona Mirrlees-Black: *Racially motivated crime: a British crime survey analysis*. London: Home Office, 1994.
- Bais, Karolien: *Racisme als leerzaam incident*. Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek, 1995.
- Bjørge, Tore: 'Role of the media in racist violence.' In: Tore Bjørge & Rob Witte (red.): *Racist violence in Europe*. New York: St. Martin's Press, 1993: 96-113.
- Bjørge, Tore (red.): *Terror from the extreme right*. London: Frank Cass, 1995.
- Bjørge, Tore: *Racist and Right-Wing Violence in Scandinavia: patterns, perpetrators and responses*. Dissertatie RU-Leiden, 1997a.
- Bjørge, Tore: *Racist and Right-Wing Violence in Scandinavia: patterns, perpetrators and responses*. Tano Aschehoug, 1997b.
- Bol, M.W. & E.G. Wiersma: *Racistisch geweld in Nederland: aard en omvang, strafrechtelijke afdoening, dadertypen*. Arnhem: Gouda Quint, 1997.
- Bouw, Carolien, Jaap van Donselaar & Carien Nelissen: *De Nederlandse Volks-Unie: portret van een racistische splinterpartij*. Bussem: Wereldvenster, 1981.
- Brants, K. & W. Hoogendoorn: *Van vreemde smetten vrij: opkomst van de Centruumpartij*. Bussum: De Haan, 1983.
- Brinckman, Bart: 'Leven als God in Frankrijk: het stamland van de Holocaustontkenning.' In: Georgi Verbeek (red.): *De verdwenen gaskamers: de ontkenning van de Holocaust*. Leuven/Amersfoort: Acco, 1997.
- Brinckman, Bart & Bruno de Wever: 'De stille krant van de ideologische dwaling: negationisme in Vlaanderen en Wallonië.' In: Georgi Verbeek (red.): *De verdwenen gaskamers: de ontkenning van de Holocaust*. Leuven/Amersfoort: Acco, 1997.
- Brink, Rinke van den: *De internationale van de haat: extreem-rechts in West-Europa*. Amsterdam: SUA, cop., 1994.
- Buijs, Frank J. & Jaap van Donselaar: *Extreem-rechts: aanhang, geweld en onderzoek*. Leiden: LISWO, 1994.
- Cadat, Briec-Yves & Ronald Eissens: 'Het Bruine randje van het Internet.' *LBR-Bulletin*, 4 (1998): 6-11.
- CIDI: *Overzicht antisemitische incidenten in Nederland 1996*. Den Haag: CIDI, 1997.
- CIDI: *Overzicht antisemitische incidenten in Nederland 1997*. Den Haag: CIDI, 1998.
- CIDI: *Overzicht antisemitische incidenten in Nederland 1998*. Den Haag: CIDI, 1999.
- Commissie Gelijke Behandeling: *Jaarverslag 1994-1995*. Utrecht: Commissie Gelijke Behandeling, 1996
- Commissie Gelijke Behandeling: *Jaarverslag 1996*. Utrecht: Commissie Gelijke Behandeling, 1997.
- Commissie Gelijke Behandeling: *Jaarverslag 1997*. Utrecht: Commissie Gelijke Behandeling, 1998.
- Commissie Gelijke Behandeling: *Jaarverslag 1998*. Utrecht: Commissie Gelijke Behandeling, 1999.

- Computercriminaliteit II. Concept. Voorstel van Wet en Memorie van Toelichting*, 1998 (<http://www.db.nl/archief/ccompcrim2.html>).
- Coser, Lewis: *Gulzige instituties; patronen van absolute toewijding*. Deventer: Van Logum Slaterus, 1978.
- Dietsch, Martin & Anton Maegerle: *Rechtsextreme deutsche Homepages*, mei 1998 (<http://iguwnext.tuwien.ac.at/deutschhp.html>).
- Donselaar, Jaap van & Carlo van Praag: *Stemmen op de Centruumpartij: de opkomst van anti-vreemdelingen partijen in Nederland*. Leiden: Rijksuniversiteit, 1983.
- Donselaar, Jaap van: *Fout na de oorlog: fascistische en racistische organisaties in Nederland 1950-1990*. Amsterdam: Bert Bakker, 1991.
- Donselaar, Jaap van: 'Racistisch geweld en extreem-rechts.' *Migrantenstudies*, 9 (1993) 2: 2-15.
- Donselaar, Jaap van: 'Perspectieven voor centrumdemocraten?' *LBR-bulletin*, 9 (1993a) 5: 13-15.
- Donselaar, Jaap van: 'Inburgering van extreem-rechts schreeuwt om waakzaamheid.' *NRC Handelsblad*, 10 november 1994.
- Donselaar, Jaap van: *De staat paraat? De bestrijding van extreem-rechts in West-Europa*. Amsterdam: Babylon De Geus, 1995.
- Donselaar, Jaap van: *Reacties op racistisch geweld: het perspectief van allochtonen*. Amsterdam: Het Spinhuis, 1996.
- Donselaar, Jaap van: 'In de schaduw van een fout verleden: historisch revisionisme in Nederland.' In: Georgi Verbeeck (red.): *De verdwenen gaskamers: de ontkenning van de Holocaust*. Leuven/Amersfoort: Acco, 1997.
- Donselaar, Jaap van, m.m.v. Carien Nelissen: *Monitor Racisme en extreem-rechts; eerste rapportage*. Leiden: LISWO, 1997.
- Donselaar, Jaap van, Fanda Claus en Carien Nelissen: *Monitor racisme en extreem-rechts; tweede rapportage; de media*. Leiden: LISWO, 1998.
- Eatwell, Roger: 'The Holocaust denial: a study in propaganda technique.' In: Luciano Cheles, Ronnie Ferguson & Michalina Vaughan (red.): *Neo-fascism in Europe*. London: Longman, 1991: 120-146.
- Eatwell, Roger: 'Surfing the great white wave: the internet, extremism and the problem of control.' *Patterns of prejudice*, 30 (1996) 1: 61-71.
- Elsdingen, Martijn van: 'Racisme op Internet moeilijk aan de pakken.' *LBR-bulletin*, 12 (1996) 3: 4-7.
- Eskes, J.A.O.: *Repressie van politieke bewegingen in Nederland: een juridisch-historische studie over het Nederlandse publiekrechtelijke verenigingsrecht gedurende het tijdvak 1798-1988*. Zwolle: Tjeenk Willink, 1988.
- Eskes, J.A.O.: 'Repressie van politieke bewegingen in Nederland; een actualisering.' In: *Liber amicorum voor Prof. mr. M.C. Burkens*. Zwolle: Tjeenk Willink, 1995.
- Extremistische Bestrebungen im Internet*. Bundesamt für Verfassungsschutz, mei 1998 (<http://www.verfassungsschutz.de/exint/>).
- Gibson, James L. & Richard D. Bingham: *Civil Liberties and Nazis: the Skokie free speech controversy*. New York: Praeger, 1985.
- FOK: *Jaaroverzicht 1991*. Amsterdam: Fascisme Onderzoek Kollektief (FOK) 1992.
- FOK: *Jaaroverzicht 1992*. Amsterdam: Fascisme Onderzoek Kollektief (FOK) 1993.
- FOK: *Jaaroverzicht 1993-1994; extreem-rechts in Nederland*. Amsterdam: Fascisme Onderzoek Kollektief (FOK) 1995.
- FOK: *Jaaroverzicht 1995: extreem rechts in Nederland*. Amsterdam: Fascisme Onderzoek Kollektief, 1996.
- Forbes, Duncan: *Action on racial harassment: Legal remedies and local authorities*. Legal Action Group and London Housing Unit, 1988.
- Goffman, Erving: *The presentation of self in everyday life*. New York: Doubleday Anchor Books, 1959.

- Goffman, Erving: *Stigma: aantekeningen over het omgaan met een geschonden identiteit*. Utrecht: Bijleveld, 1979.
- Gordon, Paul: 'Racist Violence: the expression of hate in Europe.' In: Sandra Coliver, Kevin Boyle & Frances D'Souza (red.), *Striking a balance: hate speech, freedom of expression and non-discrimination*. London & Colchester: Article 19, International Centre against Censorship & Human Rights Centre, University of Essex, 1992: 9-17.
- Gordon, Paul: 'The police and racist violence in Britain.' In: Tore Björge & Rob Witte (red.), *Racist violence in Europe*. New York: St. Martin's Press, 1993: 167-178.
- Greenberg, Martin S. & R. Barry Ruback: *After the crime. Victim decision making*. New York: Plenum Press, 1992.
- Grossman, Netwars (www.nyupress.nyu.edu/netwars.html).
- Hakkert, Alfred & Erik Oppenhuis, met medewerking van Klaas Blits en Ton Eijken: *Herhaald slachtofferschap. Omvang, verschijningsvormen en mogelijkheden voor een aanpak*. Den Haag: Ministerie van Justitie, Dienst Preventie, Jeugdbescherming en Reclassering, 1996.
- Hale, Donna Christine: *Quality of life, fear of crime, and implications of foot patrol policing*. Ann Arbor, Michigan: University Microfilms International, 1983.
- Hamm, M.S.: *American Skinheads. The Criminology and Control of Hate Crime*. Westport: Praeger, 1993.
- Hamm, M.S.: 'Hammer of the Gods Revisited: Neo-nazi Skinheads, Domestic Terrorism and the Rise of the New Protest Music.' In: J. Ferrell & C. Sanders (eds.): *Cultural Criminology*. 1995.
- Holsteyn, Joop van: 'Groeistuipe van stuip trekkingen: extreem-rechts en de verkiezingen van 1994.' *Socialisme en Democratie*, 1995, 2.
- Holsteyn, Joop van & Cas Mudde (red.): *Extreem-rechts in Nederland*. Den Haag: SDU, 1998.
- Hundseder, Franziska: 'Wie Medien mit dem Thema Rechtsextremismus umgehen.' In: K. Faller, R. Hahn & R. Zeimentz (red.): *Dem Hass keine Chance: wie ist die Gewalt zu stoppen?* Kölln: PapyRossa Verlag, 1993: 81-89.
- Illegal and harmful content on the Internet. Communication to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (<http://www2.echo.lu/legal/en/internet/content/Communic.html>).
- Karmen, Andrew: *Crime victims. An introduction to victimology*. (2nd edition) Pacific Grove, California: Brooks/Cole Publishing Company, 1984/1990.
- Kafka: *CP'86 met name genoemd*. Breda: De Papieren Tijger, 1998.
- Klanwatch: *The Rise of the National Alliance*. 1998 (<http://www.splcenter.org/klan-watch/alliance.html>).
- Kniesmeijer, J.: *De crisis en de nieuwe zondebok: de racistische politiek van de Centrumpartij*. Amsterdam, 1983.
- Kooiman, Kees: 'Undercover in de CD: "Nog even en we zijn weer een provincie van Duitsland."' *De Groene Amsterdammer*, 118 (1994) 12: 6-11.
- Korzec, Michel: 'De mythe van de efficiënte massamoord.' *Intermediair*, 31 (1995) 50: 19-23.
- Lewis, Dan A. & Greta Salem: *Fear of crime. Incivility and the production of a social problem*. New Brunswick/Oxford: Transaction Books, 1986.
- Lieberman, Michael J.: 'Hate crimes.' In: Bailey, William G. (ed.), *The encyclopedia of police science*. New York: Garland, 1995.
- Lipstadt, Deborah: *Denying the Holocaust: the growing assault on truth and memory*. New York: The Free Press, 1993.
- Long, Ralph du: 'Uitspraak geeft ruimere uitleg van anti-discriminatiebepalingen: door arrest Hoge Raad CD onherroepelijk veroordeeld: RECHTSPRAAK.' *LBR-bulletin*, 12 (1996) 3: 21-24.

- Long, R. du: 'Het verbod op racistische partijen: de discussie in een impasse.' *Justitiële verkenningen*, 22 (1996) 4 (mei): 78-81.
- Long, Ralph du: 'CP'86 verboden verklaard.' *LBR-bulletin*, jrg 15 , nr 1, 1999, blz 24-27.
- Meldpunt Discriminatie Internet: *Inhoudelijk en financieel jaarverslag 1997-1998*. Amsterdam: Stichting Magenta, maart 1998.
- Meldpunt Discriminatie Internet: *Inhoudelijk jaarverslag 1997-1998*. (<http://www.magenta.nl/mdi/1ejaarverslag.html>).
- Meldpunt Discriminatie Internet: *Jaarverslag 1998/1999*. Amsterdam: Stichting Magenta, mei 1999.
- Neut, Hans van der: 'Strafzaak Verbeke.' *LBR-bulletin*, 11 (1995) 3: 20-27.
- 'Nutzung neuer Medien durch Extremisten.' In: *Medien und Gewalt*. Bonn: Bundesministerium des Innern, 1996.
- RADAR: *Racistische graffiti: uitingen, aanpak en registratie*. Rotterdam: RADAR, 1997.
- Rensen, Peter: *Dansen met de duivel: undercover bij de Centrumdemocraten*. Amsterdam: L.J. Veen, 1994.
- Scientific and Technological Options Assessment (STOA): *Feasibility of censoring and jamming pornography, paedophilia and racism in informatics. Final Study*. Luxembourg: European Parliament, Directorate General for Research, june 1997.
- Schoppen, Hajo: *'Het zijn onze feesten.'* *Jeugdculturen en geweld tegen allochtonen in Nederland*. Utrecht: Universiteit Utrecht, Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen, 1997.
- Schuijt, G.A.I. & D. Voorhoof (red.): *Vrijheid van meningsuiting: racisme en revisionisme*. Gent: Academia Press, 1995.
- Velaers, Jan: 'Verdraagzaamheid ook t.a.v. onverdraagzamen? Enkele beschouwingen over de beteugeling van racistische en xenofobe uitingen in een democratische samenleving.' In: *Recht en verdraagzaamheid in de multiculturele samenleving*. Antwerpen: Maklu, 1993: 303-347.
- Verbeeck, Georgi (red.): *De verdwenen gaskamers: de ontkenning van de Holocaust*. Leuven/Amersfoort: Acco, 1997.
- Wetgeving voor de elektronische snelweg, 12 februari 1998 (<http://www.minjust.nl/sdu/index.htm>).
- Winter, R.E. de: 'De "Auschwitz-lüge" na 50 jaar: strafwaardig?' *Nederlands Juristenblad*, 70 (1995) 18: 653-659.
- Witte, R.: *Racist Violence and the State: A Comparative European Analysis*. Utrecht: Universiteit Utrecht, 1995.
- Wolff, Frank: 'Faschismus in der populären Musik.' In: Gerhard Paul & Bernhard Schossig (red.), *Jugend und Neofaschismus: Provokation oder Identifikation*. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt, 1979: 170-178.
- Woltjer, A.J.Th.: 'De demonstratie van extreem-rechts in Zwolle: een brug te ver?' *Migrantenrecht*, 11 (1996) 4 (april): 75-83.
- Woltjer, Aleidus: 'Onwil of onmacht?' *LBR-bulletin*, 12 (1996) 6: 24-25.
- Wurff, Adri van der: 'Angst voor criminaliteit: een begripsbepaling.' In: Winkel, Frans Willem & Adri van der Wurff (red.), *Angst voor criminaliteit. Theorie Onderzoek Interventie*. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger, 1990, pp. 7-21.
- Young-Bruehl, Elisabeth: *The anatomy of prejudices*. Cambridge: Harvard University Press, 1996.
- Zwaan, Ton: 'Nationalisme als sentiment en ressentiment.' In: Koen Koch & Paul Schaffer (red.), *Het nut van Nederland: opstellen over soevereiniteit en identiteit*. Amsterdam: Bert Bakker, 1996: 69-84.